

PAMIATKY & MÚZEÁ

Revue pre kultúrne dedičstvo

cena 3,29 €
pre predplatiteľov 2,32 €

1 | 2022 |

OBSAH | INHALTSVERZEICHNIS | CONTENTS

- 1** ÚVODNÍK | LEITARTIKEL | EDITORIAL
- 2** ZANIKNUTÉ PAMIATKY | UNTERGEGANGENE DENKMÄLER | PERISHED MONUMENTS
Marián Samuel – Jana Šulcová – Miroslav Matejka
Málo známa stavba v areáli Bratislavského hradu
Ein wenig bekannter Bau im Areal der Bratislavaer Burg
The Lesser-Known Building in the Area of Bratislava Castle
- 10** ARCHITEKTÚRA | ARCHITEKTUR | ARCHITECTURE
Adriana Priatková
Košický „mrakodrap“. Budova poisťovne Assicurazioni Generali
Der „Wolkenkratzer“ von Košice. Das Gebäude der Versicherungsgesellschaft Assicurazioni Generali
Košice ‘skyscraper’. The Building of the Assicurazioni Generali Insurance Company
- 16** VÝTVARNÉ UMENIE | BILDENDE KUNST | FINE ART
Vladimír Krupa
Alfons Mucha a Piešťany
Alfons Mucha und Piešťany
Alfons Mucha and Piešťany
- 20** ÚŽITKOVÉ UMENIE | ANGEWANDTE KUNST | APPLIED ARTS
Terézia Tomašovičová
Špecifické vlasové ozdoby uhorských žien v novoveku
Spezifischer Haarschmuck der ungarischen Frauen in der Neuzeit
Specific Hair Decorations of Hungarian Women in the Modern Period
- 26** ZBIERKY | SAMMLUNGEN | COLLECTIONS
Radoslav Ragač
Neznáma slovacikálna zbierka erbov
Eine unbekannte slowakische Wappensammlung
The Unknown Collection of Coats of Arms from the Slovak Territory
- 30** OBNOVA | ERNEUERUNG | RENOVATION
Bernadeta Kiczková – Zuzana Krempaská – Martin Ráčay
Areál dolného kaštieľa rodu Mariáši v Markušovciach
Das Areal des unteren Máriašsy-Schlusses in Markušovce
The Estate of the Lower Máriašsy Manor in Markušovce
- 36** Marek Zelina
Znovuzrodenie letohrádku v Senici
Die Wiedergeburt des Lustschlosses in Senica
The Resurrection of the Summer-house in Senica
- 40** REŠTAUROVANIE | RESTAURIERUNG | RESTORATION
Peter Šimko
Reštaurovanie secesného pohrebného koča
Die Restaurierung einer Jugendstil-Trauerkutsche
The Restoration of an Art Nouveau Funeral Carriage
- 44** RÍMSKA DOBA | DIE RÖMISCHE KAISERZEIT | ROMAN ERA
Juraj Kucharík
Prezentácia rímskeho kultúrneho dedičstva na Slovensku a výstava Rimania a Slovensko
Präsentation des römischen Kulturerbes in der Slowakei und die Ausstellung Die Römer und die Slowakei
Presentation of Roman Cultural Heritage in Slovakia and the Exhibition Romans and Slovakia
- 51** Ján Rajtár
Limes na strednom Dunaji v zozname svetového dedičstva UNESCO
Der Limes an der mittleren Donau in der UNESCO-Welterbeliste
The Middle Danube Limes on the UNESCO World Heritage List
- 58** Miroslava Daňová
Archeológia pod vodou a rímske nálezy na Dunaji
Archäologie unter Wasser und römische Funde an der Donau
Underwater Archaeology and the Roman Discoveries in the Danube
- 61** Boris Stoklas
Zaujímavý hromadný nález rímskych mincí zo Šamorína
Ein interessanter Hortfund römischer Münzen aus Šamorín
A Peculiar Mass Discovery of Roman Coins in Šamorín
- 66** EXPOZÍCIA | DAUERAUSSTELLUNG | EXPOSITION
Vladimír Turčan
Nová expozícia antropológie
Neue Dauerausstellung der Anthropologie
New Anthropology Exposition
- 69** ZAHRANIČIE | AUSLAND | ABROAD
Václav Macek
Krakovská múzejná triáda alebo o našej biede
Die Krakauer Museumstriade oder über unsere Armut
The Krakow Museum Triad or on our Poverty
- 72** ROZHOVOR | INTERVIEW | INTERVIEW
Tri otázky Daliborovi Mikulíkovi, predsedovi Slovenského komitétu ICOM
Drei Fragen an Dalibor Mikulík, den Präsidenten des Nationalkomitees ICOM-Slowakei
Three questions for Dalibor Mikulík, the Chairman of the Slovak Committee of ICOM
- 74** NOTES | NOTIZEN | NOTES

OBÁLKA | COVER

Detail lanxu z Krakovian-Stráží
A detail of the Lanx from Krakovany-Stráže
Zdroj: Hornonitrianske múzeum v Prievidzi (Foto: S. Okkel)

Fľaša s ovoidným telom z Iža
The bottle with ovoid body from Iža
Zdroj: Archeologický ústav SAV (Foto: P. Červeň)

Úvodník

Ani začiatkom roku 2022 neutíchl v komunitách ochrancov kultúrneho dedičstva diskusia podnietená dianím na slovenskej politickej scéne. Zákonnodarcovia i hlava štátu spečatili zmenu, ktorou – bez ohľadu na masový nesúhlas odbornej aj širšej verejnosti – prešla jediná inštitúcia so špecializáciou na fenomén Slovenského národného povstania z odvetvia kultúry do silového rezortu štátnej správy. Zápas advokátov architektúry druhej polovice 20. storočia s developermi, usilujúcimi sa o nahradenie bratislavského Istropolisu novostavbou kongresového centra, prebehol bez zásadnejšieho vstupu pamiatkových orgánov do diskusie. Hoci Istropolis od jeho zbúrania nezachránil ani nedávny zápis medzi pamätihodnosti hlavného mesta, mestské zastupiteľstvo na prelome rokov ich zoznam výrazne rozšírilo o viaceré architektonické diela 20. storočia. Ich šanca na prežitie by nepochybne vzrástli, keby ako ďalší stupeň ochrany nasledovalo vyhlásenie najvýznamnejších z nich za národné kultúrne pamiatky. Aktívnejší je odpor (nielen) pamiatkarov voči navrhovanému zneniu stavebného zákona. Podľa mnohých kritikov jeho prijatím hrozí krajským pamiatkovým úradom nezvládnuteľný nárast povinností.

Krátko predtým, ako slovenskú kultúru opustil popredný etnológ a folklorista Milan Leščák (1940 – 2022), pribudli v závere roku 2021 do *Reprezentatívneho zoznamu nehmotného kultúrneho dedičstva Slovenska* nové prvky: jánošíkovská tradícia, goralská kultúra, karička z Parchovian, tance s vyhadzovaním v myjavsko-trenčianskej oblasti, črpkáky a skalický trdelník. K nominantom prvku sokoliarstvo do *Reprezentatívneho zoznamu nehmotného kultúrneho dedičstva ľudstva UNESCO* sa pripojilo ďalších šesť krajín, medzi nimi aj Slovensko.

Aj prvé tohtoročné číslo našej revue prináša rozmanitý súbor príspevkov. Spolupráca archeológov s historičkou umenia umožnila identifikáciu málo známej stavby v areáli Bratislavského hradu. Architektonické pamiatky približuje aj štúdiá o prvom košickom „mrakodrape“. Článok o jedinom Slovensku určenom diele Alfonza Muchu Vás oboznámi s osudmi cenného artefaktu. Detailom novovekej dámskej módy v Uhorsku vo svetle nálezov a ikonografických prameňov je venovaný príspevok o vlasových ozdobách. Poznatky z oblasti heraldiky rozširuje informácia z budapeštianskeho archívu. O výzvach obnovy historických pamiatok si prečítate v článkoch o revitalizácii areálu v Markušovciach i znovuzrodení pamiatkového objektu v Senici. Poodhalíme náročný proces reštaurovania secesného pohrebného koča. Bloku príspevkov o prezentácii kultúrneho dedičstva dominuje štvorica článkov o rímskej dobe na Slovensku. Dozviete sa o nehnuteľných i hnutelých rímskych pamiatkach, významnom poklade spod zeme i objavoch pod hladinou Dunaja. Predstavíme výstavu *Rimania a Slovensko* na Bratislavskom hrade. Je spoločným dielom väčšiny inštitúcií a bádateľov, ktorí sa u nás antickému Rímu odborne venujú. Nechýba článok o antropologickej expozícii Slovenského národného múzea a s obdivom prinášame príspevok o veľkoryso vybudovanom Múzeu fotografie v poľskom Krakove. Rozprávali sme sa s novým predsedom Slovenského komitétu ICOM – Medzinárodnej rady múzeí. Notes obsahuje informácie o zaujímavých podujatiach, aktuálnych výstavách a, žiaľ, aj nekrológ nedávno zosnulej nestorky pamiatkovej starostlivosti, dlhoročnej spolupracovníčky a členky našej redakčnej rady Evy Križanovej. Na záver si dovoľujeme ospravedlniť sa Vám za oneskorené vydanie prvého čísla nášho a najmä vášho časopisu

PAMIATKY

PAMIATKY

Revue pre kultúrne dedičstvo
Založené 1952
Ročník 71, číslo 1/2022, jún 2022

Vydávajú

© Slovenské národné múzeum
Vajanského nábřeží 2, 810 06 Bratislava
IČO 00 164 721
© Pamiatkový úrad Slovenskej republiky
Cesta na Červený most 6, 814 06 Bratislava
IČO 31 755 194
www.snm.sk, www.pamiatky.sk

Šéfredaktorka

Mgr. Petronela Križanová, PhD.
petronela.krizanova@pamiatky.gov.sk

Výkonní redaktori

Mgr. Magdaléna Gajdošová
magdalena.gajdosova@snm.sk
PhDr. Peter Maráky
peter.maraky@gmail.com

Vedúca vydavateľstva SNM

Mgr. Renáta Holienčinová
renata.holiencinova@snm.sk

Tajomníčka redakcie

Gizela Bendeová
public@snm.sk

Editori

Mgr. Branislav Panis
PhDr. Radoslav Ragač, PhD.
Ing. arch. Pavol Ižvolt, PhD., MSc.

Redakčná rada

doc. Mgr. Katarína Beňová, PhD.
plk. Mgr. Miloslav Čaplovič, PhD.
Mgr. art. Peter Dubecký
doc. Ing. Miloš Dudáš, CSc.
Mgr. Zuzana Francová
doc. Mgr. Bohunka Koklesová, PhD.
PhDr. Katarína Kosová
Ing. Jiří Kubáček, CSc.
Ing. Kristína Markušová
PhDr. Dalibor Mikulík
PhDr. Gabriela Podušelová
PhDr. Ján Rajtár, CSc.
Mgr. art. Maroš Schmidt
Mgr. Radovan Sýkora
prof. PhDr. Juraj Šedivý, MAS, PhD.

Preklady resumé

Dr. Zuzana Koblišková (angl.)
Mgr. Jana Kličová (nem.)

Grafická úprava

Mgr. art. Monika Bajlová

Tlač

Vychádza štvrťročne

Cena jedného výtlačku 3,29 €
pre predplatiteľov 2,32 €

Registračné číslo

MK SR 381/91 INDEX 49510
EV 2944/09
ISSN 1335-4353

Autorské práva vyhradené.

Akékoľvek rozmnožovanie textov, fotografií,
kresieb vrátane údajov v elektronickej podobe
je možné len s písomným súhlasom vydavateľa.

Objednávky na predplatné

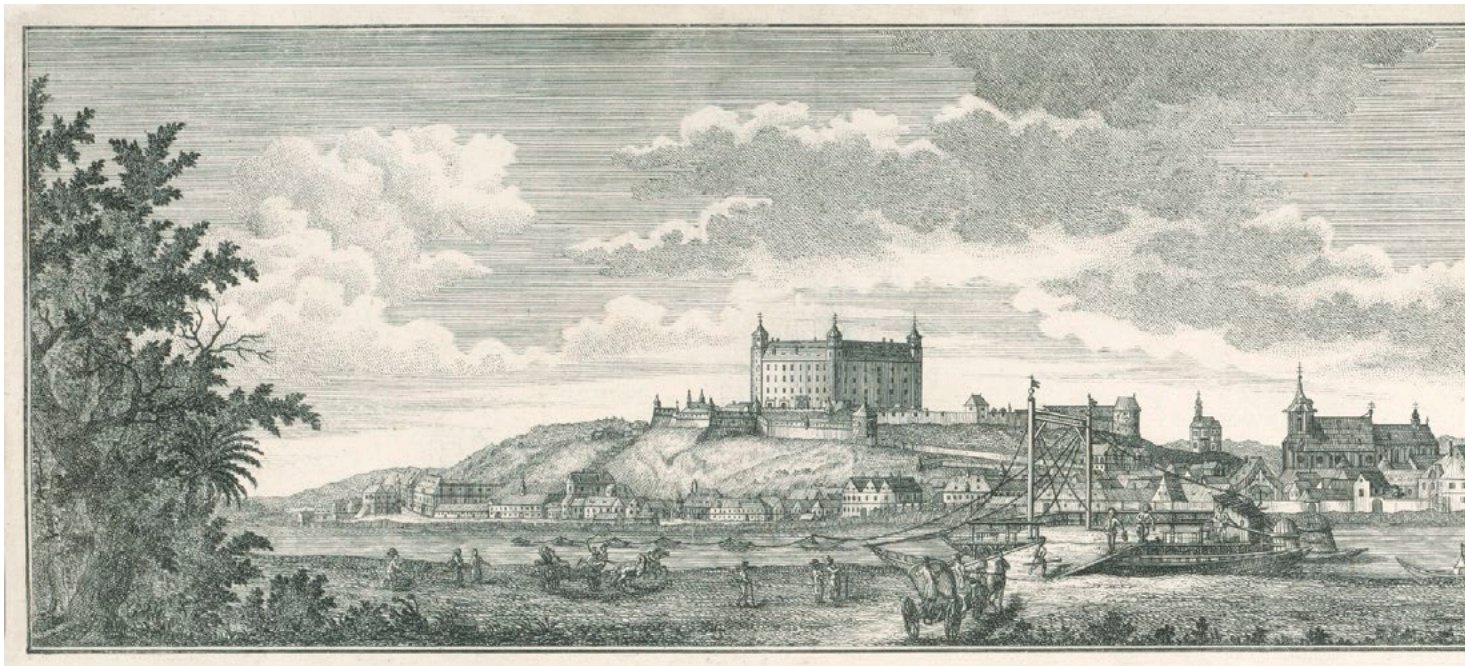
prijíma každá pošta a doručovateľ
Slovenskej pošty, a. s.
predplatne@slpostas.sk

Objednávky do zahraničia

vybavuje Slovenská pošta, a. s.
Stredisko predplatného tlače
Uzbecká 4, P. O. Box 164
820 14 Bratislava 214
tel.: 0800 111 135
zahranicna.tlac@slpostas.sk

Vybrané predajné miesta (aj starších čísel) v Bratislave

Slovenské národné múzeum, Vajanského nábřeží 2
SNM-Historické múzeum, Bratislavský hrad,
Múzejný obchod
Slovenské národné múzeum, Žižkova 16
Artforum, Kožia 20

Málo známa stavba v areáli Bratislavského hradu

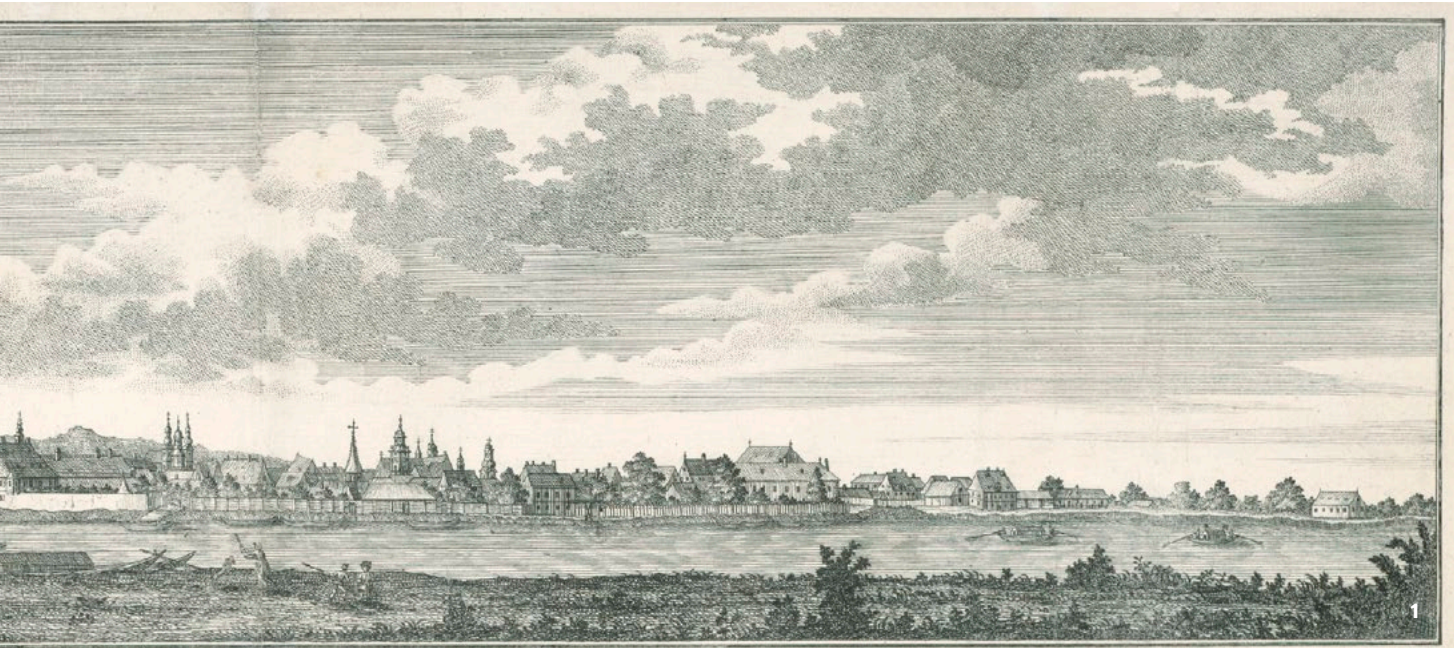
Marián Samuel – Jana Šulcová – Miroslav Matejka

Vyššie tri storočia tvorila súčasť siluety Bratislavského hradu menšia stavba, stojaca na styku východného a južného úseku jeho opevnenia. Jej podobu sme poznali z niekoľkých zachovaných vedút a plánov. Vďaka záchrannému archeologickému výskumu, uskutočnenému na prelome rokov 2019 a 2020, dnes disponujeme aj hmatateľnými dôkazmi o jej existencii.

Archeologický výskum¹ sa realizoval v súvislosti s revitalizáciou chodníkov a inžinierskych sietí na ploche dolnej východnej terasy hradu.² Jej súčasťou bolo aj odstránenie kamennej dlažby, položenej v rámci komplexnej obnovy hradného areálu v rokoch 1965 – 1968.³ Povrchová úprava cesty pozostávala z veľkých blokov rôznych druhov lešteného kameňa a viedla popri parapete hradby a okraji terasy. Napriek tomu, že šírka archeologického výskumu bola limitovaná rozsahom stavebných prác, podarilo sa získať niekoľko nových poznatkov o vývoji tejto časti hradu od konca stredoveku až do záveru 60.

rokov 20. storočia. Vzhľadom na veľkú hĺbku stavebných zásahov do terénu najstaršie fázy osídlenia tejto časti hradu nebolo možné zachytiť. Na niekoľkých miestach sme odkryli korunu gotickej hradby,⁴ vybudovanej počas rozsiahlej prestavby hradu v druhej štvrtine 15. storočia, keď kráľ Žigmund Luxemburský (1368 – 1437) prikázal celé predhradie a hrad opevniť novou kamennou fortifikáciou.⁵ Zatiaľ čo severný úsek hradieb bol posilnený dvojicou predĺžených delových bášť, na ich východnom a juhovýchodnom úseku sa takýto mohutný opevňovací prvok nenachádzal. V mieste styku ich východného

a juhovýchodného úseku sa však dalo očakávať umiestnenie nejakej, aj keď oveľa menšej stavby so strážnou, resp. pozorovacou funkciou. Žiadna stavba toho charakteru sa na prvých zobrazeniach hradu⁶ nenachádza. Nemožno však vylúčiť, že vzhľadom na schematickosť najstarších plánov, resp. menšie rozmery a význam objektu mohla byť opomenutá. Ani na zobrazeniach hradu zo 16. storočia nie je možné takúto stavbu identifikovať. Dokladá to napríklad drevorez Hansa Mayera z roku 1564⁷ alebo kolorovaná medirytina pripisovaná Franzovi Hogenbergovi⁸ z roku 1588.

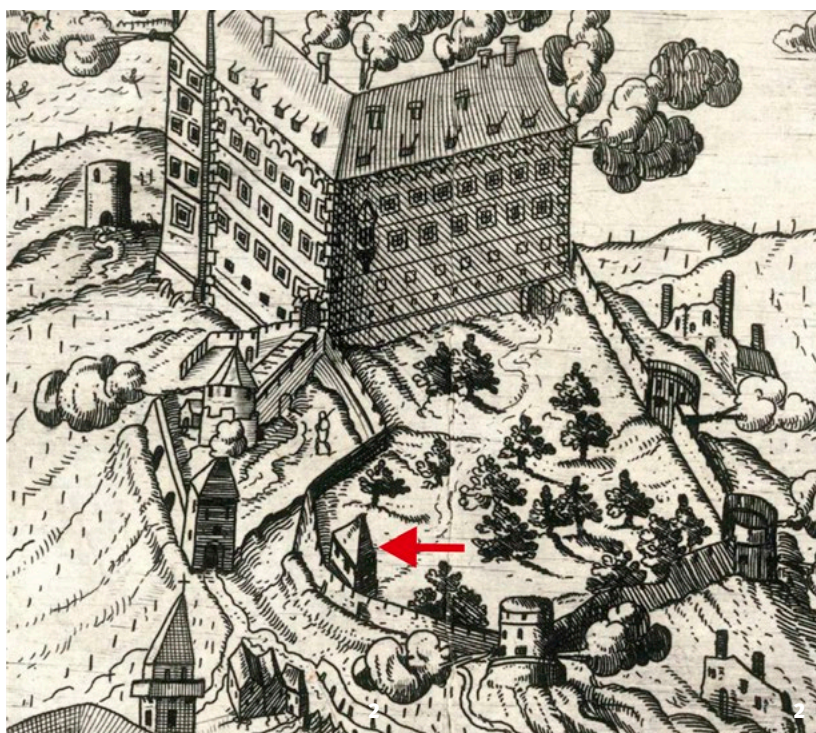
Zrejme prvýkrát je zachytená na grafickom liste Johanna Holzmüllera z roku 1609.⁹ Na letáku vydanom pri príležitosti korunovácie Mateja II. (1557 – 1619) v Bratislave je zobrazené aj opevnenie hradu s hranolovou stavbou s dvojicou okien a ihlanovou strechou, situovanou v blízkosti Žigmundovej brány.

Ďalšie zobrazenia stavby nájdeme na plánoch Bratislavského hradu z druhej polovice 17. storočia. V tom čase pod vplyvom ohrozenia zo

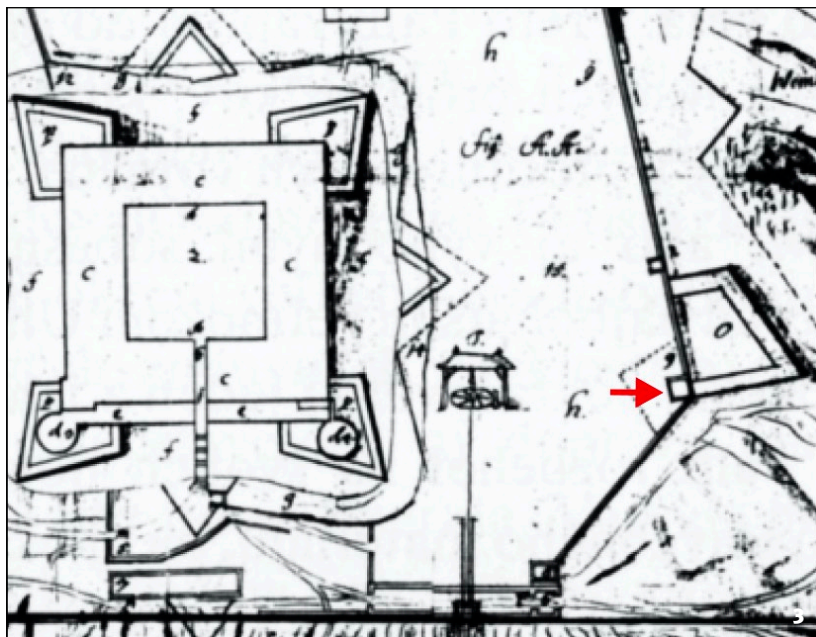
strany Osmanskej ríše vrcholili snahy o prebudovanie, resp. zdokonalenie fortifikačných systémov strategických lokalít, akou bol aj Bratislavský hrad. Vzniklo tak niekoľko projektov jeho prestavby, ktoré sa však väčšinou nezrealizovali v plnom rozsahu.

Jedným z nich je plán hradu s návrhom rozsiahlej „modernizácie“ opevnenia, vyhotovený plukovníkom Jozefom Priamim v roku 1663.¹⁰ V mieste styku východného a juhovýchodného úseku hradby je zreteľne

zakreslený menší objekt so štvorcovým pôdorysom, označený číslicou 9. Okrem farebného rozlíšenia červenou a čiernou linkou sú staršie objekty označené arabskými číslicami a nové – navrhované Priamim – písmenami. Je zrejme, že stavba so štvorcovým pôdorysom tu už stála pred vyhotovením plánu. Nie je vylúčené, že Priami uvažoval o využití tejto menšej stavby ako súčasťou ním navrhovaného bastiónu, umiestneného pred juhovýchodným nárožím hradieb.

- 1 Výrez z dvoj pohľadu na mesto a hrad z juhu na medirytine od Abrahama Kaltschmidta a Samuela Mikovíniho, 1730 – 1760
Cutout of the double copperplate graphic with the view of the city and the castle from the south created by Abraham Kaltschmidt and Samuel Mikovini, 1730 – 1760
Zdroj: Slovenská národná galéria
- 2 Výrez z grafického listu J. Holzmüllera, vytvoreného pri príležitosti korunovácie Mateja II. v Bratislave 19. novembra 1608. Súčasťou opevnenia východnej terasy hradu je aj menšia hranolová vežovitá stavba
Cutout of the graphic folio by Johann Holzmüller designed to mark the coronation of Mathew II in Bratislava November, 19, 1608. There is a smaller cuboid bastion structure within the fortifications of the east terrace
Zdroj: Galéria mesta Bratislavy

Na pôdoryse mesta a hradu z roku 1667 od neznámeho autora je zakreslená stavba s približne štvorcovým pôdorysom, prelomená štvoricou väčších otvorov. Plán však neobsahuje legendu, ktorá by popisovala funkciu jednotlivých objektov. Aj na podobnom pláne hradu, len rámcovo datovanom do druhej polovice 17. storočia, je táto stavba zobrazená, tentokrát s kosoštvorcovým pôdorysom a dvojicou úzkych otvorov vo východnej a západnej stene.¹¹

Z roku 1683 pochádza podrobný plán hradu zhotovený Lucasom Georgom Ssichom (Szicha).¹² Je na ňom zakreslený pôdorys hradného areálu s kompletnou zástavbou a obsahuje aj vyše 30 popisov k jednotlivým objektom. Budova pri juhovýchodnom kúte hradby, nakreslená červenou farbou s tenkým čiernym orámovaním,¹³ je označená písmenami „dd“ a má v legende vysvetlivku „Laboratorium“.¹⁴ Z plánu je zrejme, že objekt mal dve okná smerujúce na východ, vstup zo západnej strany a pred vstupom menšiu predsieň. Priamo sa na nami opisovanú stavbu na severnej strane napájal väčší obdĺžnikový priestor, označený na pláne písmenom „m“ (v legende plánu *Batterie*, ubytovanie delostrelcov), ktorý čiastočne zasahuje do plochy označenej ako „ruinirter garten“, čiže spustnutá

záhrada.¹⁵ V bezprostrednej blízkosti sú zakreslené ďalšie dva objekty s obdĺžnikovým pôdorysom, slúžiace taktiež delostrelcom.¹⁶

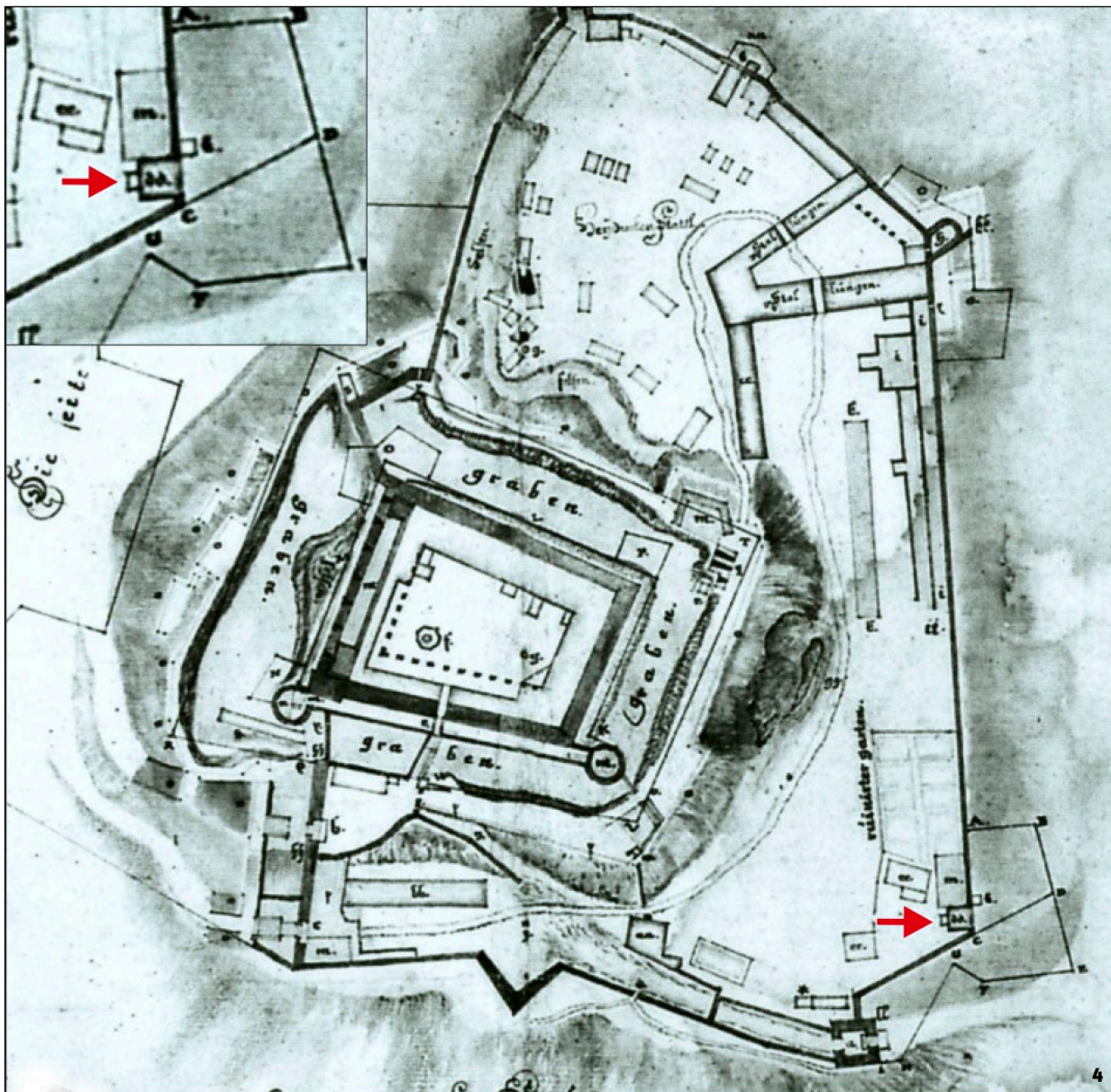
Z 18. storočia pochádzajú ďalšie pomerne realistické zobrazenia stavby v juhovýchodnom rohu dolnej východnej terasy. Pred rokom 1735 vznikol grafický list Abrahama Kaltschmidta a Samuela Mikovíniho s dvomi pohľadmi na mesto (z juhu a severu). Vyobrazenie verne zaznamenáva aj opevnenia hradu vrátane vežičky na juhovýchodnom zalomení hradieb.¹⁷ Hranolovitá stavba s valbovou strechou s dvojicou makovic má na východnej fasáde dva otvory (okná, resp. okno a strieľňa), ktorých umiestnenie naznačuje dvojpodlažnosť stavby. Na južnej stene sa nachádza jeden zrejme okenný otvor.

Na známom pláne mesta Bratislavy od Michaela Marquarta z roku 1765 je opäť zreteľne zobrazený skúmaný objekt, tentoraz priliehajúci k ohradeniu záhrady dolnej východnej terasy. Jeho funkčná súvislosť so záhradou je pravdepodobná, nemožno ju však potvrdiť, pretože pôdorys je zobrazený bez vyznačenia ďalších detailov.

Oveľa podrobnejšie je objekt zachytený na pláne Bratislavského hradu *Plan au Réz de chaussée du*

Chateau-Royale á Presbourg z obdobia po ukončení výstavby rezidencie miestodržiteľského páru Alberta Sasko-Tešínskeho a jeho manželky Márie Kristíny.¹⁸ Stavba na zalomení hradieb je vo francúzsky písanej legende uvedená ako „q – *Petit Jardin avec son Salon*“ (malá záhrada so [svojím] salónom). Je teda zrejme, že objekt, ktorý pôvodne vznikol pre potreby obrany hradu, získal novú funkciu malého záhradného pavilónu na spoločenské účely a rozptýlenie menšej spoločnosti. Zo zakresleného pôdorysu vyplýva, že do salóna sa vstupovalo zo severnej strany – zo záhrady. Súčasťou stavby bol stále aj malý objekt (bývalá predsieň) pri západnej stene. Bol otvorený smerom do záhrady, ale dalo sa z neho vyjsť aj na plochu mimo záhrady, vymedzenej murovanou ohradou. Z pôdorysu je zrejme, že pavilón mal dvojicu okien na východnej fasáde s výhľadom na mesto a jedno okno na južnej.

Podrobnejšie poznatky o vzhľade pavilónu máme vďaka kresbe Lorenza Janschu, ktorá mimoriadne realisticky zachytáva pohľad z hradu východným smerom na mesto a široký krajinný plenér za ním.¹⁹ V popredí zobrazuje priestor dolnej východnej terasy od budovy dnes už neexistujúceho skleníka cez menšiu záhradu bez stromov, väčšiu záhradu so stromami, jej centrálny priestor s kvetinovou výsadbou a živými plotmi až po jej východnú časť so stromami a záhradným pavilónom, pri ktorom je veľká skládka dreva. Z vyobrazenia vyplýva, že do pavilónu sa vstupovalo zo záhrady cez dverný otvor v severnej stene. Západná fasáda stavby bola prelomená dvojicou vysokých okien so stlačeným záklenkom. Okná mali hladkú omietkovú obrubu s páskou s plastickým ozdobným prvkom vo vrchole záklenku. Podobné okná sa určite nachádzali aj na južnej a východnej fasáde stavby. V oknách boli osadené drevené žalúzie. Fasády stavby členili pilastre s plastickými hlavicami.²⁰

Nad oknami sa nachádzala rímsa a zvislo členená atika zakrývajúca strešnú konštrukciu (stredná strecha sedlová, pozdĺž nej dve pultové) s dvojicou odtokových žlabov odvádzajúcich dažďovú vodu pred južnú fasádu stavby. Z vnútorného vybavenia salóna literatúra uvádza len krátku zmienku o stropnej freskovej maľbe od viedenského maliara Vincenca Fischera pod názvom *Apolón a múzy na Helikóne*.²¹

Po odchode miestodržiteľského páru na nové pôsobisko do Bruselu v roku 1781 záhradný pavilón zrejme pomerne rýchlo začal chátrať. Poukazuje na to informácia o jeho zlome a neustálych opravách. Pavilón dokonca provizórne využívali

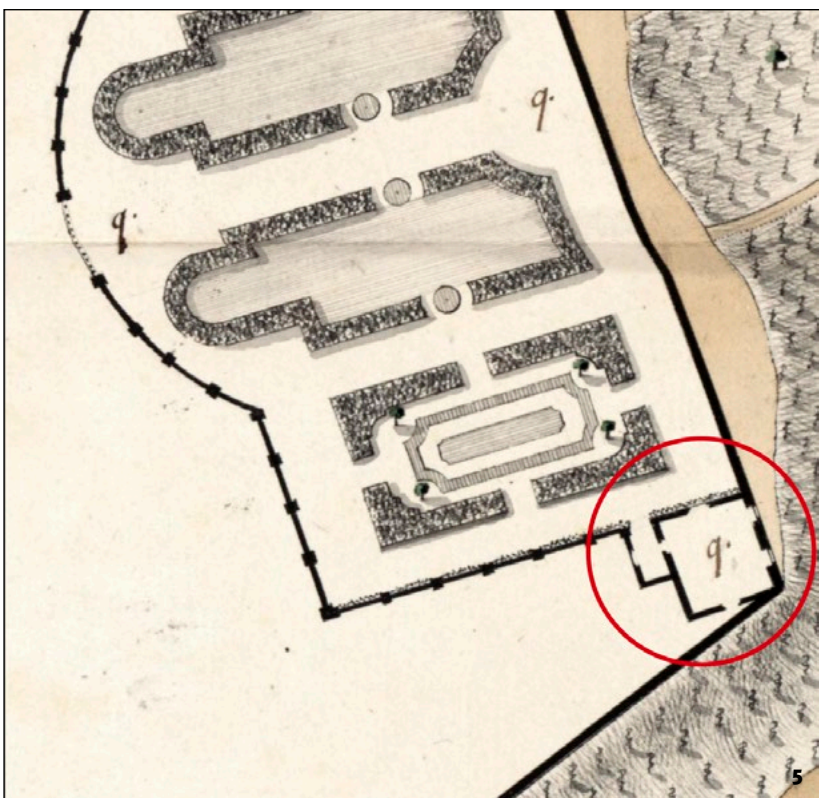
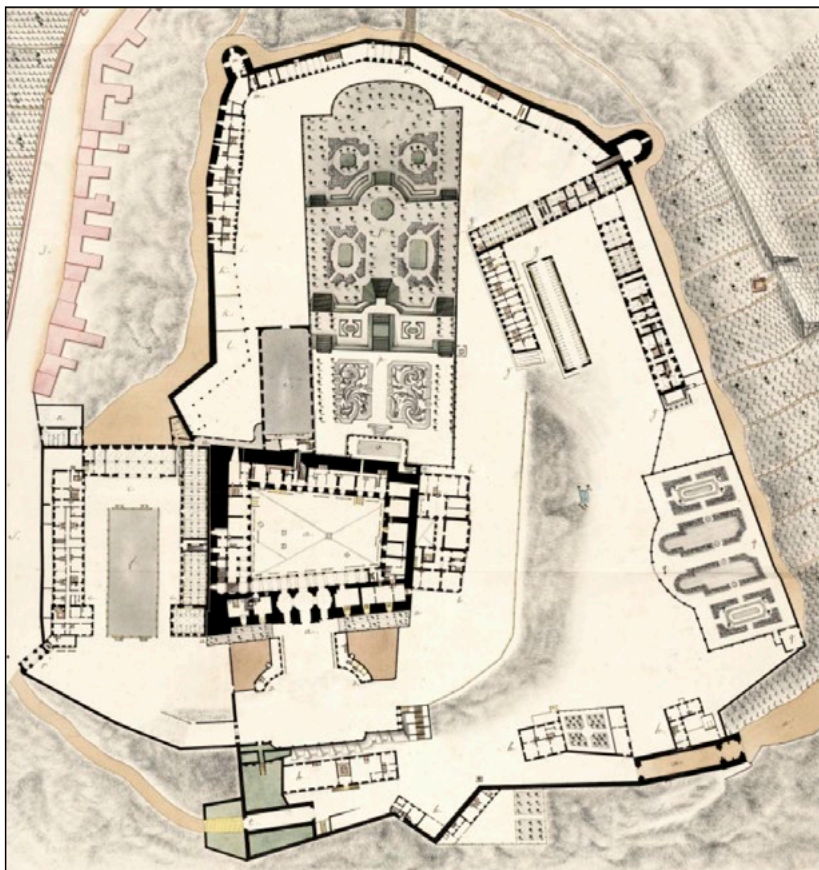
na prezimovanie teplomilných rastlín po tom, čo bolo nutné zbúrať starý skleník a stavba nového bola odložená.²²

Okolo roku 1787 vymenili na pavilóne zatekajúcu strechu s atikou za valbovú. V tom čase už hrad slúžil potrebám Generálneho seminára. Ten sa v roku 1802 z Bratislavského hradu odsťahoval do Trnavy a priestory hradu boli odovzdané vojsku. Premena hradu na kasárne priniesla mnohé nevhodné úpravy areálu a jeho postupné zanedbávanie, ktoré vyústilo do pustošivého požiaru hradu v roku 1811. Stavbu v rohu dolnej východnej terasy zrejme požiar nezničil, keďže ju ďalej zobrazujú niektoré podrobnejšie grafické

panorámy mesta s hradom, pochádzajúce z druhej tretiny 19. storočia. Aj záhrada prestala plniť svoju reprezentatívnu funkciu z čias panovania Márie Terézie. Na plánoch zo

3 Výrez z plánu hradu s návrhom prestavby jeho opevnenia od J. Priamiho z roku 1663, s vyznačením polohy skúmanej stavby
Cutout of the castle plan with the design of the fortification reconstruction with the marked location of the examined structure by J. Priami from 1663
Zdroj: Kriegsarchiv Wien

4 Pôdorys hradu z roku 1683 od L. G. Ssichu
The ground plan of the castle from 1683 by L. G. Ssicha
Zdroj: KISARI BALLA, G. *Karlsruhei Török háborúk korából*, s. 235.

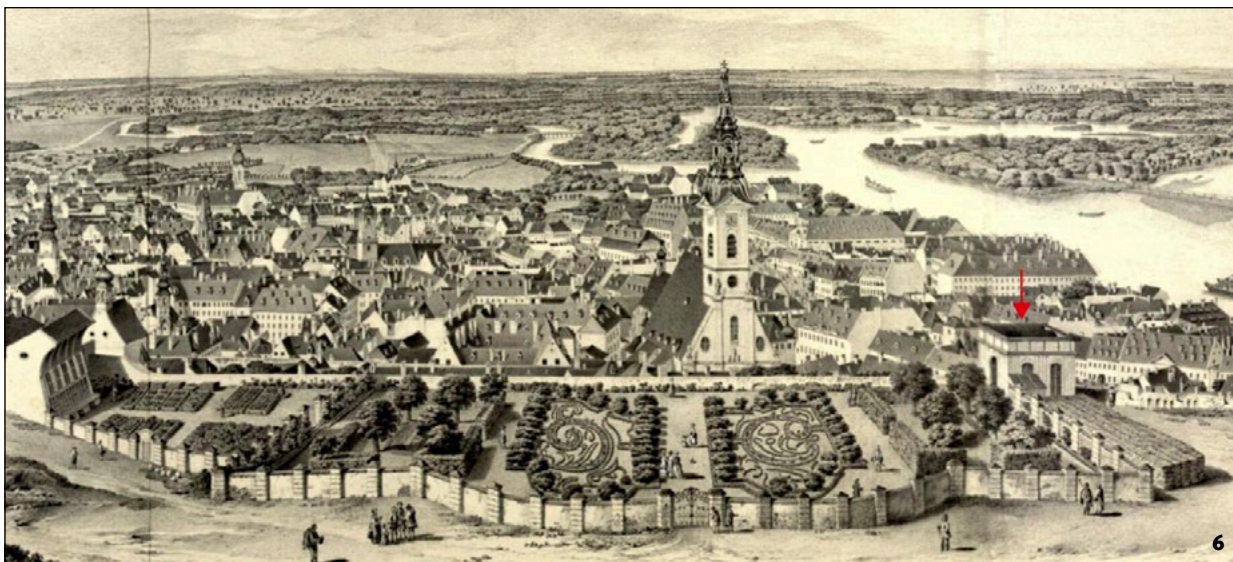
začiatku 19. storočia je síce zachytená,²³ no nemá už pôvodný ozdobný, ale skôr úžitkový výraz. Tým sa zmenila aj funkcia kedysi honosne poňatého pavilónu. Z výsledkov archeologického výskumu vyplýva, že sa z neho stal hospodársky, resp.

obytný priestor. Vysoké okná siahajúce takmer od podlahy až po strop boli zamurované a nahradené menšími obdĺžnikovými oknami. V juhozápadnom rohu stavby postavili vykurovacie teleso, resp. pec a priestor predelili tehlovými múrmi.

Zrejme posledné zameranie stavby a jej okolia sa nachádza na podrobnom pláne, ktorý vyhotovil a ku dňu 28. apríla 1858 signoval ženijný poručík Gilsa.²⁴ Plán neobsahuje popis osvetľujúci jej funkciu, ale tá zrejme stále súvisela so záhradou, ktorej juhovýchodný roh vytvárala jedna zo stien budovy.

Posledné nám známe zobrazenia ešte stojaceho a zastrešeného objektu pochádzajú z obdobia po polovici 19. storočia. Je to napr. kolorovaná litografia Ludwiga Rohbocka vydaná v roku 1860, resp. ocelorytina P. Würstera z roku 1865. Prvá zobrazuje Rybné námestie s ruinou hradného paláca v pozadí, druhá pohľad na Bratislavu z juhovýchodu. Na oboch je možné v poraste stromov hradného kopca rozpoznať stavbu vyčnievajúcu nad juhovýchodným nárožím hradby. Zreteľná je jej ihlanová strecha a dvojica pravouhlých okien, umiestnených po jednom v strede obidvoch viditeľných fasád.

Počas archeologického výskumu sa zvyšky stavby, ktorá je predmetom tohto článku, odkryli na troch miestach. V sonde pri východnej hradbe sa pod tehlovým murivom základov parapetu v hĺbke 1,32 m nachádzala tehlová podlaha barokového záhradného pavilónu s klasovitým uložením tehál. Za základom parapetu sa objavil zvyšok východnej steny pavilónu, pristananej k stredovekej hradbe. Na stene sa miestami zachovala pomerne hrubá vrstva interiérovej omietky s povrchom okrovej farby. V kanalizačnej ryhe, prebiehajúcej paralelne s východným úsekom hradby, a v jej prípojke sa odkrylo severozápadné nárožie stavby a k nemu priliehajúce kamenné základové murivo ohradového múru barokovej záhrady (šírka 0,6 m). K pôvodnému kamennému obvodovému murivu objektu, zachovanému do výšky približne 1 m, priliehala na severovýchodnej strane prímurovka (šírka 0,53 m), ktorá

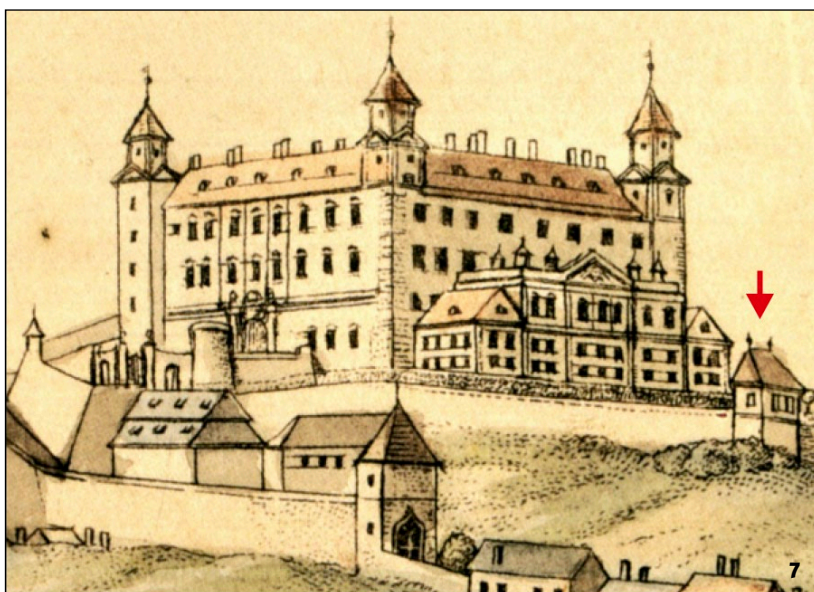

odráža prestavbu objektu v 60. – 70. rokoch 18. storočia. Ako sekundárne prímurovky z tehál kladených na plochu ku kamennému múru sa ukázali aj zvyšky spodných častí barokových pilastrov, ktoré členili fasády. Z výsledkov archeologického výskumu vyplýva, že zaniknutá stavba mala vonkajšie rozmery 10,40 × 7,30 – 7,85 m a jej obvodové kamenné murivo malo hrúbku asi 0,85 m. Jeho výrazne predstupujúci základový múr ležiaci v hĺbke 1,62 m dokumentuje nárast terénu od čias výstavby objektu na prelome 16. a 17. storočia až po súčasnosť. V interiéri sa v juhozápadnej časti stavby odkryla dvojica tenkých tehlových stien. V juhozápadnom rohu interiéru sa zachovalo do výšky takmer 0,6 m nad podlahou tehlové murivo s približne

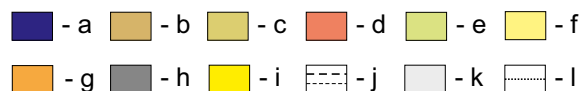
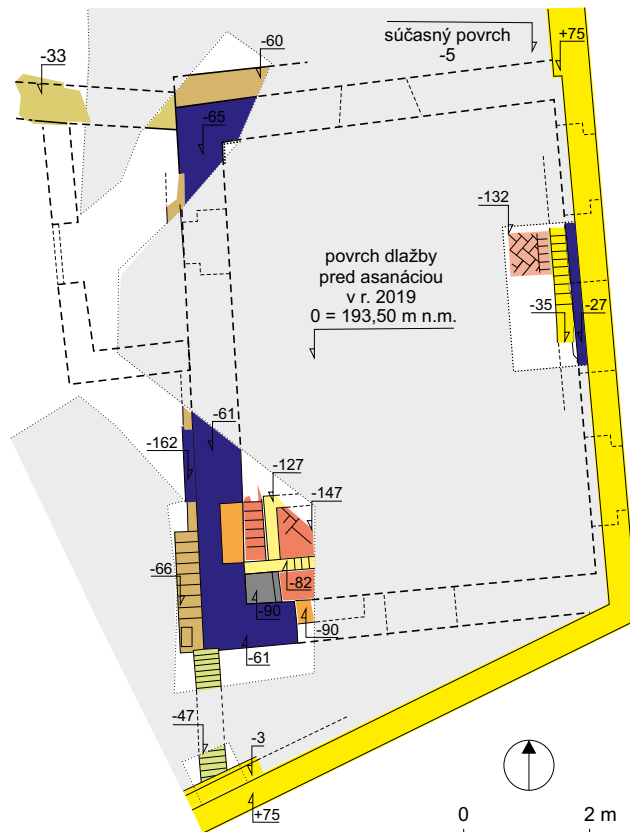
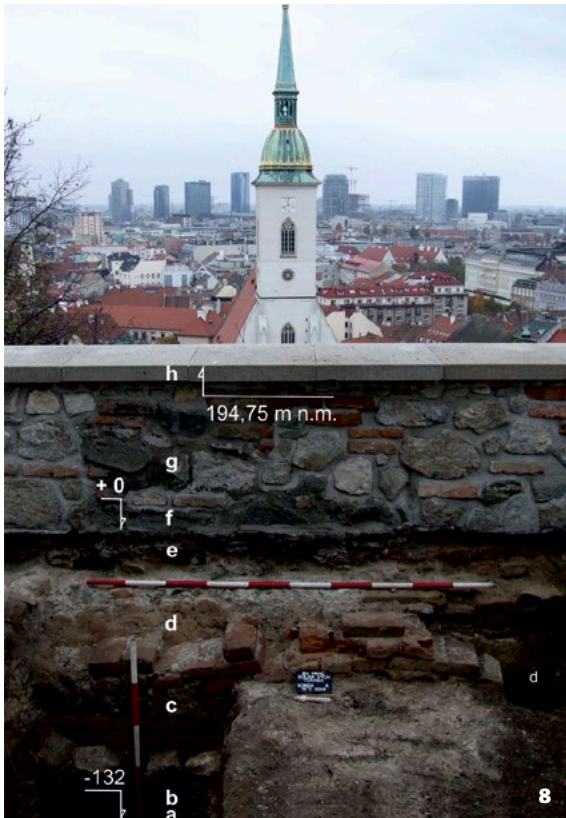
štvorcovým pôdorysom (0,55 × 0,65 m), zrejme zvyšok spodnej časti tela komína. Tehlové murivo vytváralo aj zámurovku vysokých okenných otvorov bývalého záhradného pavilónu. V hĺbke 1,47 m sa nachádzala tehlová podlaha s tehliami kladenými po obvode kolmo k stenám a na zvyšku plochy klasovito. Na obvodových stenách aj v špaletách pod okennými otvormi sa v interiéri zachovala 1 – 2 cm hrubá omietka. Omietnuté boli aj mladšie tehlové priečky a sokel komína, miestami sa na omietke zachovali zvyšky vápených náterov. V exteriéri stavby sme odkryli zvyšky tehlového základového oblúka, ktorý niesol múr spájajúci nárožie stavby s murivom hradby, tak ako je zaznamenaný na plánoch hradu z rokov 1784 aj 1858.

Nevieme presne, kedy stavba na juhovýchodnom nároží hradieb zanikla, no na fotografiách datovaných do obdobia okolo roku 1900 sa už nenachádza. Tým sa uzavrela minimálne tristoročná história tohto drobného stavebného objektu Bratislavského hradu. Jeho existenciu v súčasnosti už v areáli hradu nič nepripomína, no možno by stálo za zváženie priblížiť ju návštevníkom menším informačným panelom, alebo podobným vhodným spôsobom. ▲

Príspevok vznikol s finančnou podporou agentúry VEGA 2/015/22.

- 5 Farebný plán Bratislavského hradu s francúzskou legendou *Plan au Réz de chaussée du Chateau-Royale á Presbourg* zhotovený podľa predlohy F. A. Hillebrandta okolo roku 1780
The coloured plan of the Bratislava castle with French captions *Plan au Réz de chaussée du Chateau-Royale á Presbourg* made after the original by F. A. Hillebrandt around 1780
Zdroj: Albertina
- 6 Detailne zobrazený záhradný pavilón v juhovýchodnom rohu záhrady na kresbe L. Janschu, okolo roku 1784
The garden pavilion in the southeast corner of the garden depicted in detail on the drawing by L. Janscha around 1784
Zdroj: Albertina
- 7 J. a P. Schäfferovci, *Pohľad na Bratislavu z južného brehu*, 1790, kolorovaný lept, detail
J. and P. Schäffer, *The view of Bratislava from the south bank*, 1790, coloured etching, detail
Zdroj: Galéria mesta Bratislavy

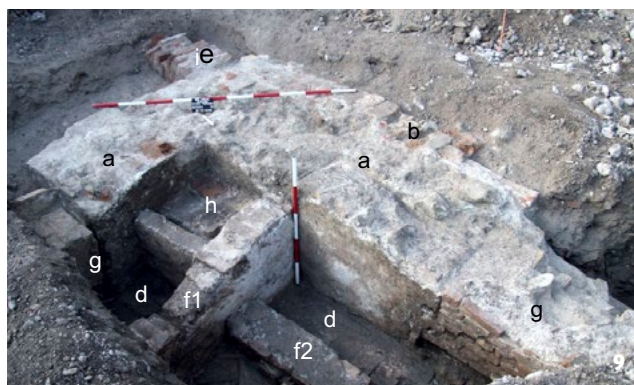
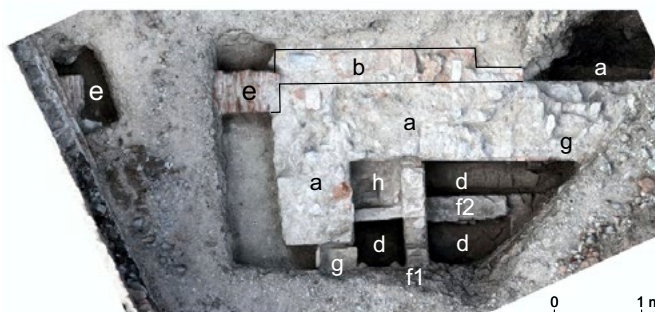

8 Sonda 1 pri parapete východného úseku hradby

The probe n. 1 near the window ledge on the eastern section of the fortification
a – niveleta tehlovej podlahy barokového záhradného pavilónu (60. – 70. roky 18. storočia), **b** – čierna hlina a stavebná deštrukcia, **c** – tehlové murivo chodníka pri parapete (druhá polovica 19. storočia?), **d** – tehlová prímurovka gotickej hradby – omietnutá východná stena barokového záhradného pavilónu (60. – 70. roky 18. storočia), **e** – murivo parapetu hradby (18. – 19. storočie?), **f** – niveleta kamennej dlažby (60. roky 20. storočia – 2019), **g** – líce parapetu (60. roky 20. storočia), **h** – kamenné platne koruny parapetu
 Zdroj: M. Samuel

9 Plán odkrytých murív v sondách pri styku východného a juhovýchodného úseku hradby

The plan of the exposed masonry in the probes at the junction of the eastern and south-eastern sections of the wall
a – obvodové murivo (prelom 16. a 17. storočia), **b** – tehlová prímurovka (60. – 70. roky 18. storočia), **c** – ohradový múr záhrady (60. – 70. roky 18. storočia), **d** – tehlová podlaha, **e** – tehlový základ múru (pred 1784), **f** – tehlové priečky (začiatok 19. storočia), **g** – zámurovka okenných otvorov (začiatok 19. storočia), **h** – tehlový sokel komína (začiatok 19. storočia), **i** – parapet hradby s tehlovým soklom, **j** – predpokladaný priebeh murív, **k** – neskúmaný terén, **l** – sondy
 Zdroj: J. Jurča, M. Samuel, B. Balžán

Poznámky

- 1) Výskum uskutočnil Archeologický ústav SAV v Nitre pod vedením M. Samuela, architektonicko-historický výskum vykonal M. Matejka a pre potreby tohto článku ho doplnila J. Šulcová. Jediný archeologický výskum v tomto priestore sa vykonal v 60. rokoch 20. storočia v rámci systematického skúmania Bratislavského hradu. ŠTEFANOVIČOVÁ, T. *Bratislavský hrad v 9. – 12. storočí*. Bratislava : Obzor, 1975. 154 s.
- 2) V súčasne platnej objektovej skladbe Bratislavského hradu je priestor označený ako Nádvorie hradné V.
- 3) Za informáciu ďakujeme A. Semankovi.
- 4) Odkrytá koruna gotickej hradby mala max. šírku 1,75 m.
- 5) Za začiatok neskorogotickej prestavby hradu sa väčšinou považuje rok 1423, z ktorého sa zachoval najstarší doklad o stavebných prácach na hrade v 15. storočí. Východný a južný úsek hradby vo svojom príspevku o dejinách a stavebnom vývoji Bratislavského hradu označila v pôdoryse hradu D. Menclová za rokokový, resp. klasicistický. Zrejme však myslela iba parapet hradby. Viac v: MENCLOVÁ, D. *Hrad Bratislava : Die Burg von Bratislava*. Bratislava : Učená spol. Šafaříkova, 1936, Tab. I.; SPRUŠANSKÝ, S. *Neskorogotická prestavba Bratislavského hradu vo svetle archívnych prameňov*. In *Historické štúdie 11*. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1966, s. 121-138; FIALA, A. *Gotická architektúra Bratislavského hradu*. In *Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského : Historica 20*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1969, s. 45; FIALA, A., ŠULCOVÁ, J., KRÚTKY, P. *Bratislavský hrad*. Bratislava : Alfa, 1995, s. 32; PLAČEK, M. *Bratislavský hrad*. In PLAČEK, M., BŔNA, M. *Encyklopédia slovenských hradov*. Bratislava : Slovart, 2007, s. 74-78.
- 6) FIALA, A. *Architektúra Bratislavského hradu na najstarších vyobrazeniach*. In POLLA, B. (ed.). *Sborník Slovenského národného múzea : História 62*. Bratislava : Slovenské národné múzeum, 1968, s. 61-74.
- 7) ČIČO, M. *Pohľad na Bratislavu pri príležitosti korunovácie Maximiliána v Bratislave 8. septembra 1563*. In RUSINA, I. et al. *Dejiny slovenského výtvarného umenia : umenie medzi neskorou gotikou a barokom : Renesancia*. Bratislava : Slovart, 2009, s. 903-905, č. 263. Autorom drevorezu je monogramista HM, pravdepodobne Hans Mayr (Mayer). Leták z roku 1563. Galéria mesta Bratislavy (GMB), grafická zbierka, inv. č. C 7 196.
- 8) ČIČO, cit. 7, s. 905-906, č. 264. *Pohľad na Bratislavu z juhu, kolorovaný lept*. Za poskytnutie kvalitného skenu ďakujeme J. Kucharíkovi (Slovenské národné múzeum-Historické múzeum).
- 9) ČIČO, cit. 7, s. 906, č. 265. *Korunovácia Mateja II. v Bratislave 19. novembra 1608*; ZÁVADOVÁ, K. *Verný a pravý obraz slovenských miest a hradov ako ich znázornili rytcia a ilustrátori v XVI., XVII. a XVIII. storočí*. Bratislava : Tatran, 1974, kat. 24, obr. 20, 21. *Obraz dopĺňa veršovaná „Krátka správa“ o priebehu udalostí od Johanna Holzmillera, ktorý bol pravdepodobne aj vydavateľom letáka; Originál grafického listu sa nachádza v zbierkach GMB, inv. č. C 15499.*
- 10) PRIAMI, J. *Eigentliche Delineation oder Grundriss des Königl. Haupt-schloss zu Pressburg... 9. Septembris 1663*. Perokresba tušom, kolor. akvarelom, papier 77,5 x 58 cm, nemecká legenda. Sign. vpravo dolu *Colo: J: Priami inue[nit]: et delin[evit]*; Kriegsarchiv Wien, Karten- und Plan-abteilung, Inland sign. K VII k 251-1.
- 11) KISARI BALLA, G. *Karlsruhei Térképek a Török háborúk korából : Kriegskarten und Pläne aus der Türkenzeit in den Karlsruher Sammlungen*. Budapest, 2000, s. 631, p. č. 372.
- 12) KISARI BALLA, cit. 11, p. č. 235, s. 155-156, 494. *Originál plánu je uložený v Generallandesarchiv Karlsruhe, Hoffideikommission Baden-Baden, Hfk G 201 rot, Pressburg, wie es nun fast ausser tefension liegt*. Bd. XIV, Nr. 17., Inv. 1403. *Papier*. *Nákresy starších objektov sú vyhotovené červenou čiarou, nové objekty, resp. navrhované čiernou linkou.*
- 13) Čiernym kontúrovaním vyjadroval Ssicha novú funkciu objektov oproti Priamiho plánu.
- 14) Tento termín má historický význam pracovný priestor, dielňa.
- 15) Bližšie o záhradách Bratislavského hradu v: ŠULCOVÁ, J. *Zeleň na Bratislavskom hrade*. In KURINCOVÁ, E. (ed.). *Zborník Slovenského národného múzea : História 43*. Bratislava : Slovenské národné múzeum, 2003, s. 9-41.
- 16) Všetky tri spomínané objekty sú zakreslené rovnakou čiarou; objekt označený „cc“ je obydlím zbrojmajstra, objekt označený „ee“ je dreváreň.
- 17) Abraham Kaltschmidt, Samuel Mikovíni, *Dvoj pohľad na Bratislavu, 1730 – 1760*, medirytina, Slovenská národná galéria, inv. č. C 65.
- 18) *Plan au Réz de chaussee du Chateau-Royale á Presbourg*. Albertina, Viedeň, *Architektonische Zeichnungen*, Nr. 8041. *Plán je súhrnom celkovej prestavby a dostavby objektov (stavba niektorých nových objektov je datovaná v legende) a úprav zelene na hrade v 60. – 70. rokoch 18. storočia podľa koncepčného návrhu F. A. Hillebrandta.*
- 19) Lorenz Janscha, *kresba, 1766 – 1780*. *Reálnejší je však letopočet 1780, resp. okolo 1780*. Albertina, Viedeň, inv. č. 17320.
- 20) Členenie fasád pavilónu sa javí ako identické s fasádami na strednom rízalite tzv. Tereziána a podobné sú i okná na východnej fasáde veľkej *saly terreny (Jeu de passe)* na výkrese východného pohľadu na tieto objekty od F. A. Hillebrandta. To nám umožňuje aj návrh architektonických úprav pavilónu spájať s menom tohto autora, hoci jeho realizácia nemusela prebehnúť súčasne s hlavnými stavbami rezidencie, ale neskôr.
- 21) V. Fischer (1729 – 1810) bol špecialistom na reprezentatívne vyobrazenia monumentálnych historických a alegorických výjavov s kresťanskými a antickými témami na nástenných maľbách, ale aj na oltárnych obrazoch. *Vinzenz Fischer* [online]. [cit. 2. 3. 2022]. Dostupné na internete: <https://sammlung.belvedere.at/people/501/vinzenz-fischer>. *Súhrn údajov zo staršej literatúry – z prác Pála Voita, Kláry Garasovej a stručnú informáciu o maliarskom výraze nezachovaných diel V. Fischera na Slovensku vrátane zmienok o jeho freske v záhradnom pavilóne na Bratislavskom hrade priniesla PETROVÁ-PLESKOTOVÁ, A. *Maliarstvo 18. storočia na Slovensku*. Bratislava : Veda, 1983, s. 16, 40, 102 a pozn. 9, 79.*
- 22) Starý skleník zbúrali na príkaz miestodržiteľa v roku 1778. Na prezimovanie rastlín sa preto istý čas používal „*Lusthaus, inak zvaný Gloriette*“ pri malej záhrade, ktorý bol už vtedy v zlom stave a stále ho opravovali; Podľa štúdie FATSAR, K. *Albert herceg rezidenciája : A pozsonyi király vár és kertje a 18. század második felében*. In *Művészettörténeti értesítő*, 2001, č. 1-2, s. 128, pozn. 31, 32 a 34. *Nový skleník je zobrazený až na pláne hradného areálu s francúzskou legendou, čím datuje plán do obdobia okolo roku 1780. Jeho pôdorys zachytáva aj Talherrov plán úprav hradu pre Generálny seminár z roku 1784.*
- 23) Na pláne mesta od Johanna Leopolda Neydera z roku 1820 je stále zakreslený salón (už bez „*prístavku*“) v približne pôvodnej situácii, ale v neprimerane malej mierke. *Zaujímavosťou tohto plánu je ďalšia stavba pristavaná k východnej hradbe, situovaná na vyústení osovej cestičky záhrady. Pravdepodobne ide o zobrazenie mladšieho záhradného pavilónu, ktoré je však v rade historických plánov hradného areálu jediným zobrazením tohto objektu. Bratislava : Mapa z roku 1820*. Bratislava : Slovenská kartografia, 1988, 64 x 98 cm. *Originál sa nachádza v Archíve mesta Bratislavy (AMB), inv. č. 1027.*
- 24) AMB, *Inventár máp a plánov*, inv. č. 1337. *Je možné, že autorom plánu bol cis. kráľ. poručík a pobočník v ženijnom útvare Otto Gilsa (1838 – 1870)*. In KNESCHKE, E. H. *Neues Allgemeines Deutsches Adels-Lexikon*. Zv. 3. Leipzig : Verlag von Friedrich Voigt, 1861, s. 525.

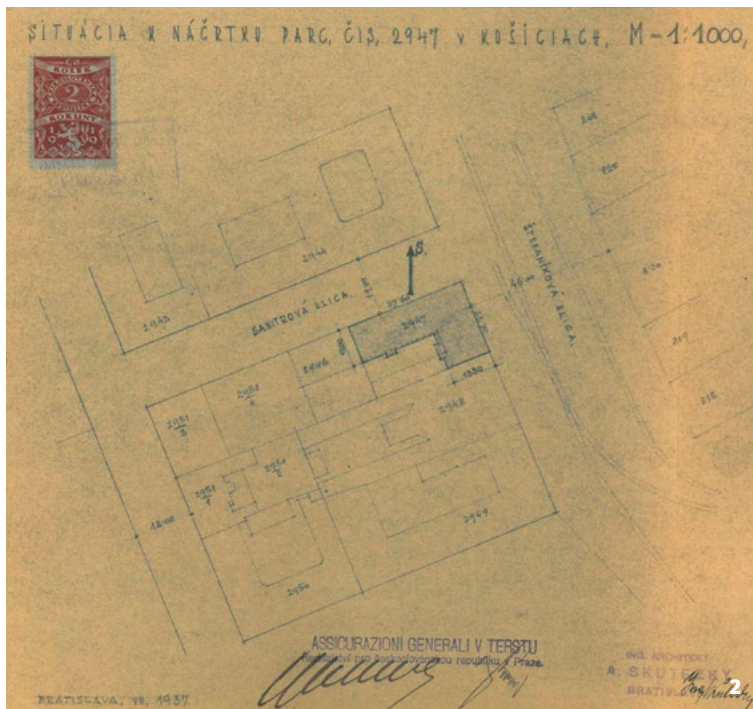

Košický „mrakodrap“

Budova poisťovne Assicurazioni Generali

Adriana Priatková

Mesto Košice so svojším kozmopolitným charakterom žilo vždy vlastným životom, nezávislým od bratislavského politicko-administratívneho centra. Dedičstvo rakúsko-uhorskej monarchie akoby tu zostávalo dodnes živé a čitateľné v jeho atmosfére, obyvateľoch a architektúre. Rozmanité kultúrne podnety utvárali heterogénny charakter a hybridnú povahu modernej regionálnej kultúry i architektúry východoslovenskej metropoly a živili zároveň prieniky avantgardizmu i afinitu k tradícii, eklekticismus tvorby, ktorý však nevylučoval moderné techniky a racionálne formy.

„Tradičná multietnicita, multikulturalita a náboženská diverzita Košíc, kde sa stretal svet maďarskej, nemeckej, slovenskej, rusínskej a českej národnosti s rímsko a gréckokatolíckym, pravoslávny a protestantským kresťanstvom a židovstvom, poznali špecifický charakter mesta a jeho stavebnej kultúry aj po vzniku prvej Československej republiky.

Hospodárska konjunktúra mladého štátu, z ktorej profitoval aj východ Slovenska a k republike pripojená Podkarpatská Rus i prostredie plodnej multikultúrnej atmosféry Košíc ako metropoly regiónu, umožnili vznik zaujímavých architektonických diel, bez ktorých by obraz modernej medzivojnovovej architektúry nebol úplný. Navrhovali a realizovali ich nielen českí architekti, ktorí na východné Slovensko zamierili za pracovnými príležitosťami, ale aj viacerí domáci architekti a staviteľia slovenského, nemeckého, maďarského či židovského pôvodu.“¹

Novostavba elegantného polyfunkčného osemposchodového deväťpodlažného nájomného bytového domu talianskej poisťovne Assicurazioni Generali (Terst, 1831) v historickom jadre Košíc mala viacerých odporcov. Nevedel sa s ňou zmieriť

ani Košičan a spisovateľ svetového významu Šándor Márai. Kvôli tejto modernej výškovej administratívnej budove s obchodmi a bytmi, situovanej na nároží vtedajšej Štefánikovej (Hlavnej) a Sanitrovej (Pribinovej) ulice, bol v 30. rokoch 20. storočia zbúraný dom susediaci s domom, kde bývali jeho rodičia – Groschmidovci. Márai sa s tým nikdy nevyrovnal. V spomienke na návštevu Košíc sa v súvislosti so zbúraním ich niekdajšieho domu opäť hlási k starým hodnotám. V článku *A barbár (Barbar)* píše: „Starý dom, v ktorom som v mladosti býval, zbúrali a na jeho mieste postavili krabicu na cigary s malými izbami, veľkými oknami, s tečúcou studenou a teplou vodou, s plynovým kúrením a elektrickým výťahom s takou neznesiteľnou istotou, ktorá je najpresvedčivejším znakom chradnutia jednej kultúry a pohodlného hlúpnutia jednej generácie. Starý dom, ktorý zbúrali, aby na jeho mieste mohli postaviť nový a účelný, nebol účelný. V starom dome sa dalo žiť. V novom dome už možno iba bývať, moderne. Veľký rozdiel.“²

Napriek tomu, že plánovaná novostavba sa nachádzala v historickom jadre mesta, kde pôvodne stál rozsiahly polyfunkčný dvojpodlažný

dom od významného košického architekta a staviteľa Júliusa Répaszkého z roku 1884, náčrt budúceho zastavenia parcely, ako aj projektová dokumentácia v mierke 1:200 boli zrealizované už v auguste 1937. V septembri bola investorom podaná žiadosť na stavebné povolenie a v decembri toho istého roku aj žiadosť na búracie práce. Od marca 1938 prebiehala čulá korešpondencia medzi referentom stavebného oddelenia Mestského notárskeho úradu v Košiciach, ktorý zamýšľanú novostavbu po podrobnom preskúmaní uznal za architektonicky vyhovujúcu aj z hľadiska mestotvorného, vedeckým poisťovne a Štátnym referátom na ochranu pamiatok na Slovensku

- 1 „Mrakodrap“ krátko po dokončení, pohľad z Pribinovej ulice, Ateliér Györy & Boros
The 'skyscraper' short after the completion viewed from Pribinova Street, Studio Györy & Boros
Zdroj: Východoslovenské múzeum
- 2 Dobová projektová dokumentácia, situácia
The layout of the period project documentation
Zdroj: Archív mesta Košice
- 3 Perspektívne zobrazenie polyfunkčného bytového domu v dobovej dokumentácii
The perspective view of the polyfunctional apartment building in the period documentation
Zdroj: Archív mesta Košice

v Bratislave.³ Projekt budúceho košického „mrakodrapu“, ako osemposchodový polyfunkčný bytový dom v tom čase nazvala dobová tlač, vypracoval skúsený bratislavský architekt Alexander Skutecký (Skutezký). Podľa jeho návrhov vyrástli v Bratislave v podobnom duchu pobočky poisťovní Assicurazioni Generali a Moldavia Generali na Gorkého ulici.⁴ Vládny komisár mesta Košice v podmienkach k stavebnému povoleniu vydal oficiálne stanovisko, že mesto z regulačného⁵ a ani architektonického hľadiska nemá námietky proti tomu, aby sa novostavba zrealizovala podľa predložených plánov.⁶ V odpovedi Štátnemu referátu na ochranu pamiatok na Slovensku sídliaemu v Bratislave, ktorý bol zásadne proti realizácii výškového domu v košickom historickom jadre mesta, argumentoval Břetislav Storm, technický komisár za prednostu notárskeho úradu. Uviedol, že aj z mestotvorného hľadiska je plánovaná novostavba potrebná, keďže v blízkosti Legionárskeho námestia

(dnes Námestie osloboditeľov) chýbajú obchodné aj obytné priestory, ktoré by odľahčili centrum mesta. Dostatočná vzdialenosť novostavby od katedrály (285 m), odľahčenie obchodného aj dopravného ruchu, ktorý sa dotýkal historického jadra mesta a jeho najvzácnejších pamiatok, a obdobné architektonické riešenie gradovania nárožia ako má susedná budova Krajského súdu, boli hlavnými argumentmi mesta na následné vydanie stavebného povolenia. „Zdeľujeme vám, že z regulačného a mesto-výstavného stanoviska nemáme námietok proti tomu, aby pozemok ležiaci na rohu Štefánikovej a Pribinovej bol zabudovaný podľa priložených plánov s podmienkou, aby výška budovy na Štefánikovej bola vysoká maximálne 19 m a na Pribinovej 12 m. Prechody na väčšiu výšku majú byť architektonicky riešené odstupňovaním od seba aspoň v 2 m vzdialenostiach.“⁷ Stanovisko Mestského notárskeho úradu bolo podporené aj Josefom Polákom, vtedajším riaditeľom Východoslovenského

múzea v Košiciach, ktorý zastupoval oblasť kultúry a vyjadroval sa aj k rekonštrukciám historických stavieb. Ten skonštatoval: „Novostavba je projektovaná do tej časti Štefánikovej ulice, ktorá bola vybudovaná iba v minulom storočí už mimo hradby mesta, na mieste a v susedstve domov umelecky a historicky celkom bezvýznamných.“⁸

Na základe obhliadky, vykonanej 2. februára 1938 na tvári miesta, vydal Mestský notársky úrad v Košiciach stavebné povolenie, ktoré 16. marca 1938 nadobudlo konečnú platnosť. Súčasťou žiadosti o toto povolenie bola aj požiadavka investora na realizáciu stavby pomocou stavebných úľav. Ani následná zamietavá reakcia Krajinského úradu v Bratislave z mája 1938 a paragrafmi podložené argumentácie nezastavili realizáciu objektu, iba predĺžili čas jeho výstavby. „Z predložených spisov a plánov je zrejme, že stavba svojou výškou 19.40 m, poťažme 22.20 m, najmä však nadstavbou veže o výške 33.5 m odporuje ustanovením §-u 21. citovaného štatútu a má vplyv na výzor dotyčnej časti mesta. [...] Ani tá okolnosť, ktorú tamojší úrad uvádza, že pre stavebný pozemok, na ktorom je stavba povolená, nejestvuje ani regulačný ani parcelačný predpis, nedáva úradu možnosť, aby stavbu ľubovoľne povolil.“⁹ Demolačný plán asanácie pôvodného dvojúrovňového polyfunkčného bytového domu, na prízemí ktorého boli smerom na Hlavnú ulicu situované obchodné miestnosti a sklady, bol hotový už v závere roka 1937.¹⁰ Žiadosť o povolenie na búracie práce podala poverená firma Aloisa Nováka¹¹ v januári 1938. Tá napokon novostavbu košického „mrakodrapu“ začala aj stavať. Deväťpodlažný polyfunkčný objekt, ktorý svojou výškou výrazne zasiahol do siluety starého mesta, sa realizoval s podporou zákona o stavebnom ruchu, ktorý zaisťoval nemalú štátnu dotáciu aj firemným administratívnym stavbám obsahujúcim istý počet bytov.

Výšková budova, v minulosti najvyššia v meste, sa fasádami obracia kratšou stranou na Hlavnú a dlhšou na Pribinovu ulicu. Členitý objem budovy graduje zo šiestich podlaží základnej hmoty smerom k deväťpodlažnému nárožiu. Zo severnej strany Pribinovej ulice, kde od roku 1936 stál moderný trojpodlažný obchodný dom Ignáca Rotha od košického architekta Ľudovíta Oelschlägera, sa naň napojil líniou ukončenia jeho plochej strechy.¹² V čase výstavby polyfunkčného bytového domu poisťovne to bol v poradí štvrtý väčší vstup progresívnej moderny do tejto časti starého mesta. V závere Pribinovej ulice, avšak už na vtedajšej Júliusovej (súčasnnej Mojmírovej) – uličnou fasádou otočená na východ smerom k Hlavnej ulici stála unikátna budova komplexu funkcionalistickej Odbornej živnostenskej školy, dielo, ktoré vytvoril skvelý brniansky architekt Eduard Žáček v roku 1932.¹³ V jej blízkosti boli o pár rokov neskôr súkromnými investormi postavené tri menšie originálne nájomné bytové domy s modernou uličnou fasádou.¹⁴ V závere Mojmírovej ulice 2 navrhol v roku 1935 architekt Július Wirth, absolvent budapeštianskej techniky, pre svoju manželku moderný trojpodlažný bytový dom s kanceláriou. Autorom projektov ďalších dvoch funkcionalistických menších bytových domov (č. 4 a 6) bol mladý košický architekt Ernest (Ernő) Friedmann, ktorý v roku 1930 ukončil nemeckú techniku v Prahe. Postavili ich v roku 1937 domáci stavitelia Max Blau a Vojtech Zinner. Z archívnej dokumentácie vyplýva, že v čase dostavby budovy Okresného súdu (20. roky 20. storočia), ktorého západné krídlo zasahovalo časťou na súčasnú Mojmírovu ulicu, sa táto takmer centrálna časť historického mesta prestavovala a modernizovala. Priamo oproti budove poisťovne, na ďalšom – juhovýchodnom nároží stálo od roku 1926 nové sídlo krajského súdu, ktorého umiernený rondokubizujúci vzhľad vytvorila

trojica českých odborníkov. Projektovú dokumentáciu postupne vypracovali v rokoch 1923 – 1924 architekti Adolf Liebscher¹⁵ a Rudolf Brebta¹⁶. Výstavbu súvislého komplexu súdnych budov na Mojmírovej, Pribinovej a Hlavnej ulici realizoval staviteľ Alois Novák.¹⁷

Dvojpodlažný parter polyfunkčnej budovy poisťovne, obložený elegantnými leštenými travertínovými platňami, sa do ulice otvára veľkými okennými otvormi prvého poschodia administratívy a modernými výkladmi na prízemí. Hladké priečelie takmer bez ozdôb, členené oknami horných podlaží, ukrývalo rôznorodú náplň. V suteréne sa nachádzali byty pre domovníka a správcu, práčovňa, sušiareň, manglovňa, žehliareň, drevárna a pivnice. Vedľa kotolne na centrálnne vykurovanie bol sklad paliva, splachovacie záchody a protiletický kryt. Prízemie bolo určené komerčnému využitiu a architekt tu situoval obchody s elegantnými portálmi, veľkými výkladmi

a zaujímavými riešenými vchodmi. Deväť obchodných miestností s predsieňou, samostatným WC a archívom dopĺňali dva výtahy, ktoré boli k dispozícii obyvateľom domu i administratívnym pracovníkom.¹⁸ Prvé poschodie bolo určené zamestnancom poisťovne a nachádzalo sa tu sedemnášť kancelárií s predsienkami, hygienickými zariadeniami a archívmi. Prístup k bytom i kanceláriám poisťovne a tiež podchod do vnútorného dvora boli z Pribinovej ulice. Na horných poschodiach boli situované moderné priestrané

4 Pohľad na rozostavaný železobetónový nosný skelet z Rooseveltovej ulice, Ateliér Győry & Boros

The view of the reinforced concrete supporting skeleton under construction from Roosevelt Street, Studio Győry & Boros

Zdroj: Východoslovenské múzeum

5 „Mrakodrap“ v 40. rokoch 20. storočia, Ateliér Győry & Boros

The 'skyscraper' in the 1940s, Studio Győry & Boros

Zdroj: Východoslovenské múzeum

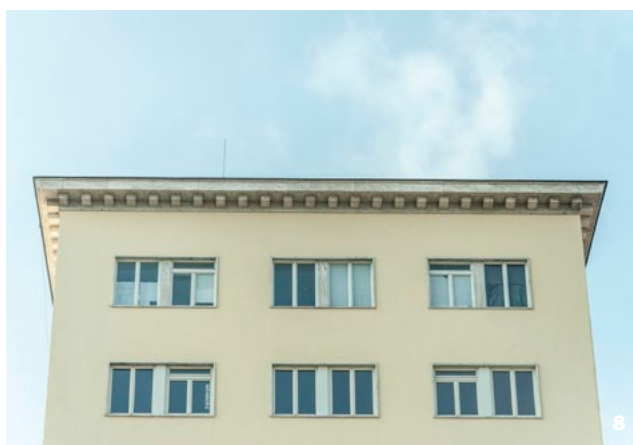

jedno-, dvoj- a trojizbové byty s centrálnou halou, kuchyňou, komorou a izbou pre slúžku. Kúpeľne a samostatné WC boli prístupné zo spálne cez šatník, ktorý mal vstavané skrine. Lodžie a rozľahlé terasy patriace k bytom vizuálne odľahčovali fasády domu, ktorého bočné objemy gradovali k sedempodlažnej „veži“ na nároží dvoch ulíc. Vďaka modernej železobetónovej skeletovej konštrukcii mohli byť vnútorné dispozície priestorov každého poschodia usporiadané celkom voľne, podľa aktuálnych potrieb. Architekt to

využil aj pri vybratí hmoty nárožia na prízemí, kde originálnym spôsobom vyriešil krytý vstup do jedného z obchodov, s akcentom na nárožný pilier. Je možné, že bratislavský architekt sa inšpiroval obdobným riešením nárožia na druhom, severnom konci historického centra mesta – na budove Obchodnej a priemyselnej komory dostavanej v roku 1930, ktorú projektoval domáci architekt L. Oelschläger.¹⁹

Základy i steny suterénu a sokla mali byť z dusaného betónu, múry na

prízemí a na horných podlažiach zo železobetónu a termoplášťových tehál. Stropné konštrukcie nad suterénom boli železobetónové rebrové, nad prízemím aj ďalšími podlažiami železobetónové, tak ako v poslednom podlaží s plochou strechou. Na asymetricky koncipovaných uličných fasádach vynikali veľkoryso dimenzované okenné otvory, zdôraznené subtílnym lemovaním z prírodného kameňa – travertínu. Ten sa nachádzal aj na stĺpkoch vždy medzi dvojicou okien a rámoval aj otvory lodží v symbióze s klasickým travertínovým soklom v parteri. Kamenárske a štukatérske práce na fasáde domu na Štefánikovej 6 a Sanitrovej (teraz Hlavnej 4 a Pribinovej) realizovala známa košická firma Angelo di Valentin.²⁰ Uskutočnila tiež všetky interiérové kamenárske práce, schodišťa aj dlažby vnútorných priestorov výškovej budovy poisťovne.²¹ Inšpirácia architekta tradičnejšou architektonickou polohou v kontexte moderny sa tu objavila aj v klasicizujúcich lizénach a výraznej, pred fasádu vystupujúcej kazetovej korunnej rímse obloženej spišským travertínom. Z korešpondencie českého staviteľa Nováka so svojím účtovníkom Košičanom Mádayom, ktorý bol po dvadsaťročnom pracovnom pobyte v Košiciach nútený mesto aj s rodinou opustiť, sa dozvedáme, že „fasáda na Generali je hotová.“ List bol odoslaný z Košíc 26. októbra 1938, no už začiatkom novembra Novák v odpovedi svojmu účtovníkovi píše o potrebe presného

súpisu prác nevyhnutných na dokončenie stavby. Dôvodom bola nová politická situácia, z ktorej vyplývalo, že stavbu s plánovaným stavebným nákladom 3 500 000 československých korún, bude pravdepodobne dokončovať budapeštianska filiálka Assicurazioni Generali, nie pražská.²² Z korešpondencie sa dá vyčítať, že staviteľ Novák viedol dokončovacie práce cez svojho spolupracovníka ešte v marci 1939, pričom najväčšie starosti mu robilo finančné vyrovnanie s dodávateľmi prác. Pôvodný systém sa rozpadol, zanikali inštitúcie aj banky. Situáciu komplikovala

najmä skutočnosť, že Košice sa ocitli v inom štáte ako český staviteľ budovy poisťovne. Napriek všetkým mimoriadne nepriaznivým okolnostiam sa polyfunkčný nájomný bytový dom, ktorý bol v roku 1998 zaradený medzi národné kultúrne pamiatky, úspešne dokončil a časom sa stal neodmysliteľnou súčasťou moderných Košíc. ▲

Text štúdie vznikol vďaka projektu KEGA č. 046TUKE-4/2020 *Architekt Ľudovít Oelschläger – Ůry. Nové poznatky o živote a diele architekta, ktoré priniesol výskum po roku 2012.*

- 6 Pohľad na budovu z Mojmirovej ulice z poschodia remeselnej školy, Ateliér Györy & Boros
The view of the building from Mojmirova Street from one of the floors of the craft school, Studio Györy & Boros
Zdroj: Východoslovenské múzeum
- 7 „Mrakodrap“ v súčasnosti
The 'skyscraper' in the present
Foto: A. Priatková
- 8 Detail rímsy, pohľad z Hlavnej ulice
The detail of the cornice viewed from Main Street
Foto: A. Priatková

Poznámky

- 1) KVASNICOVÁ, M. Posudok práce: PRIATKOVÁ, A. Architekt Oelschläger – Ůry : Život a dielo do roku 1945. 2015. Habilitačná práca. Slovenská technická univerzita.
- 2) MÉSZÁROS, T. *Košický mešťan Márai*. Košice : Hernád, 2008. ISBN 978-80-969480-3-1, s. 63.
- 3) Odpoveď poisťovne Štátnemu referátu na ochranu pamiatok na Slovensku v Bratislave, listina z dňa 30. III. 1938. Archív mesta Košice (AMK), TO, SF.
- 4) Architekt Alexander Skutecký (Skutecký, 1883 – 1944) absolvoval štúdium na Kráľovskej technickej univerzite v Budapešti (1913). Okrem bánk projektoval aj súkromné vily, obytné domy či obchodný dom Tauského na Hurbanovom námestí v Bratislave. S vojtechom Holeschom v tomto mesiaci navrhli aj ich najznámejšiu stavbu – monumentálny Justičný palác na Záhradníckej ulici.
- 5) Listina č. 25535/5/1937. Predmet: Poisťovňa Assicurazioni Generali – podmienky zástavby. Hlavná 4. AMK, TO, SF.
- 6) Výkresová dokumentácia: Náčrt zastavania parcely č. 2947 v Košiciach, (situácia M=1:1000, pohľad na Štefánikovej ulici, rez, prízemie, I., II. III., IV., V., VI., VII. a VII. poschodie, M=1:200. Bratislava VIII. 1937, pečiatka: Assicurazioni Generali v Terstu, Ředitelství pro Československou republiku v Praze. Peč.: Ing. architekt A. Skutecky, Bratislava. Hlavná 4, (predtým Fö ut., neskôr Štefánikova 6). AMK, TO, SF.
- 7) Košice, 2. 9. 1937. Listina č. 25535/5/1937. Hlavná 4 (predtým Štefánikova 6). AMK, TO, SF.
- 8) Štátné východoslovenské múzeum v Košiciach, Odpoveď č. 713/1938, k č. 26/techn./38, zo dňa 25. 6. 1938. Hlavná 4. AMK, TO, SF.
- 9) Krajinský úrad v Bratislave, list. č. 188.573/12-1930. Predmet: Košice, Štefánikova ul. č. 6. Novostavba obytného a obchodného domu Assicurazione Generali v Terstu. K číslu: 1796/38. Zo dňa 26. 5. 1938. Hlavná 4 (Štefánikova 6). AMK, TO, SF.
- 10) Demolačný plán domu na Pribinovej ul. č. 4 v Košiciach. Bratislava, 30. 12. 1937. Peč. poisťovne a stavebnej firmy Al. Novák. Hlavná 4, Pribinova 2 (Štefánikova 6). AMK, TO, SF.
- 11) Alois Novák (1886 – 1961) – významný košický medzivojnový staviteľ. Diplom stavebného inžiniera získal na Českej technickej univerzite v Prahe (dnes ČVUT).
- 12) Viac v: PRIATKOVÁ, A., PÁSZTOR, P. *Architekt Oelschläger – Ůry*. Košice : Agentúra SÁŠA, 2012. ISBN 978-80-969537-9-0, s. 259-262.
- 13) Viac v: PRIATKOVÁ, A. Medzivojnové Košice (1918 – 1938) v kontexte novopostavených školských zariadení na území mesta. In *Vývoj kultúry východného Slovenska*. Košice : Štátna vedecká knižnica, 2017. ISBN 978-80-85328-68-4, s. 186-201.
- 14) Košice staré mesto, Mojmirova 2, 4 a 6.
- 15) Adolf Liebscher (1887 – 1965), riadny profesor Českej vysokej školy technickej v Brne.
- 16) Rudolf Brebta (1885 – 1953), absolvent Českej technickej univerzity v Prahe (dnes ČVUT). V Košiciach pôsobil od roku 1922 – 1938, kde v spolupráci najmä so staviteľom Novákom po seba zanechal množstvo kvalitných stavieb.
- 17) GAŠPAR, J. *Košice : pohľady do histórie mesta na starých pohľadniciach*. 1. časť. Poprad : Region Poprad, 2011. ISBN 978-80-969344-5-4, s. 193. Mojmirova ulica.
- 18) „Assicurazioni Generali akc. poisťovna v Terstu, ředitelství pro Československou republiku v Praze II., Václavské nám. 25, co majitelka výtahů, pan Ing. arch. Alexander Skutecky, Bratislava, Grösslingová 39, co projektant a Ing. Jaroslav Moučka, úředně autor. Civilní inženýr pro stavbu strojů a elektrotechniku, příšežný znalec civilních a obchod. soudů. Praha VII, u Průhonu 14, co dodavatel výtahů. Dovolují si zde žádati za povolení ku postavení 2 osobních výtahů systému STIGLEROVA s elektrickým pohonem, v novostavbě obytného a kancelářského domu v Košicích na parc. č. 2947 (roh Štefánikovy a Sanitrovoy ulice) a to dle přiložených plánů, popisů a statických výpočtů. V Praze dne 25. července 1938. Štefánikova 6.“ AMK, TO, SF.
- 19) Viac v: PRIATKOVÁ, A. The Chamber of Commerce and Industry in Košice. Obchodná a priemyselná komora v Košiciach. In *A&U*, 2021, roč. 55, č. 1-2, s. 88-92.
- 20) Viac k firme Di Valentin, Angelo v publikácii: GAŠPAR, J., BLAŠKOVÁ, E., MIHÓKOVÁ, M. (eds.) *Lexikón Košičanov 1848 – 1938*. 1. diel. A – I. Košice : Equilibria, 2014. ISBN 978-80-8143-156-2, s. 209.
- 21) Angelo di Valentin, umelý kameň, terazzo a betón, Košice, Barčianska trieda 68, tel. 28 – 74. Štefánikova 6, (teraz Hlavná 4). AMK, TO, SF.
- 22) Alois Novák musel, tak ako aj ostatní obyvatelia českého pôvodu, v závere roka 1938 opustiť Slovensko. Existuje zaujímavá písomná dokumentácia – listy A. Nováka – adresované účtovníkovi vo firme, datované od svojho núteného odchodu z Košíc po rok 1950. Z pražskej adresy (jednej z viacerých), Praha – Kráľovské Vinohrady, Kladská ul 25, posielal inštrukcie k viacerým svojim rozostavaným stavbám, ktoré v Košiciach zostali po jeho odchode nedokončené. Okrem poisťovne to bola dostavba Dominikánok, Katafalkovne, severnej ľudovej školy a rodinných domov na severe Košíc. Neskôr sa presťahoval do Luhačovic, kde si založil novú firmu s architektom Brychom. Informácie pochádzajú zo súkromného archívu Františka Mádaya, syna Františka Mádaya, účtovníka v Novákovej firme.

Alfons Mucha a Piešťany

Vladimír Krupa

Na sklonku svojho života, koncom 20. a začiatkom 30. rokov 20. storočia navštevoval Alfons Mucha s rodinou kúpele v Piešťanoch, ktoré zažívali obdobie rastúcej popularity a boli miestom spoločenských, kultúrnych a športových podujatí veľkorysým spôsobom propagovaných v zahraničí.

O návštevách rodiny Alfonsa Muchu (1860 – 1939) sa nezachovalo príliš veľa informácií – sú doložené v rokoch 1929, 1930 a 1931. V roku 1929, keď sem prišiel hľadať vhodnú liečbu pre manželku a dcéru, si objednal izbu v Grand Hoteli Royal. V liste datovanom 19. júlom 1929 v Kyšperku sa zmiňuje o manželke, ktorá je v kúpeľoch Piešťany. Z článku v *Lidových novinách* z 12. júna 1930 sa dozvedáme, že Mucha „...přijel do Píšťan k lázeňskému pobytu, hlavne však aby těžil z historie slovenského

*Pováží umělecky. Výsledky svých studií a prací chce doplniti svou známou Epopejí. Hlavně též zajímá ho hrad trenčanský, dále Beckov, Čachtice kde všude průvodcem a vykladačem historického pozadí byl mu slovenský dějepisec rektor Bránecký z Trenčína.*⁴¹ V liste zo 4. augusta 1930, napísanom v Piešťanoch (Grand Hotel Royal), ďakuje mestskej rade rodného mesta Ivančice za blahoželanie k 70. narodeninám. Z ďalších dobových periodík sa možno dozvedieť o jeho augustovom pobyte v piešťanských

kúpeľoch: „Bol mu zapožičaný ateliér, aby mohol pracovať na svojich skicách z historického Povážia ku svojmu budúcu dielu ako doplnok ‚Epopeje‘ na zem slovenskú.“⁴² Podľa dobových správ navštevoval pamiatky v okolí Piešťan (okrem iného údajne v sprievode Jozefa Braneckého aj Trenčiansky hrad) a do kúpeľov mu prišla k sedemdesiatke zblahoželať skupina obdivovateľov jeho tvorby z Bratislavy. Boli medzi nimi napríklad honorárny konzul Aristid Jamniczký, prof. Karol Koch a prof. Bohuslav

Polák. Podľa dobových novinových správ „Pri nedelním golfovom meetingu zaujímal čestné miesto. Mistr Mucha je kupodivu svēží, lēčba mu svēdčí znamenitē.“³ Mucha je napríklad zachytený na fotografii na golfovom ihrisku v rozhovore s anglickým plukovníkom Harvayom.⁴

Počas Muchovho kúpeľného pobytu v roku 1931 sa v Piešťanoch konala medzinárodná súťaž krásy s názvom *Voľba a ples kráľovnej sezóny 1931*. O titul sa uchádzalo 52 súťažiacich, predsedami poroty boli spevák Richard Tauber a maliar Alfons Mucha.

Kráľovnou krásy sa stala švédka filmová herečka Margita Alfvénová (1905 – 1962), partnerka Gunnaara Tolnæsa, ktorej filmová kariéra bola relatívne krátka. Ako cenu dostala nádherný slovenský kroj. Titul a ceny princezien získali pani Jára Syllabová z Brna, slečna Irén Zipser z New Yorku a slečna Brigit Lilleblad zo Štokholmu. Súťaže sa zúčastnili zástupkyne dvadsiatich národov.⁵

V článkoch, ktoré vyšli v rokoch 1941 a 1948, sa spomína, že Muchova dcéra trpela chorobou „*polyarthritis reumatika*“ (reumatická polyartritída).

„Nemohla sa ani hnúť preto ju vozili na vozíku.“ Po šiestich týždňoch liečby piešťanskou termálnou vodou a bahnom trávila v kúpeľoch aj dobu rekonvalescencie.⁶

Z vďačnosti za preukázanú kúpeľnú starostlivosť a ako hold liečivej sile tunajšej termálnej vody sa Mucha rozhodol kúpele obdarovať nevšedným darom. Namaľoval a venoval im alegorický obraz nesúci názov *Salutis Fons Benedicta ave! (Buď pozdravený, požehnaný prameň zdravia)*. Výtvarné dielo, umiestnené vo veľkej jedálni hotela Thermia Palace, bolo

1 Alfons Mucha s manželkou v piešťanských kúpeľoch, 1929

Alfons Mucha with his wife in Piešťany bathhouses, 1929

Zdroj: Slovenské liečebné kúpele Piešťany

2 Luxusný hotel Thermia Palace, kolorovaná pohľadnica, koniec 20. rokov 20. storočia
The luxurious hotel Thermia Palace, coloured postcard, the end of the 1920s
Zdroj: Balneologické múzeum Imricha Wintera

3 Alfons Mucha (vľavo vzadu) počas dožinkovej slávnosti *Slávnosť žatvy*, ktorú usporiadali piešťanské kúpele v Kúpeľnej dvorane

Alfons Mucha (in the rear left) during the harvest festival *Slávnosť žatvy* organised by the Piešťany bathhouses in the Bathhouse hall

Zdroj: Balneologické múzeum Imricha Wintera

slávnostne odhalené 15. mája 1932. Z novinových správ sa dozvedáme, že na slávnosti sa zúčastnil maliar Jan-ko Alexy, ktorý zdôraznil úsilie, úlohy a ciele mladých slovenských výtvarníkov. Vyzdvihoval význam tradícií a národných hodnôt ako východiska pre tvorbu nastupujúcej umeleckej generácie. V tom čase pripravoval „vytvorenie umeleckej kolónie“ v Piešťanoch, pre ktorú sa snažil získať podporu kúpeľov i obce Piešťany.⁷ Mucha zotrval v secesnom slohovom výtvarnom názore aj v 30. rokoch 20. storočia, čoho dokladom je i tento obraz. „Izolován od své doby vlastními výtvarnými názory podobal se Mucha ve století kubizmu, fauvizmu i expresionizmu stále víc osamělému poutníkoví, který byl vázán na výtvarný kánon a tvořil své obrazy v různých odstínech symbolické podoby...“⁸

Maľba päťuholníkového tvaru s rozmermi 126 (v najvyššom bode) × 378 cm je umiestnená v nadpraží dverí veľkej jedálne postavenej v historizujúcom empírovom štýle. Zobrazuje trojicu postáv na pozadí prírodnej krajiny. Ústrednou figúrou je uzdravujúce

sa dievča sediace v hojdačom kresle. Cez plec má prehodenú bielu plachtu s modrými pásmi uprostred, aké boli používané v piešťanských kúpeľoch v medzivojnovom období. Sprava k nemu pristupujú dve mladé ženy odeté v piešťanských krojoch. Prvá má kvetinovým vencom ozdobenú hlavu položenú na kolenách sediaceho dievčaťa, druhá mu prináša košík s ovocím, podávajúc dievčine ružu. Centrálna postava výjavu pravdepodobne nesie podobu Muchovej dcéry Jaroslavy. V pozadí je vyobrazená obec Moravany nad Váhom s dvoma kostolmi a riekou Váh. Obraz je signovaný v pravom dolnom rohu: *Mucha / 32 NICE*.

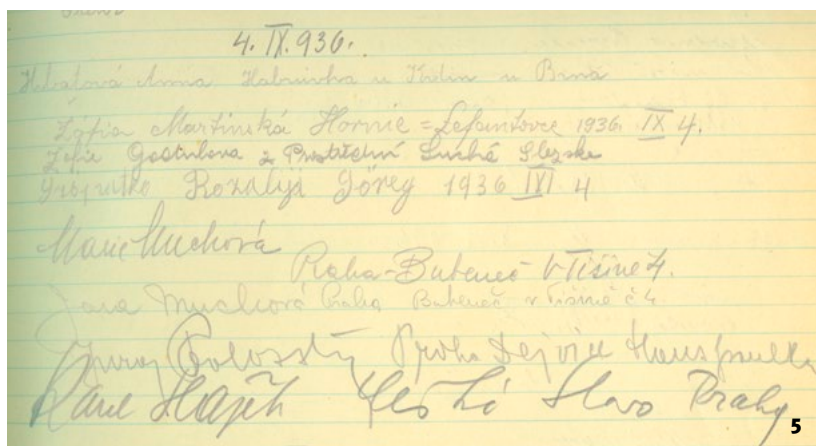
V roku 2015 bola v edičnom rade *Umenie* vydaná nová slovenská poštová známka s motívom obrazu Alfonsa Muchu z hotela Thermia Palace, zobrazujúca maliarovu dcéru Jaroslavu sediacu v kresle. Autorom líniovej rozkresby a ocelorytiny poštovej známky je František Horniak.

Maliarov syn Jiří Mucha v biografickej knihe o otcovi spomína obraz pod názvom *Dary zeme*: „V tricátých

letech namaloval ještě tři velká plát-na: ‚Poddání Nymburka L. P. 1421 Bohu a Pražanům‘ pro městskou zá-ložnu v Nymburce (nyní použito tam-též jako divadelní opony), v roce 1933 ‚Mistr Jan Rokycana na koncilu kost-nickém‘ (v obřadní síni Městského národního výboru v Rokycanech) a ‚Píseň‘ pro pěvecký spolek ‚Hlahol‘ v Praze. K tomu lze ještě přičíst menší, naddvěrní tympanon ‚Dary země‘ pro lázeňský dům Thermia v Piešťanech, malovaný roku 1932 v Nice.“⁹ Tento názov sa však veľmi nepoužíval. Objavuje sa ale v reprezentačnej fotografickej publikácii o meste vydané koncom 70. rokov 20. storočia.¹⁰

A ďalej spomína: „Otec vždycky toužil vrátit se alespoň na čas do Francie. V korespondenci po návratu z Ameriky dokonce uvažoval o možnosti malovat tam alespoň dvě plát-na Epopeje. ‚Ne-přišlo by to dráž než u nás,‘ psal v roce 1922. Ale vrátil se tam až v roce 1932, kdy jsme žili dva roky v Nice. Pracoval na tympanonu pro Piešťany a jako by čas chtěl smířit všechny rozpory, našel ateliér v muzeu svého předchůdce a konkurenta Chéreta, který byl nyní slepý, takřka stoletý člověk, žijící poslední dny svého života ve tmě, uprostřed hořících barev svých plakátů.“¹¹

V Piešťanoch si urobil skice a pravdepodobne i fotografie ako štúdie k obrazu, ktorý maľoval v juhofrancúzskom Nice v rokoch 1931 – 1932 technikou olej na plátne. Jiří Mucha veľmi výstižne zhodnotil, že otec sa pri koncipovaní obrazu vrátil k dekoratívnejmu využitiu kriviek vlajúcich vlasov.¹² Je to azda jediné dielo popredného predstaviteľa

secesie Alfonsa Muchu, ktoré vytvoril a zanechal Slovensku, a keď aj nie jedinú, celkom určite najvýznamnejšie.

Až do krádeže v roku 2000 bol obraz pomerne neznámy. Nevedeli o ňom ani mnohí odborníci, historici umenia a nepoznala ho ani širšia verejnosť. Jeho matné farby vzbudzovali dojem, že ide o nástennú maľbu. Táto nesprávna informácia sa objavuje už v roku 1932,¹³ ale opätovne sa vyskytuje i v novšej literatúre.¹⁴ To, že Mucha mal k Piešťanom citový vzťah robí obraz ešte cennejším.

V pamätnej knihe podpisov významných návštevníkov piešťanského múzea nachádzame cenný doklad o návšteve Marie a Jaroslavy Muchových 4. septembra 1936. Sú tu ich podpisy spolu s domácou pražskou adresou. Mucha bol vtedy pravdepodobne vo

Francúzsku na oslave nedožitého 100. narodenín Julesa Chéreta (1836 – 1932), prvého významného tvorcu umenia plagátu, ktorý zomrel ako 96-ročný. Veľkého slávnostného obeda, ktorému predsedal, sa zúčastnili všetci vtedajší „majstri plagátu“.¹⁵

Po viac ako polstoročí od namaľovania obrazu navštívila Piešťany skupina pracovníkov zo Stavoprojektu v Opave. Jedna z účastníčok, ktorá dovtedy netušila, že takýto obraz bol namaľovaný, spoznala v zobrazenej chorej dievčine „človeka, ku ktorému ju zhodou okolností púťali záväzky a city podobné tým, aké viažu dcéru k matke.“¹⁶

Jedným z následkov narastajúceho záujmu o pamiatky a starožitnosti po otvorení hraníc v roku 1989 je vykrádanie kostolov, hradov a zámkov, múzeí a galérií, krádeže kamenných plastík umiestnených v krajine i ničenie archeologických lokalít detektoristami. 19. októbra 2000 prebehla médiami smutná správa: „Ešte kým sa vo štvrtok 19. októbra rozvidnelo, zistil nočný recepčný v kúpeľnom hoteli Thermia Palace, že na stene jedálne, kde bol inštalovaný rozmerný obraz Alfonsa Muchu, ostalo len prázdne miesto.“ Obraz bol vyrezaný z rámu a ukradnutý. Našťastie 13. decembra 2004 sa Políciou Českej republiky podarilo obraz zaistiť u dvoch mužov z Karlových Varov, ktorí sa ho snažili pri nákupnom stredisku v Brne predať dopredu dohodnutému záujemcovi z Rakúska za 95-tisíc eur. Polícia

vo svojom vyhlásení uviedla, že obraz je vážne poškodený. Ujma vznikla nielen jeho vyrezaním z rámu pri samotnej krádeži, ale aj nevhodnou manipuláciou a uložením vo vlhkom prostredí.¹⁷

Do Piešťan sa obraz vrátil začiatkom roku 2005. Po zreštaurovaní Jánom Hromadom bol v decembri 2006 inštalovaný na pôvodné miesto. Dnes ho opäť môžeme obdivovať v plnej kráse v jedálni zrekonštruovaného hotela Thermia Palace na mieste, pre ktoré bol vytvorený. Je dokladom a symbolom kontaktu geniálneho umelca Alfonsa Muchu s piešťanskými kúpeľmi, a to nielen formou bežných návštev či kúpeľných pobytov, ale aj prostredníctvom cielene vytvoreného umeleckého diela. ▲

- 4) Alfons Mucha, *Salutis fons benedicta ave! (Buď pozdravený, požehnaný prameň zdravia!)* 1932, olej na plátne Alfons Mucha, *Salutis fons benedicta ave! (Be greeted, blessed source of health)*, 1932, oil on canvas Foto: E. Drobná
- 5) Podpisy Muchovej manželky Marie a dcéry Jaroslavy datované 4. septembrom 1936 v návštevnjej knihe piešťanského múzea The signatures of Mucha's wife Marie and his daughter Jaroslava from September 4, 1936, in the guest book of the Museum in Piešťany Zdroj: Balneologické múzeum Imricha Wintera
- 6) Štvrtblok poštových známok z edičného radu *Umenie* s vyobrazením detailu Muchovho obrazu z hotela Thermia Palace A Quarter Block of Postage Stamps from the Publishing Line *Art with the Depiction of the Detail of Mucha's Picture from the Hotel Thermia Palace* Zdroj: Balneologické múzeum Imricha Wintera

Poznámky

- 1) Alfons Mucha na Slovensku. In *Lidové noviny*, 12. 8. 1930, roč. 38, č. 403, s. 7.
- 2) Maliar Alfons Mucha. In *Slovák*, 12. 8. 1930, roč. 12, č. 182, s. 4.
- 3) Balneologické múzeum Imricha Wintera, *Album Golfový šport v Piešťanoch a jeho vývoj od roku 1914. Otcovi piešťanského golfového klubu pánovi Imrichovi A. Winterovi*, evid. č. B2-71.
- 4) *Zeit im Bild*, 21. 8. 1930.
- 5) Medzinárodná súťaž krásy v kúpeľoch Piešťany. In *Slovák*, 28. 8. 1931, roč. 13, č. 193, s. 4; *Ze soutěže krásy v Píšťanech*. In *Večerní Národní listy*,

5. 9. 1931, roč. 71, č. 172, s. 3.
- 6) SEKERA, E. K. *Salutis fons benedicta ave!* In *Slovenský magazín*, 1941, roč. 2, č. 11, s. 31; *Salutis fons benedicta ave!* In *Saluberrimae pistinienses thermiae*, december 1948, roč. 1, č. 7, s. 4.
- 7) K. Čr. *Umělecká kolonie slovenských výtvarníků*. In *Večer*, 1. 6. 1932, roč. 19, [s. 5].
- 8) MUCHA, J. *Alfons Mucha*. Praha, 1999. ISBN 80-85876-52-3, s. 352.
- 9) MUCHA, cit. 8, s. 349-350.
- 10) JURISA, E., ONDREJKOVIČ, I. *Piešťany*. Martin : Osveta, 1978, obr. 10.
- 11) MUCHA, cit. 8, s. 354.

- 12) MUCHA, cit. 8, s. 350.
- 13) Napríklad v časopise *Pestrý týden* je označený ako freska. *Pestrý týden*, 18. 6. 1932, roč. 7, č. 25, s. 8.
- 14) BAČOVÁ, D. *Osobnosti v piešťanských kúpeľoch (1920 – 1939)*. In *Balneologický spravodajca* 1986. Bratislava : Alfa, 1987, roč. 25, s. 40.
- 15) MUCHA, cit. 8, s. 350.
- 16) MRŇA, L. *Abeceda piešťanskej architektúry*. Supraporta. In *Revue Piešťany*, 1991, roč. 27, č. 8, s. 13.
- 17) KRUPA, V. *Vypátrali ukradnutý obraz Alfonsa Muchu*. In *Kam v Piešťanoch*, 2005, roč. 9, č. 1, s. 18-19.

Špecifické vlasové ozdoby uhorských žien v novoveku

Terézia Tomašovičová

Systematické spracovávanie novovekého nálezového materiálu z oblasti odevnej kultúry je v slovenskom prostredí pomerne zriedkavé. Počet cenných nálezov novovekých ženských pokrývok hláv, respektíve špecifických vlasových ozdôb sa vďaka archeologickým výskumom za posledné desaťročia podstatne zvýšil. Tieto predmety umeleckoremeselného charakteru plnili nielen utilitárnu funkciu, boli aj nositeľmi symbolického komunikačného obsahu, jednoznačne chápaného členmi vtedajšej spoločnosti. Odrážali zároveň individuálne estetické preferencie nositeľky, ktorú definovali v rámci veku, rodinného stavu a sociálnej vrstvy.

Ženy v novovekom Uhorsku zvykli nosiť vlasy upravené do rôznych účesov. Jedno však mali spoločné: na verejnosti sa od detského veku neobjavovali prostovlasé. V dôsledku

prelínania viacerých módných vplyvov sa na našom území vytvorilo niekoľko odevných koncepcií, líšiacich sa navzájom nielen skladbou odevných prvkov, výslednou

siluetou, materiálovo-technologickými charakteristikami, ale aj výberom šperkov, pokrývok hláv, doplnkov a úpravou účesov jednotlivých dám.¹

V kozmopolitnom prostredí bohatého meštianstva sa v prípade dievčat a mladých žien stretávame najčastejšie s partami obručovej formy, typologicky vychádzajúcimi z vencov. Pôvodne boli vytvárané zo živých kvetín, neskôr nahradené štylizáciami vo forme drôtikov omotaných farebnou priadzou alebo v podobe textilných kvetov zdobených perlamami, stužkami alebo sklenenými korálikmi.² Kým vence symbolicky odkazovali na „panenský vienok“ ako atribút nevinnosti a cnosti, party vyhotovené v rozličných variantoch boli nosené aj staršími ženami, predovšetkým v prostredí aristokracie. Na našom území sa objavili v písomných a archeologických prameňoch už v 13., resp. v 14. storočí³ a neskôr sa v rôznych variáciách stali obľúbenou ozdobou hlavy dopĺňajúcou tradičný odev uhorských žien. Na epitafe Petronely Zmeškalovej vidíme, že kým jej samej zahaľuje vlasy klobúk lemovaný kožušinou a zdobený perlami, jej dve dcéry v dievčenskom veku majú zapletené vrkoče upravené do účesu, ktorý zdobí parta s aplikovanými perlami a červenými kvetmi, farebne ladiacimi k uzavretému živôtku, respektíve sukni. Vyobrazenie mladých dievčat a žien s takouto úpravou účesu bolo v prostredí meštianstva i šľachty pomerne rozšírené.⁴ V súpise pozostalosti manželky zemana Štefana Baraczkaya z roku 1613 sa uvádza: „... jedna parta zamatová červená so šiestimi boglármi, v každom sú štyri malé perličky a šesť granátových nášiviek, ružičky perlové a zlaté zrnká okolo granátov

a päť perlových ružičiek. Druhá parta z bielych perál...“⁵ „Party s perlami a z buglarky zlatimi“ patrili aj k cennostiam grófkuy Eufrozíny Balašovej (Balassa), manželky Štefana Révaia (Révay), z roku 1630.⁶ Konštrukčne išlo o pásy rôznej šírky, ktoré mohli byť spevnené kovovou obručou alebo výstuhou organického pôvodu a potiahnuté textilom. Bohaté meštianky a aristokratky vlastnili zvyčajne viac kusov, ktoré odkázali ako predmety významnej materiálnej a estetickej hodnoty dcéram, obľúbeným známym alebo služobníctvu. Grófka Anna Júlia Esterháziová (Eszterházy) vlastnila až deväť párt v rôznych úpravách – s rubínmi, diamantmi, zlatými boglármi (drobným plastickým šperkom kruhového tvaru) aj perlami.⁷ Obvykle bývali zdobené plastickou výšivkou, typické sú aj kovové ozdoby, pliešky, stočené drôtky v tvare špirálok, perly alebo sklenené

koráliky, často vo forme celých šnúr.⁸ Charakteristické je olemovanie okraja sklenenými alebo pravými riečnymi perlami, prípadne vytvorenie celoplošnej perlovej výšivky vytvárajúcej geometrické či rastlinné motívy na spôsob čipky. Najväčším problémom pri štúdiu originálnych nálezov je neraz stav ich zachovania. V našom prostredí sa novoveké party vyskytujú výlučne vo funerálnych kontextoch a všetky jemné organické súčasti podliehajú degradácii. Zvyšné, odolnejšie súčasti sú veľmi krehkým a citlivým materiálom, ktorý sa môže pri manipulácii výrazne

- 1 Ozdobné vlasové ihlice s guľatou hlavičkou zo Svodína, 17. storočie
The decorative hairpins with a round head from Svodín, 17th century
Zdroj: Slovenské národné múzeum-Archeologické múzeum
(Foto: T. Tomašovičová)
- 2 Jacob Khuen st., epitaf Petronely Gelethfyovej Zmeškalovej, 1600, tempera na dreve
Jacob Khuen, senior, epitaph of Petronella Gelethfyová Zmeškalová, 1600, gouache on wood
Zdroj: Rímskokatolícka cirkev, farský Kostol všetkých svätých, Brezovica nad Torysou
(Foto: T. Tomašovičová)
- 3 Perlová parta z Dolných Strhárov, novovek, stav po konzervovaní
The modern period pearl headband from Dolné Strháre, the state after the conservation
Zdroj: Slovenské národné múzeum-Archeologické múzeum
(Foto: T. Tomašovičová)

poškodíť. K najzachovalejším nálezom tohto typu z nášho územia patria party zo Svodína a Dolných Strhárov.⁹ Najozdobnejšie varianty predstavujú party s rubínovými (alebo granátovými) rozetami a boglármi (tzv. ružicové party). Evidujeme ich v rámci celého územia Uhorska, pričom zo Slovenska patria medzi najluxusnejšie nálezy z Ruskej, pochádzajúce z hrobu malého dievčatka spríbuzneného zo šľachtickou rodinou Doboóvcov, a z Lučenca, patriace pravdepodobne Anne Lošonciovej, manželke Žigmunda Forgáča (Forgách).¹⁰

Hoci podľa ľudovej tradície smeli party nosiť len dievčatá a slobodné ženy, v 16. a predovšetkým 17. storočí reprezentovali obľúbenú ozdobu hlavy, resp. súčasť odevu aj u vydatých žien, najmä medzi aristokraciou. Tu sa transformovali do podoby čeleniek z kovových komponentov, perál a drahých kameňov. Boli vytvárané zlatníkmi ako súčasť šperkovej sady, nazývanej *parure*, a zdobili upravené, avšak nezahalené vlasy.¹¹ Takéto kolekcie šperkov bývajú aj graficky zachytené. Takými sú napríklad autentické vyobrazenia z prostredia rodu Esterházi (Eszterházy).¹²

Samostatnú kategóriu vlasových ozdôb a ozdobných pokrývok predstavujú siefky a čepce. Siefky boli v priebehu 16. storočia súčasťou mužského aj ženského odevu a predovšetkým ženy oblečené podľa západnej módy si na ne nasadzovali klobúky alebo čepce.¹³ Mohli byť zhotovené z kovových nití, alebo dokonca

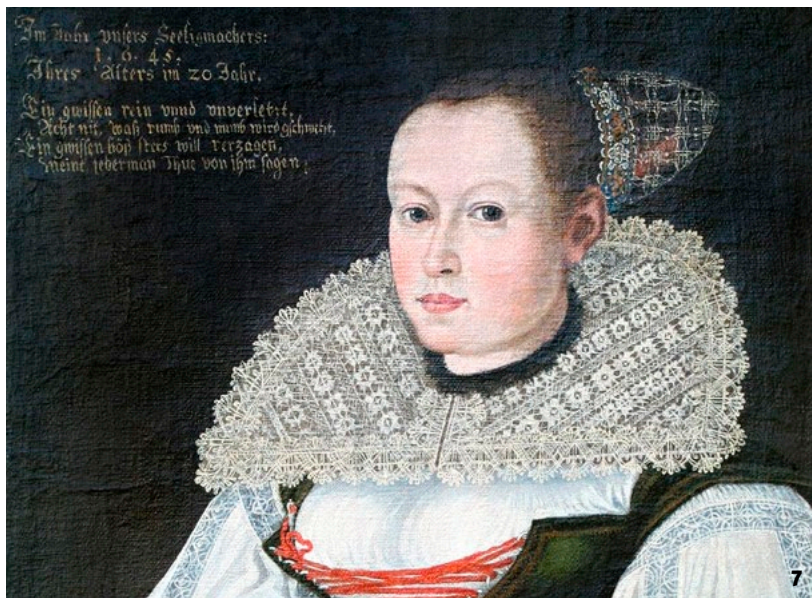
perlových šnúr. Ikonografické pramene dokladajú, že takéto siefky sa upevňovali na dekoratívnu čelenku, tvorenú drobnými identickými článkami zdobenými drahými kameňmi, nosenú v tyle. V takom prípade ich už iná pokrývka hlavy nezakrývala. Spomeňme portrét kežmarskej meštianky, manželky Mateja Goldbergera, ktorej tmavé vlasy v zadnej časti zakrýva jemná siefka. Spomedzi archeologických dokladov je z nášho územia známy iba exemplár pochádzajúci z Kostola povýšenia Svätého kríža v Ruskej. Siefka je datovaná do druhej polovice 16. storočia a patrí Säre Sulyok de Lekcse, manželke baróna Štefana Dobóa. Tvoria ju kovové lamely spájané kovovou niťou. Výplň vzniknutých voľných kosťovcov zdobia rozetky z českého granátu, riečnych perál a zelených sklíčok.¹⁴ V rámci Uhorska predstavuje ďalší nález tohto typu siefka z Kostola sv. Martina v Szombathely z konca 16. storočia. Hoci nie je dekorovaná samostatnými kovovými nášivkami, medzi vlákna sú vpletené malé strieborné závesky – flitre. Na jej vrchnej časti sa nachádza kruhový medailón, tzv. oko, ktorý zabezpečuje charakteristický tvar, známy aj z nálezu siefky

Anny Jagelovskej, uhorskej kráľovnej a manželky cisára Ferdinanda I. Habsburského.¹⁵ Archeologické nálezy dokladajú, že na vnútornú stranu siefok bola prišivaná jemná podkladová tkanina, fixujúca vlasy v požadovanom tvare. Mohla byť prichytená aj tenkými kovovými ihlicami.

Čepiec, na rozdiel od spomínaných pokrývok hlavy, respektíve šperkov, ktoré zdobia a dopĺňajú účes nositeľky, zakrýva vlasy vo väčšine ich dĺžky. Ide o spoločný znak všetkých typov čepcov, líšiacich sa navzájom materiálom aj technikou zhotovenia, či už detských, alebo nočných,

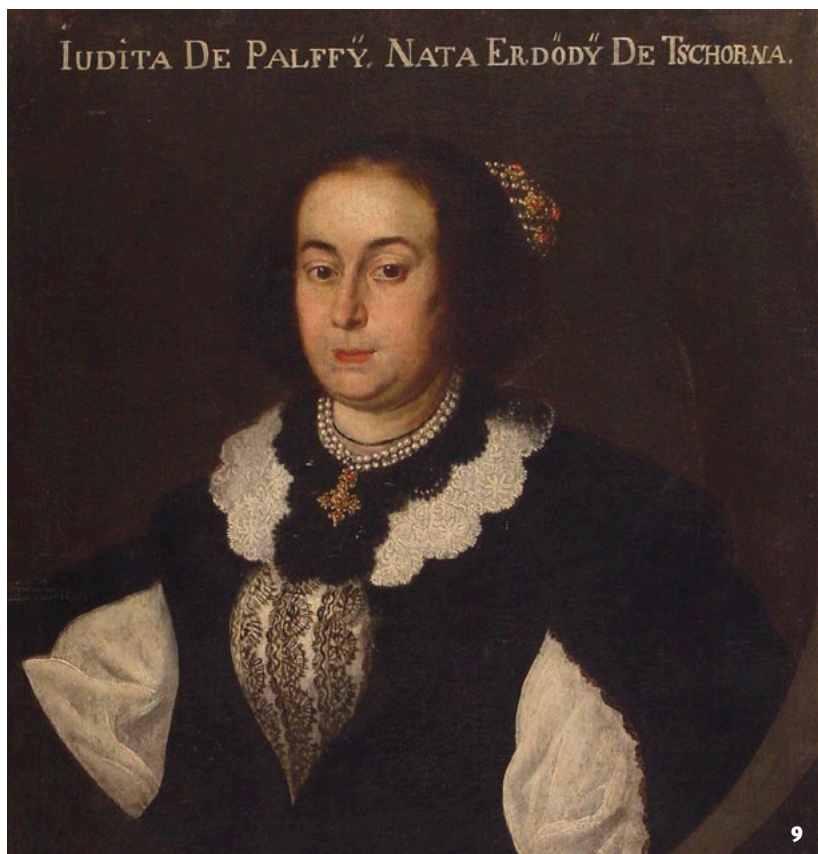
prípadne slávnostných exemplárov do spoločnosti. Tvar čepca súvisel s typom ženského účesu a zároveň reflektoval stav, vek a status nositeľky. Staršie ženy preferovali prevedenie zahaľujúce celé vlasy, siahajúce hlboko do čela, nezriedka v čiernej farbe, doplnené zavíťm. Zavíť tvorili šatky rôzneho tvaru a veľkosti, v dobových prameňoch označované ako *rusška* či *rusyczkha*¹⁶, ktoré zahaľovali nielen vlasy a čelo, ale často aj bradu a väčšiu časť tváre. Vzájomne sa spínali drobnými ihlicami. Pod zavíťm mohol byť nosný čepiec alebo tvrdá podložka, formujúca charakteristický tvar, a naň sa nasadzoval klobúk alebo čiapka. Tento typ pokrývky hlavy bol veľmi obľúbený v prostredí meštianstva a nižšej šľachty zachovávajúcej nemecké odevné tradície, čo dokladajú početné epitafy. So zavíťm sa však stretávame aj v prípade najvyššej uhorskej aristokracie. Ilustruje to aj posmrtný portrét Alžbety Coborovej (Czobor), ktorá je zobrazená ako konzervatívna a vážna vdova v čiernom odevu s primerane zahalenou tvárou. V priebehu 17. storočia sa zavíť postupne prestáva objavovať a je plne nahradené čepcami rôznych tvarov a farieb. Vdovy volili čepce čiernej farby, v západnom prostredí s charakteristickým srdcovitým tvarom, vybiehajúcim do čela. Mladšie vydaté ženy uprednostňovali odlišný tvar čepca, upevneného na temene hlavy, s výrazným lemom (*vrštek*) zdobeným čipkou, perlovou výšivkou, kovovými aplikáciami, prípadne farebnými

stuhami alebo kombináciou viacerých výzdobných prvkov. Takýmto čepcom výraznej tmavočervenej farby, lemovaným v prednej časti zlatou čipkou vyšitou perlami, upúta portrét mladej Levočanky z roku 1641.¹⁷ Z pozostalosti spomínanej manželky Štefana Baraczkaya môžeme uviesť: „... jeden čepiec zlatý s šesťhrannými granátmi, druhý čepiec so zelenými granátmi starý, tretí a štvrtý čepiec tiež zlatý.“¹⁸ Možnosti zdobenia dokladajú zmienky o čepcoch z atlasu pošitých perlami, v dvorskom prostredí aj drahokamami. V súpise cenností Anny Júlie Esterháziovej nachádzame: „*Sedem čepcov na spánok, jeden starý biely čepiec s perlami a jeden rubínový čepiec s perlami a boglármi.*“¹⁹ V archeologickom materiáli je čepiec ako súčasť hrobového celku pomerne ťažko odlišiteľný od čeleniek a párt, keďže najlepšie sa zachovávajú technologicky

- 4 Boglár z hrobu mladého dievčaťa z Ruskej, druhá polovica 16. storočia
The composite ornament for hair decoration called 'Boglar' from the tomb of a young girl from Ruská, 2nd half of the 16th century
Zdroj: Múzeum a Kultúrne centrum južného Zemplína v Trebišove (Foto: T. Tomašovičová)
- 5 Parure z klenotnice rodu Esterházy, 1690
The so-called parure from the treasury of the family Esterházy, 1690
Zdroj: VISKOLCZ, N. et al. *Esterházy Pál és Esterházy Orsolya levelezése*, s. 67.
- 6 Ozdobná sieťka do vlasov zo Szombathely, stav po reštaurovaní, druhá polovica 16. storočia
The decorative hairnet from Szombathely, the state after the restoration, 2nd half of the 16th century
Zdroj: NUTZ, B. *Nets – Knots – Lace*, s. 97.
- 7 Neznámy autor, portrét manželky Mateja Goldbergera, 1645, olej na plátne, detail
Unknown author, a detail of the portrait of Matej Goldberger's wife, 1645, oil on canvas
Zdroj: Múzeum v Kežmarku (Foto: T. Tomašovičová)
- 8 Fragment novovekej ozdobnej čipkovej aplikácie, stav po konzervovaní
A fragment of the modern age decorative lace application, the state after the conservation
Zdroj: Archeologický ústav SAV (Foto: T. Tomašovičová)

a materiálovo podobné čelové časti, ako napríklad fragmenty čepcov pochádzajúce z Kaplnky sv. Michala v Košiciach.²⁰ Unikátom je čepiec Kataríny Brandenburskej z polovice 17. storočia, ktorý sa skladá z niekoľkých vrstiev. Jeho kópia sa nachádza v Maďarskom národnom múzeu v Budapešti (Magyar Nemzeti Múzeum). Na spodný skladaný čepiec bielej farby sa nasadzoval kontrastný vrchný, pravdepodobne z rovnakého materiálu ako sukňa a živôtik. Bol celoplošne ozdobený stovkami perál rôznych veľkostí, usporiadaných do ružicových ornamentov s kovovými aplikáciami v strede.

Na upevnenie rôznych typov vlasových ozdôb a pokrývok slúžili súpravy vlasových ihlíc. Môžeme

predpokladať, že fixáciu samotného účesu zabezpečovali ploché varianty s väčším očkom, cez ktoré sa dala prevliecť ozdobná stuha či prámik zdobiaci spletené vlasy. Najrozšírenejšími typmi ihlíc, ktoré sú známe už z obdobia stredoveku a vyskytujú sa aj v novovekých kontextoch, sú krátke exempláre (6 – 8 cm) s guľatou hlavičkou často v podobe skleneného koráliku s priemerom do 5 mm. Stretávame sa s nimi už v závere 14. storočia a v rôznych formách pretrvávajú až do 17. storočia. Spôsob ich používania môžeme rekonštruovať na základe početných archeologických nálezov predovšetkým z prikostolných cintorínov. V ženských hrobách sa nálezy ihlíc nachádzajú spravidla v počte od dvoch do pätnástich kusov, koncentrovaných

v okolí lebky.²¹ Vo funerálnych kontextoch evidujeme kombináciu kratších ihlíc s jednoduchými hlavičkami a veľkých, detailne vypracovaných ihlíc s ozdobnými guľatými hlavičkami, často doplnenými polodrahokami a drobnými záveskami. Technologicky skromnejšie varianty boli vyrábané z medi, bronzu a striebra, pri väčších exemplároch ide väčšinou o pozlacované striebro. Hlavičky takýchto ihlíc sú duté a pozostávajú z dvoch polgúľ zdobených granuláciou a filigránom. O tom, že tieto varianty boli majiteľkami cenené, svedčí aj fakt, že sa obvykle stávali predmetom dedenia. V aristokratickom prostredí v 17. storočí sa v testamentoch uvádza napríklad: „... zlatá vlasová ihlica s jedným zaštrom, piatimi rubínmi, jednou veľkou a dvoma malými perlamy“ alebo „ihlica s diamantom a rubínmi.“²² V najvyšších spoločenských vrstvách dochádzalo aj k morfológickému odklonu od tradičného guľovitého tvaru hlavičky. Z testamentov sa dozvedáme napríklad o ihliciach s hornou dekoratívnou časťou v tvare kvetu ruže s vykladanými okvetnými lístkami a centrálnou umiestneným drahým kameňom.²³ Na základe etnografických výskumov, ako aj primárnych nálezových okolností môžeme predpokladať, že jednotlivé typy ihlíc boli používané na spínanie rôznych pokrývok hláv, resp. upevnenie vlasových ozdôb do účesu, alebo fixovanie účesu do určitého tvaru. V prípade jednoduchších typov koncentrovaných po stranách hlavy v oblasti uší môžeme uvažovať o uchytení rúšok alebo zavíť, prípadne jemných batistových alebo hodvábných závojov. V inventári cenností grófk

Eufrozíny Balašovej sa uvádza „zapponka pozlatita gedna ffatelowa,“²⁴ čo dokladá, že na upevnenie závoja (tzv. fátyol alebo fátel) sa zvykol používať konkrétny typ spínadla. Dekoratívne veľké exempláre boli pravdepodobne umiestňované do účesu ako vlasový šperk a už sa na ne ďalšie

pokrývky nenasadzovali.²⁵ Zaujímavosťou je, že nemuseli byť nutne nosené v páre, čo zhodne dokumentujú archeologické aj archívne pramene. V nákladných a detailne vypracovaných vyhotoveniach sa s nimi nechávali portretovať príslušníčky najvyššej uhorskej aristokracie.²⁶ ▲

- 9 Neznámy autor, portrét Judity Pálfovej (Pálffy), detail
Unknown author, a detail of the portrait of Judita Pálffy
Zdroj: Slovenské národné múzeum-Múzeum Červený Kameň
- 10 Novoveká plochá vlasová ihlica z Komárna
The flat modern period hairpin from Komárno
Zdroj: Archeologický ústav SAV
(Foto: T. Tomašovičová)

Poznámky

- 1) TOMAŠOVIČOVÁ, T., ULICHNÝ, P. Aristokratický odev v novovekom Uhorsku – vybrané aspekty problematiky. In *Monument revue*, 2020, roč. 9, č. 1, s. 82-89.
- 2) HAJNÁ, M. *Šaty chodící: Každodennost a symbolika ve šlechtickém šatníku raného novověku*. České Budějovice: Národní památkový ústav, 2016. ISBN 978-80-87890-17-2, s. 113-115; KRÁLIKOVÁ, M. *Pohřební ritus 16. – 18. století na území střední Evropy (antropologicko-archeologická studie)*. Brno: Cerm, 2007. ISBN 978-80-7204-566-2, s. 145-148.
- 3) MESTERHÁZY-ÁCS, Zs. Párták és pártásvék Paks-Cseresznyés lelőhelyről. In SZÖLLŐSY, Cs., POKROVENSZKI, K. (eds.). *Fiatal Középkoros Régészek VI. Konferenciájának Tanulmánykötete*. Székesfehérvár: Szent István Király Múzeum, 2015. ISBN 978-615-5413-11-7, s. 192.
- 4) Jedným z príkladov môže byť aj epitaf rodiny Horvát-Stančič (Horváth-Stansith) z roku 1584. Kým staršie ženy sú zobrazené v prísnom zavívaní pokrývajúcom vlasy a aj spodnú časť tváre, tri mladé dievčatá zdobí partha. Podklad nie je na vyobrazení jasne čitateľný, pravdepodobne sú jeho súčasťou zlaté nite (tkanice), črtajúce sa pri oboch krajných postavách. Rovnaký typ party, evidentne aj s perlovými šnúrami, zachytáva aj epitaf bohatej meštianskej rodiny Sixta Mostníka z roku 1613 z Čiech. NACHTMANNOVÁ, A. *Mezi tradicí a módou: Odívání v Čechách od renesance k baroku*. Praha: Národní památkový ústav, 2012. ISBN 978-80-86516-51-6, s. 179.
- 5) KRIŽKO, P. Súpis pozostalosti Štefana Baraczky z roku 1613. In *Slovenský letopis pre históriu, topografiu, archeológiu a etnografiu*. V Skalici: Tlačou dedičov Jozefa Škarnicla, 1879, roč. 3, s. 80-81.
- 6) DIKÁČZOVÁ, D. Inventár cenností grófký Eufrozíny Balasovej z roku 1630. In LACKO, M., DUCHOŇ, M., VARŠO, I. (eds.). *Historické rozhlady: Zborník príspevkov Katedry histórie FF UCM v Trnave*. Trnava: Katedra histórie FF UCM, 2005. ISBN 80-89034-86-1, s. 309.
- 7) DUCHOŇOVÁ, D. *Palatín Mikuláš Esterházy: Dvorská spoločnosť a aristokratická každodennosť*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2017. ISBN 978-80-224-1606-1, s. 417.
- 8) Napríklad: HUDÁKOVÁ, M., HUDÁK, M., TIMURA, J. Hrabušice. Výskumná dokumentácia z archeologického výskumu na území stavby. Výmena bleskozvodov na rímskokatolíckom farskom kostole sv. Vavrinca. Spišská Nová Ves, 2019. Rkp. 279 s. Múzeum Spiša v Spišskej Novej Vsi.
- 9) DRENKO, Z. Archeologický výskum v Dolných Strhároch. In POLLA, B. (ed.) *Zborník Slovenského národného múzea: História 22*. Martin: Osveťa, 1982, s. 105-130; DRENKO, Z. *Dva zaniknuté kostoly vo Svodíne*. Bratislava: SNM-Archeologické múzeum, 2005. ISBN 80-969389-2-4, s. 57-58; Z príkostolného cintorína v Nesvadoch evidujeme 15 takýchto nálezov, nerátajúc fragmenty zberového charakteru. NEVIZÁNSKY, G., PROHÁSZKA, P. *Stredoveký a včasnousoveký kostolný cintorín v Nesvadoch*. Nitra: Archeologický ústav SAV, 2018. ISBN 978-80-8196-0116-1, s. 69.
- 10) TIRPÁKOVÁ, L., ŠNAJDER, J. *Klenotnica rodiny Štefana Dobóa*. Trebišov: Múzeum a Kultúrne centrum južného Zemplína v Trebišove, 2019. 15 s. ISBN 978-80-973267-1-5; KOLBA, J. A Losonci ékszerlelet. In HOPPÁL, E. (ed.). *Folia Archaeologica XL*. Budapest: MNM, 1989, s. 190-191, obr. 2.
- 11) KOPP, M. *Barocker Schmuck der Fürsten Esterházy*. Eisenstadt: Esterházy-Privatstiftung, 2013, s. 19.
- 12) VISKOLCZ, N. et al. *Esterházy Pál és Esterházy Orsolya levelezése*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ-Kossuth Kiadó, 2019. 352 s. ISBN 978-963-09-9724-9.
- 13) PILNÁ, V. *Oděv v západních Čechách 15. až 17. století*. Plzeň: Národní památkový ústav, 2018. ISBN 978-80-85035-52-0, s. 183.
- 14) TIRPÁKOVÁ, ŠNAJDER, cit. 10, s. 14. Za umožnenie štúdia tohto nálezu a dopĺňujúce informácie ďakujem vedeniu múzea a p. Ludmile Šnajderovej. BIRKUŠOVÁ, S. Reštaurovanie a konzervovanie fragmentov renesančného čepca, z archeologického výskumu z Kostola Povýšenia sv. Kríža v obci Ruská, rekonštrukcia čepca – technologická a materiállová kópia. Reštaurátorská dokumentácia, 2012. Rkp. 19 s. Múzeum a Kultúrne centrum južného Zemplína v Trebišove.
- 15) NUTZ, B. Nets – Knots – Lace: Early 16th century headdresses from East Tyrol. In ANDERSSON STRAND, E., GRÖMER, K., MALCOLM-DAVIES, J., MANNERING, U. *Archaeological textiles review 61*. Copenhagen: Society Friends of ATN, 2019, s. 88-113. Tento nález hodvábnjej siečky zo šitej čipky v tvare kruhovej výseče, sfahovanej na spodnej strane úzkou tkanicou z hodvábného plátna, evidujeme z Pražského hradu. LUKÁŠOVÁ, E. et al. *Podoby a příběhy: Portréty renesanční šlechty*. Kroměříž: Národní památkový ústav, 2017. ISBN 978-80-7480-081-8, s. 176.
- 16) ŠIMONČIČ, J. Slovenské testamenty a inventáre z Trnavy z druhej polovice 16. storočia. In PÁL, L. *Západné Slovensko 3: Vlastivedný zborník múzeí Západoslovenského kraja*. Bratislava: Obzor, 1976, s. 75.
- 17) LUDIKOVÁ, Z. et al. *Renesancia: Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Bratislava: SNG, 2009. ISBN 978-80-8059-146-5, s. 102.
- 18) KRIŽKO, cit. 5, s. 80-81.
- 19) DUCHOŇOVÁ, cit. 7, s. 418-419.
- 20) BIELICH, M. *Archeologický výskum Kaplnky sv. Michala v Košiciach*. Nitra: Archeologický ústav SAV, 2019. ISBN 978-80-89315-69-7, s. 73-74.
- 21) Z územia Slovenska napr. DRENKO, cit. 9, s. 120-121, 105-129; SAMUEL, M. Zaniknutý kostol sv. Vojtecha vo Vrábľoch. In VALACH, J. (ed.) *Vrábľe: Príspevky k histórii mesta*. Vrábľe: Mestský úrad, 2015. ISBN 978-80-972181-9-5, s. 65. Zaujímavý je výskyt vlasových ihlíc (väčších, dekoratívnych variantov) v depotoch z územia Balkánu a Maďarska. Viac napríklad v: NEVIZÁNSKY, PROHÁSZKA, cit. 9, s. 65-69.
- 22) RADVÁNSZKY, B. *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században*. Zv. 2. Budapest: Hornyánszky Viktor, 1896, s. 270.
- 23) RADVÁNSZKY, cit. 22, s. 272, 312.
- 24) DIKÁČZOVÁ, cit. 6, s. 307.
- 25) TOMAŠOVIČOVÁ, T. (Ne)zabudnuté umenie – znovuobjavená krásna vlasových ihlíc. In *Remeslo, umenie, dizajn*, 2022, roč. 23, [V tlači].
- 26) MÉRAL, D. *The True and Exact Dresses and Fashion: Archaeological Clothing Remains and their Social Contexts in Sixteenth- and Seventeenth-Century Hungary*. Budapest: 2010. ISBN 978-1-4073-0555-4, s. 69.

Neznáma slovacikálna zbierka erbov

Radoslav Ragač

Historické zbierky erbov domácej proveniencie, uložené v pamäťových inštitúciách, sú cennými prameňmi, ktorých kultúrny význam výrazne presahuje vymedzené bádateľské polia heraldiky a sfragistiky. Môžeme z nich spomenúť často citované rukopisné zbierky erbov Ludovíta Matiašovského, uložené v Liptovskom múzeu v Ružomberku, zbierku Adolfa Medzihradského v Oravskej galérii v Dolnom Kubíne či zbierku textilných a papierových mortuárií Stredoslovenského múzea. Patrí k nim aj rozsiahla kolekcia erbových listín Archívu mesta Bratislavy, ktorú už v medzivojnovom období vedecky spracoval a publikoval Ovídius Faust.

Domácej odbornej verejnosti nie je doposiaľ známa zbierka erbov z fondov Maďarského národného archívu (Magyar Nemzeti Levéltár). Jej slovacikálny charakter zreteľne vyplýva z obsahového rozboru. Zbierka je pomerne rozsiahla, obsahuje spolu 151 erbov šľachtických rodov a jeden list latinských poznámok so skicou erbu. Až na niekoľko výnimiek ide o domácu uhorskú šľachtu. Erby sa nachádzajú na voľných obdĺžnikových listoch rôznorodého dobového ručného papiera s rozmermi približne 19 x 12 cm. Jednotná veľkosť papierového nosiča zreteľne svedčí o cieľavedomom budovaní zbierky aj o spôsobe jej pôvodného uloženia. Predpokladáme, že išlo o uzatvárateľnú krabičku alebo podobný obal vhodných rozmerov, analogicky ako v prípade neviazaných dobových pamätníkov a skicárov. Zbierku erbov získal akvizičnou činnosťou niekdajší Maďarský krajinský archív, dnes Maďarský národný archív, ako jeden celok v priebehu roku 1979. Do evidencie bola zaradená pod prírostkovým číslom 830 ako zbierka rukopisných kópií erbov bez uvedenia autora. Vzhľadom na absenciu bližších informácií o konkrétnom pôvode bola v archíve začlenená do Zbierky dokumentov rôznej proveniencie so signatúrou R 64. Jej súčasný jednoduchý papierový obal vznikol až v archíve, originálny sa zrejme nezachoval.

Skúmaný súbor erbov pozostáva z dvoch častí rôzneho veku. Tlačené erby v zbierke sú staršie a ich barokové grafické predlohy pochádzajú už z prvej polovice 18. storočia. Mladšie maľované erby vznikli podľa ich vnútorného rozboru až v prvých desaťročiach 19. storočia.

Chronologicky staršiu vrstvu tvorí skupina viac ako tridsiatich známych rodových erbov, ktorých autorom bol v 30. rokoch 18. storočia bratislavský mešťanosta a významný mecén umenia Ján Krištof Burgstaller. Okrem svojho dlhoročného úspešného pôsobenia vo verejnom priestore a v duchovnej oblasti sa aktívne venoval aj medirytine. Vlastnoručne vyryl štočky najmenej 83 erbov šľachtických rodov pôsobiacich v uvedenom období najmä v Bratislave. Zbierka je uložená v Národnej Széchényiho knižnici (Országos Széchényi Könyvtár) v Budapešti. Ich charakteristickým poznávacím znakom je typizovaný rozmer pomerne malého štočku, ktorý má veľkosť

približne 65 x 70 mm. Kompletný rodový erb je umiestnený v oválnom ráme tvorenom dvojicou jednoduchých rytých liniek. Minuskulné priezvisko rodu a skrátené označenie jeho šľachtického pôvodu (*Nob.*) sú umiestnené v poloblúku nad hornou časťou rámika. Neskôr sa uvedené erby šírili ako jednolistové tlače, stretávame sa s nimi aj vo viacerých dobových erbovníkoch. Skupinu exemplárov týchto tlačených erbov získal aj autor skúmanej zbierky. Sám ich zrejme aj ručne koloroval.

- 1 Erb rodu Tomka
The coat of arms of the family Tomka
Zdroj: Magyar Nemzeti Levéltár
(Foto: R. Ragač)
- 2 Erb rodu Kevický (Keviczky)
The coat of arms of the family Keviczky
Zdroj: Magyar Nemzeti Levéltár
(Foto: R. Ragač)
- 3 Erb rodu Klobušický (Klobusiczky)
The coat of arms of the family Klobusiczky
Zdroj: Magyar Nemzeti Levéltár
(Foto: R. Ragač)

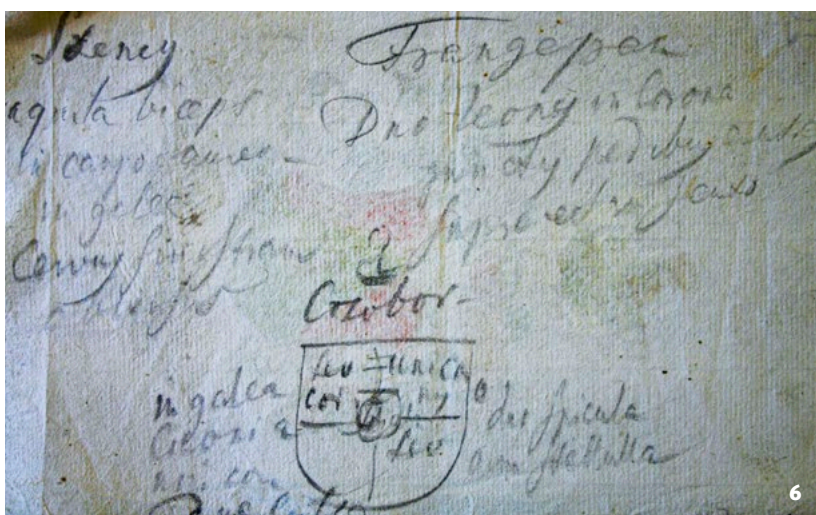
V jednom prípade rukopisne zmenil vytlačené meno rodu zo Svätójánskeho (Szentiváni) na Smrečanský, nakoľko ich erby sa obsahovo líšili len zafarbením.

Na základe použitého zhodného typu písma vieme známu Burgstallerovu ryteckú produkciu obohatiť o ďalšiu doposiaľ neznámu sériu erbov grófskych rodov, ktoré neuvádza ani Pavel Horváth v článku o tomto bratislavskom mešťanovi. V zbierke je osem takýchto erbov známych uhorských grófskych rodov: Beréni (Berényi), Draškovič, Gyulay, Ilesházi (Ilesházy), Károlyi, Nádašdy (Nádasdy), Viczay. Tie

majú rovnaký rozmer štočku, oválny rám je však v tomto prípade len jednoduchý a hrubší. V ráme je vo všetkých prípadoch umiestnený len štít grófskeho erbu. Dôvodom bol nepochybne komplikovanejší obsah a zrejme aj snaha ich grafickým spracovaním zreteľne odlíšiť od predchádzajúcej časti zbierky. Rodové priezvisko a v šiestich prípadoch aj grófsky titul (*Com.*) sú umiestnené analogicky ako v predchádzajúcom prípade. Burgstaller bol takmer s určitosťou aj rytcom štvorice ďalších rodových erbov – Kajdači (Kajdacs), Kegly, Kevický (Keviczky), Lindvay –, ktoré sa líšia umiestnením rodového priezviska

na zvlnenej nápisovej páske nad oválom. Všetky štyri rody pôsobili priamo v Bratislave alebo v Bratislavskej stolici.

Mladšiu časť zbierky tvoria ručne maľované erby, ktorých časť vytvoril zrejme sám autor zbierky. Umelecká úroveň jednotlivých erbov je kolísavá, zvyčajne len priemerná. Je zrejme, že prioritou bola ich informačná hodnota. Autor zbierky s ňou pracoval – vo viacerých prípadoch napríklad ceruzou korigoval priezviská rodov (Cyprian – Cebrian). Pôsobenie väčšiny zachytených rodov v tejto časti zbierky sa dá spojiť s Novohradskou, Gemerskou a Zvolenskou stolicou, ďalšia časť z nich pôsobila na Považí, Liptove a na Orave.

Najkomplikovanejšou otázkou je určenie autorstva a datovanie zbierky, ktoré dodnes nepoznáme. Na základe zachovaného lístku s latinskými poznámkami o erboch Senciovcov (Szenczy) a Frankopanovcov (Frankopán) a skicou štvrtého grófskeho erbu Coborovcov (Czobor) je však zrejme, že išlo o skúseného a vzdelaného domáceho heraldika. Teritoriálny rozsah zbierky lokalizuje jeho pôsobenie najpravdepodobnejšie

na juh stredného Slovenska, do Novohradu alebo Gemera. Vnútrotným rozborom jednotlivých erbov zo zbierky ju vieme relatívne presne datovať. Chronologicky najcitlivejšia z nej je trojica erbov. Hennigerovci z Ebergu získali uhorský indigenát v júli 1818. Pôvodom španielsky rod Cebrian pôsobil v Uhorsku po roku 1827 a rodovú kúriu si krátko potom postavil vo Filakove. Málo známimi Pierstlovci spojení s Krupinou zase vymreli v priebehu roku 1838. Uvedené datovanie do druhej štvrtiny 19. storočia potvrdzuje aj použitý ručný papier pochádzajúci z prvej polovice 19. storočia.

Svojou vnútornou štruktúrou sa skúmaná zbierka erbov približuje o niečo mladšej kolekčii významného uhorského genealóga a historika Ivána Nagya, ktorý rovnako pôsobil v Novohrade. Burgstallerove erbové rytiny však pri svojej práci na monumentálnom diele o uhorskej šľachte nevyužíval. Viaceré z rodov, ktoré sú v zbierke zachytené, ju zase spájajú s osobnosťou významného zberateľa umenia a mecéna, banskobystrického biskupa Arnolda Ipolyi-Stummera a jeho rozsiahlou rodovou a genealogickou zbierkou, uloženou v Prímaskom archíve v Ostrihome (Prímási Levéltár). ▲

- 4 Erb rodu Podhorský (Podhorszky)
The coat of arms of the family Podhorszky
Zdroj: Magyar Nemzeti Levéltár
(Foto: R. Ragač)
- 5 Erb rodu Pongrácz (Pongracz)
The coat of arms of the family Pongracz
Zdroj: Magyar Nemzeti Levéltár
(Foto: R. Ragač)
- 6 Poznámky so skicou erbu rodu Cobor (Czobor)
The notes and a sketch of the coat of arms of the family Czobor
Zdroj: Magyar Nemzeti Levéltár
(Foto: R. Ragač)
- 7 Erb rodu Révai (Révay)
The coat of arms of the family Révai
Zdroj: Magyar Nemzeti Levéltár
(Foto: R. Ragač)
- 8 Erb rodu Roll
The coat of arms of the family Roll
Zdroj: Magyar Nemzeti Levéltár
(Foto: R. Ragač)

Pramene a literatúra

Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltár (MNL – OL), R 64, Fasc. 4, No. 3, 1-151 – Kézi festésű címer másolatok, 830/1979 OL sz[ám]. Názov zbierky a prírastkové číslo sú uvedené na novom papierovom obale tohto súboru.

CSÉFALVAY, P., UGRIN, E. (eds.). *Ipolyi Arnold emlékkönyv*. Budapest : Az Apostoli Szentszék könyvkiadója, 1989. 237 s. ISBN 963-360-490-7.

FAUST, O. *Archív mesta Bratislavy : 1. Súpis erbových listín zemianskych*. Bratislava : [nákladom mesta], [1937]. 164 s.

HORVÁTH, P. Bratislavský mešťan Ján Krištof Burgstaller a jeho zbierka erbov. In *Genealogicko-heraldický hlas*, 1996, roč. 6, č. 1, s. 11-14.

HRDINOVÁ, M. et al. *Mortuária zo zbierok Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici*. Banská Bystrica : Stredoslovenské múzeum v Banskej Bystrici, 2017. 426 s. ISBN 978-80-969866-5-1.

Nagy Iván *Emlékezete* [DVD]. [Szerk. TYEKVICSKA, Á., TÓTH, T.]. Budapest : Arcanum, 2004.

NOVÁK, J., VÍTEK, P. *Lexikón erbov šľachty na Slovensku II. Liptovská stolica*. Bratislava : Hajko & Hajková, 2004. 175 s. ISBN 80-88700-60-4.

PONGRÁCZ, D. et al. *Šľachta Bratislavskej stolice : Heraldicko-genealogický lexikón*. Bratislava : Luigi, 2004. ISBN 80-969027-0-9, s. 84-85.

PROKOPP, G. A Prímási Levéltár Ipolyi-gyűjteménye. In *Levéltári Szemle*, 1979, roč. 29, s. 585-652.

VÍTEK, P., MAŤUGOVÁ, S. *Lexikón erbov šľachty na Slovensku III. Oravská stolica*. Bratislava : Hajko & Hajková, 2007. 183 s. ISBN 978-80-88700-69-2.

Areál dolného kaštieľa rodu Mariášů v Markušovciach

Bernadeta Kiczková – Zuzana Krempaská – Martin Ráčay

Múzeum Spiša v Spišskej Novej Vsi spravuje jedinečné kultúrne dedičstvo už sedem desaťročí. Pri vzniku inštitúcie 7. mája 1951 sa stal sídlom múzea Provinčný dom, patriaci medzi dominanty historického centra mesta.¹ Najvzácnejším architektonicko-historickým objektom, ktorý je súčasťou múzea od roku 1967, je areál dolného kaštieľa rodu Mariášů (Máriássy).² Je súčasťou unikátneho urbanistického komplexu Markušoviec, ktorý tvoria kostol a opevnený kaštieľ na návrší a ďalšie kaštiele a kúrie s vlastným zázemím pozdĺž hlavnej komunikačnej osi vo východozápadnom smere. Jedinečná štruktúra sa vytvárala podľa potrieb šľachtického rodu Mariášů.

Dolný kaštieľ v Markušovciach

Stará latinská fráza na mramorovej tabuli nad bránou kaštieľa hovorí: „*Nech stojí tento dom až dovtedy, kým mravec nevypije všetky moria a korytnačka neprejde celú Zem.*“³ Toto optimistické želanie Františka V. Mariášůho sa zatiaľ plní, no v priebehu storočí si vyžiadalo veľa úsilia a nákladov. S trochou fan-

tázie sa kaštieľ skutočne podobá na veľkú kamennú korytnačku ležiacu v bezprostrednej blízkosti niekdajšieho koryta rieky Hornád, so základmi ponorenými v spodnej vode. Dejiny boli k nemu milosrdné. Nemusel čeliť vojenským útokom. Voda, ktorá ho chránila, si však doteraz vyberá svoju daň.

František V. Mariášů (1597 – 1649) vyrastal so súrodencami v rodnom kašteli v Batizovciach. Pri delbe majetku po rodičoch získal v Markušovciach podiel na opevnenom kašteli pri kostole, ktorý vlastnil spolu s niekoľkými príbuznými. Úspešná kariéra vo funkcii podžupana Spišskej stolice a následne správa majetkov po zosnulom Pavlovi

Rákocím (Rákoczi) mu umožnili postaviť si neďaleko vlastné reprezentatívne sídlo – renesančný kaštieľ, dokončený v roku 1643. Bola to jednoposchodová obdĺžniková budova so štyrmi nárožnými baštami a výraznými fortifikačnými prvkami. Otvory pri bráne naznačujú padací mostík a blízka rieka vodnú priekopu. Na ochranu slúžili početné strielne na baštách a v podkroví a nad strechou strážna veža. Renesančnú podobu si však zachovalo už len prízemie, drevené točité schodisko vo veži a zaťahovacia závora za vstupnou bránou vyrobená z kmeňa smrekovca. Tá spoľahlivo plní svoju zabezpečovaciu funkciu dodnes.

Kaštieľ bol sídlom aj ďalších dvoch spišských podžupanov a potomkov Františka V. – syna Františka VI. a vnuka Gabriela III. Už v časoch jeho pravnuka Františka VII. (1706 – 1756) je však v súpise z roku 1734 spomínaný ako čiastočná ruina. Celkové zlepšenie situácie na Spiši v priebehu 18. storočia a výhodný manželský zväzok so Zuzanou Sontágovou (Szontágh, 1703 – 1770) umožnili Františkovi VII. prvé výraznejšie úpravy. Začal v roku 1745, a to stavbou západnej hospodárskej budovy, pretože pôvodne renesančná východná hospodárska budova sa deľbou majetku stala sídlom jeho brata. Nasledujúci vlastník majetku, Františkov syn Wolfgang II. (1736 – 1795), bol iniciátorom najvýraznejšej

prestavby v dejinách kaštieľa, ktorá sa uskutočnila v rokoch 1772 až 1780. Nová, rokoková podoba, ako ju poznáme dnes, už potlačila nepotrebné fortifikačné prvky a zmenila kaštieľ na pohodlné reprezentatívne sídlo. Postavením vežovitého rizalitu k čelnej fasáde a bráne vznikol krytý podjazd. Pekný výhľad do otvorenej krajiny pred kaštieľom poskytla malá miestnosť nad podjazdom, presvetlená oknami z troch strán. Tento účel plnila i prestavaná centrálna veža. Svetelnosť v obytných miestnostiach poschodia zvýšili rozšírené okná. Wolfgangovi už nevyhovovalo úzke točité schodisko vo vstupnej hale a nechal vybudovať nové. Kované zábradlie tohto reprezentatívneho dreveného schodiska dodnes nesie jeho iniciály. Fasády odvetdy zdobia štuky, iluzívne architektonické prvky a horný rad maľovaných okien vytvárajúcich dojem druhého poschodia.

Prestavba kaštieľa prebiehala súčasne s budovaním parku a stavbou záhradného pavilónu (tzv. letohrádku),⁴ takže celý areál sa stal honosným sídlom, aj keď len nakrátko. Wolfgangovi synovia deľbou majetku, nezáujmom či zlým hospodárením priviedli kaštieľ k úpadku a polovica imania sa dokonca dostala do zálohu Andrejovi Probstnerovi z Levoče. Ďalším veriteľom bol ich vzdialený príbuzný Michal VI. Mariáši (1808 – 1875) takisto z Markušoviec, ktorý sa v roku 1840 prisťahoval k Eugenovi (1780 – 1858)

do kaštieľa a na bývanie si upravil dovtedy hospodárske priestory prízemnia. V tomto období ide asi o jedinú rekonštrukciu v postupujúcom úpadku. Majetky opäť spojil do celku František XIII. (1836 – 1905) v roku 1870, ale rodina už pravdepodobne obývala iba východnú hospodársku budovu, upravenú ako šľachtickú kúriu, nie chladný a vlhký kaštieľ.

Františkov syn Edmund II. (1869 – 1948), posledný majiteľ z rodu Mariáši, ešte naposledy oživil ducha histórie svojej rodiny. V miestnej tlači publikoval výskumy a inicioval aj záchranné rekonštrukčné práce neobývaného kaštieľa. S pomocou Uhorskej pamiatkovej komisie prebehli v rokoch 1912 – 1913 a po vzniku Československa so štátnou podporou v rokoch 1927 – 1929, keď sa opravy zamerali hlavne na zatekajúcu strechu, podkrovie a fasády. Nedostatok financií nakoniec Edmunda prinútil markušovské majetky predať a v roku 1933 rodina definitívne odišla do maďarského Mádu. Noví majitelia, Wielandovci, prišli o kaštieľ pri konfiškácii v roku 1950. Do akej miery oni a predtým Probstnerovci zasiahli do vývoja areálu, môžu ukázať budúce výskumy.

Vo vlastníctve štátu prebehli v rokoch 1955 a 1956 ďalšie práce a v roku 1959 bolo v kaštieľi slávnostne otvorené nábytkové múzeum. Už v 70. rokoch začal byť stavebnotechnický

1 Pohľad z francúzskeho parku na jeho spodnú terasu s kaštieľom, vpravo hospodárska budova
The view from the French park onto the lower terrace with the castle, the farmhouse on the right
Foto: V. Krempaský

2 V roku 2020 a 2021 múzeum rekonštruovalo centrálnu časť strechy záhradného pavilónu (tzv. letohrádku), realizovalo odvlhčenie suterénu, ale i opravu schodov vo francúzskom parku
In 2020 and 2021, the museum had the central part of the roof on the garden pavilion reconstructed, the basement dehumidified, and the staircase in the French park mended.
Foto: V. Krempaský

stav objektu povážlivý, preto sa v roku 1983 múzeum zatvorilo a prebehla jeho komplexná rekonštrukcia, ktorá trvala až do roku 1993. Múzeum predstavuje dejiny nábytku od renesancie po súčasnosť a za najcennejšie zbierky vďačí rodu Čáki (Csáky) a ich hodkovskému kaštieľu pod Spišským hradom. Táto významná rodina dedičných spišských županov zhromaždila v Hodkovciach počas troch storočí množstvo cenných umeleckých zbierok či militárií, ktoré aj v neúplne zachovanej podobe tvoria jadro expozície na poschodí markušovského kaštieľa. Prízemie pokračuje v dobových interiéroch historizmov až po 20. roky 20. storočia a časť je venovaná dejinám rodu Mariáši.

Areál kaštieľa mierne stúpajúci k rokokovému záhradnému pavilónu tvoria najprv už spomínané pozdĺžne hospodárske budovy po stranách a potom len múrom uzavretý historický park. Jeho vznik sa datuje do čias Wolfganga II. Mariášiho, teda do rokokovej prestavby v 70. rokoch 18. storočia. Zdá sa, že v tejto prvej fáze boli dokončené len tri terasy spevnené múrmi, na spodnej sa nachádza kaštieľ, na vrchnej záhradný pavilón. Neskoršie podoby parku ukazujú jeho voľnejší krajinný charakter predstavujúci

anglický park, ale tri najstaršie stromy – dub, brest a lipa – sú datované až do polovice 19. storočia. Zmluvy a dokumenty hovoria o vodnom systéme troch studní, fontáne, altánku, umelej jaskyni a bohatej sochárskej výzdobe, ale koľko z toho sa naozaj podarilo zrealizovať, je vzhľadom na dramatické dejiny rodu otáznne. Napríklad horná terasa s honosným záhradným pavilónom sa nakoniec využívala len ako ovocno-zeleninová záhrada. Posledná úprava pre účely múzea v rokoch 1984 – 1985 už podobu parku definitívne zmenila skôr v duchu geometricky usporiadaného francúzskeho typu.

Záhradný pavilón Dardanely (tzv. letohrádok)

Záhradný pavilón patrí medzi najkrajšie stavby nielen na Spiši, aj v rámci Slovenska sa radí medzi významné pamiatky rokokovej architektúry. Reprezentatívnu jednoposchodovú budovu dal postaviť Wolfgang II. Mariáši v poslednej tretine 18. storočia. Viedli ho k tomu spoločenské a reprezentačné záujmy, ktoré boli odrazom života vtedajšej spoločnosti. Najnovšie výskumy Tomáša Januru ukázali, že záhradný pavilón sa podľa zmluvy zo 16. septembra 1775 volal Babylon. Súčasný zaužívaný názov sa podľa T. Januru iba tradoval, keď ho takto v jednom

zo svojich článkov pomenoval vtedajší majiteľ Edmund Mariáši, odvolávajúc sa na rodinnú tradíciu. Podľa Eugena Sabola bolo pôvodným zámerom z roku 1775 vystavať záhradný pavilón s murovanými krídlami. Spomínaný autor ďalej uviedol, že v roku 1778 sa uzavrela zmluva so spišskonovoveským murárskym majstrom Františkom Bartlom, podľa ktorej sa mali namiesto murovaných krídiel vybudovať skleníky (oranžérie). Zmluva zároveň obsahovala zámer zaklenúť hudobnú a tanečnú sálu na poschodí. Najnovšie výskumy ukazujú, že sa úmysel z roku 1778 realizoval v plnom rozsahu. Na pláne Čepanovci a Markušovci spišskonovoveského geometra Samuela Köhlera z roku 1783 je záhradný pavilón zakreslený aj s bočnými skleníkovými prístavbami.

Dominantným priestorom záhradného pavilónu aj po jeho neskoršej obnove a dostavbe je honosná sála. Jej steny sú pokryté maľbou v podobe iluzívnej architektúry s antickými postavami, špalety okenných otvorov zdobia vazy s kvetinami a hudobné nástroje zviazané stuhou. Výzdoba stropu je členená do šiestich obrazov predstavujúcich scény z gréckej mytológie. Maľby sa viažu na funkčné určenie sály, ktorá sa využívala na koncerty, plesy a zábavy. Svedčia aj o vkuse a životnom štýle spoločnosti na sklonku 18. storočia. Predpokladá sa, že inšpiráciou pre realizáciu výzdoby boli cesty Wolfganga Mariášiho do Grécka a Malej Ázie a jeho obdiv k starovekej kultúre týchto krajín.⁵ Po druhej svetovej vojne sa záhradný pavilón využíval na skladové účely Štátnych majetkov v Markušovciach, čím došlo k jeho devastácii.

S jeho rozsiahlou rekonštrukciou sa začalo v roku 1974. Zásadnou zmenou bolo pristavenie bočných krídel a schodišťa podľa pôvodných plánov z konca 18. storočia. Obnovou prešiel stredný pavilón vrátane

reštaurovania fresiek pod vedením akademickej maliarky Evy Ricottiovej. Po ukončení rekonštrukcie sa v záhradnom pavilóne 21. septembra 1983 sprístupnila verejnosti *Expozícia klávesových hudobných nástrojov*, ktoré boli vyhotovené na území Slovenska. Doposiaľ je jedinou svojho druhu u nás. Zriadiť túto špecializovanú expozíciu aj samotné pracovisko v Markušovciach bolo myšlienkou Ivana Mačáka, nestora slovenskej organológie, vtedajšieho pracovníka Hudobného oddelenia Historického ústavu Slovenského národného

múzea. Vytypované boli malé organy, nazývané pozitívy, a strunové klávesové nástroje, ku ktorým radíme klavíry, klavichordy a stolové klavíry. Patria k najhodnotnejším, ktoré sa z hľadiska výroby na Slovensku zachovali.

Najcennejším hudobným nástrojom expozície sa stal kladivkový klavír bratislavského výrobcu Karola Schmidta st. (1794 – 1872).⁶ Patril medzi najvýznamnejších výrobcov vo vtedajšom Uhorsku a jeho nástroje boli predávané nielen za hranicami

mesta, ale aj krajiny. Klavír bol vyhotovený v roku 1846 na objednávku príslušníkov rodiny Mariáši a odoslaný na Spiš. Predpokladá sa, že do Markušoviec. Cena klavíra, 1 175 zlatých, bola v porovnaní s inými takmer dvojnásobná. Povrch nástroja tvorí dyha uhorského jaseňa. Predná lišta nad klávesnicou – količník – je bohato zdobená intarziou z perlete, slonoviny a kovu s motívmi hudobných nástrojov. Klavír bol do zbierkového fondu múzea získaný v roku 1984 zo Základnej školy v Bystranoch. V súčasnosti je po reštaurovaní a funkčný.

Organické zladenie architektúry s témou expozície nie je samozrejmosťou. V záhradnom pavilóne Dardanely sa to podarilo. Návštevník si už pri vstupe do objektu môže všimnúť bohatú štukovú výzdobu fasády s motívmi hudobných nástrojov. Tá harmonizuje s jeho vnútorným obsahom, ktorý očarí nielen zrak, ale i sluch. Zachované hudobné nástroje prezentujú remeselnú zručnosť a výtvárné nadanie svojich výrobcov.

Zub času poznačil nielen budovu, ale aj jej bezprostredné okolie, a tak bol od roku 2014 záhradný pavilón s príslušným areálom obnovený prostredníctvom projektu *Letohrádok Dardanely – revitalizácia areálu hudobného múzea*.⁷ Po jeho ukončení bol objekt slávnostne sprístupnený

3 Pôvodný park so schodiskom krytým pergolou, vpredu sa nachádza prostredná studňa v tvare kľúčovej diery. Na hornej terase stojí len ústredný poschodový pavilón

The original park with the staircase covered by a pergola with a central well in the shape of a keyhole in the front. There is only a central storey pavillion

Zdroj: Múzeum Spiša v Spišskej Novej Vsi

4 Edmund Mariáši, posledný majiteľ areálu.

Fotografia zo začiatku 20. storočia

Edmund Máriašy, the last owner of the complex. The photograph dates back to the beginning of the 20th century

Zdroj: album rodiny Máriašy

5 Múzeum v kaštieli predstavuje dejiny nábytku od renesancie po súčasnosť. Pohľad do expozície rokoka

The museum presents the history of furniture from the Renaissance period until today. The view of the exposition of Rococo
Foto: V. Krempaský

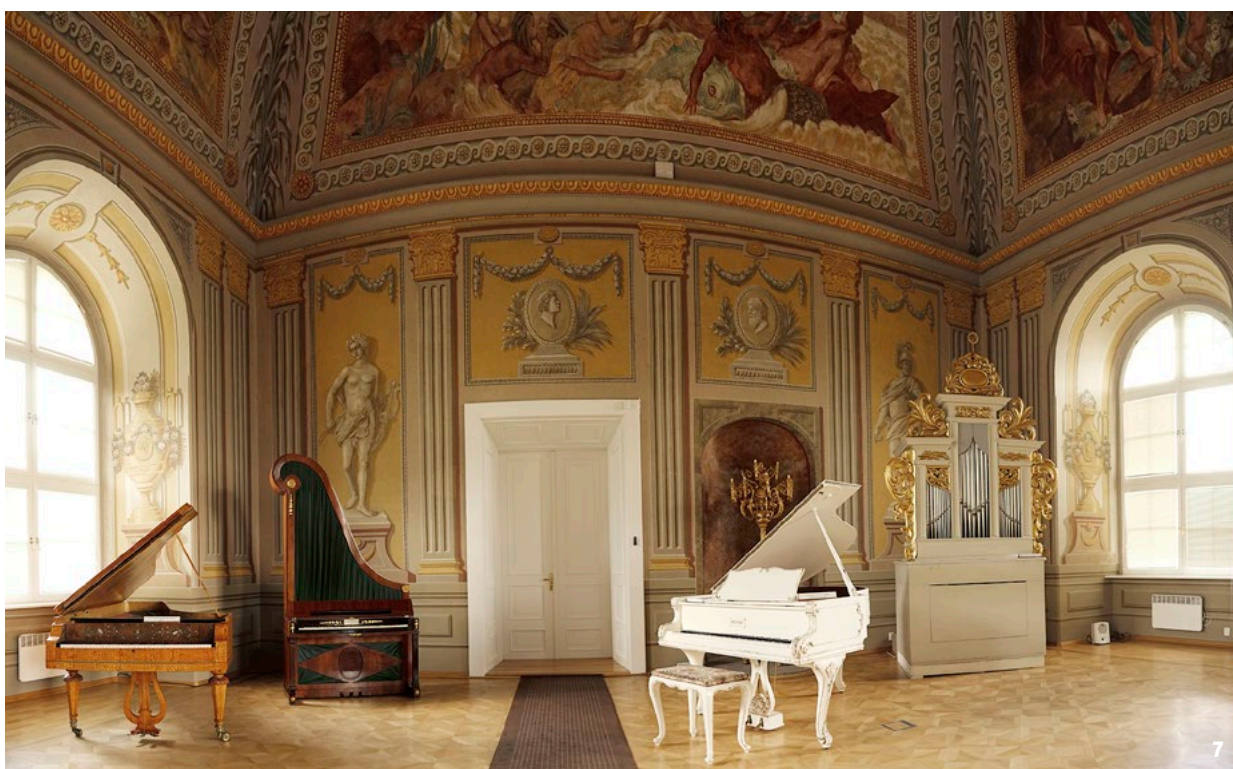

verejnosti 13. mája 2016. Návrat pôvodnej nadčasovej a jedinečnej expozície klávesových hudobných nástrojov obohatenej o kolekciu harmonikových nástrojov a harmónií spomalil nedostatok finančných prostriedkov, preto postupne prebieha i v súčasnosti. Zámerom architektonicko-výtvarného riešenia bolo vytvoriť modernú, flexibilnú a atraktívnu expozíciu spájajúcu tradičný spôsob prezentácie s modernými prvkami a technológiami vrátane ozvučenia vybraných exponátov. Návštevníkom ponúkne komplexné, zážitkové vnímanie priestoru záhradného pavilónu. Doposiaľ

boli realizované niektoré navrhnuté súčasti ako časová os, orientačný systém, zariaďovacie prvky v tvare hudobných nástrojov či oddychová zóna v priestore pod schodiskom. Komplexne odvlhčený suterén umožní vytvorenie multifunkčného klubového priestoru na spoločenské stretnutia po koncertoch, konferencie, prednášky, ale i malé výstavné inštalácie. V súčasnosti Múzeum Spiša realizuje medzinárodný projekt *Smart*, ktorého cieľom je komplexný pohľad na celý markušovský areál, jeho historické danosti a využitie na muzeálne účely s prihliadnutím na rodové súvislosti. Snahou

múzea je predstaviť záhradný pavilón Dardanely širokej verejnosti ako hudobné centrum na Spiši. Cieľom je začleniť túto špecializovanú expozíciu do širšieho kontextu prostredia, v ktorom existuje, intenzívnejšou spoluprácou s podobnými inštitúciami a vytváraním partnerstiev na domácej i medzinárodnej úrovni.

Záhradný pavilón je zároveň miestom, kde sa plnia všetky odborné činnosti a aktivity múzea. S vytvorením špecializovanej expozície a pracoviska sa vyprofiloval odbor dejiny hudby, ktorý je jedným z najmladších odborov Múzea Spiša a od roku 1983 si tu vybudoval trvalú pozíciu. Špecifikácia a jedinečnosť jeho prezentácie ho zaraďujú medzi atraktívne a žiadané. Okrem múzejnej prezentácie hudobných nástrojov využíva záhradný pavilón Dardanely jedinečné možnosti interiéru, ktoré ho predurčujú aj na prezentáciu živej hudby prostredníctvom koncertov vážnej hudby pre verejnosť. Koncertná činnosť v expozícii začala v roku 1985 ako jedna z prvých v rámci múzeí. Pri jej zrode stál popredný slovenský organista Ivan Sokol. V nasledujúcich rokoch pribudli aj klavírne,

spevácke recitály a iné komorné koncerty a od roku 1989 aj tradícia viacnočných koncertov zásluhou Františka Balúna, sólistu opery Štátneho divadla v Košiciach.

Hospodárske budovy alebo Kúria Zuzana – zážitok v múzeu

Na dolnej terase v prednej časti areálu sú pozdĺž východnej a západnej strany situované tzv. hospodárske budovy, ktoré postupne stavala a využívala rozvetvená rodina Mariášši. Východná hospodárska budova, ktorá bola v prvej polovici 19. storočia prebudovaná na kúriu spĺňajúcu požiadavky na komfortné bývanie (Mariáššovci tu žili až do konca prvej tretiny 20. storočia), už paradoxne nie je v správe múzea. Dnes je ruinou v rukách súkromného vlastníka.

Iný osud má západná hospodárska budova, ktorú spravuje múzeum. Rodové erby manželov Zuzany Sontágovej a Františka VII. Mariáššeho s vročením 1745, umiestnené nad jedným z jej portálov, sa stali motívom pre názov projektu *Kúria Zuzana – zážitok v múzeu*, ktorý Múzeum Spiša

realizuje v rokoch 2021 – 2024.⁸ Jeho cieľom je komplexná rekonštrukcia historickej budovy a jej premena na polyfunkčný kultúrny objekt európskeho štandardu. Bude obsahovať nielen zázemie pre návštevníkov a pracovníkov múzea, ale aj moderné expozície, ktoré prinesú nový spôsob prezentácie prostredníctvom využitia virtuálnej reality. Návštevníkovi sprostredkuje zážitky podnietením všetkých zmyslov, napríklad pomocou dobovej hudby, odevu a remesla. Zjednocujúcou myšlienkou je „príbeh dreva“ ako materiálu na výrobu nábytku.

Múzeá sú živým organizmom a záchrana kultúrneho dedičstva je otvorený, systematický proces. Múzeum Spiša získalo v septembri 2021 vzácny dar z pozostalosti grófa Pála Máriašsyho (1911 – 2004) od jeho manželky pani Heidi Máriašsy, ktorá žije v Štokholme. S vďakou a úctou sme do zbierok múzea prijali predmety, ktoré obohatia fond histórie umenia. Na žiadosť daryne budú inštalované v expozíciách v Markušovciach, aby prezentovali verejnosti dejiny rodu

Mariášši, predovšetkým jeho poslednej vetvy, ktorá vlastnila kaštieľ do roku 1933. ▲

- 6 Kúria Zuzana. Hospodárska budova bude po rekonštrukcii slúžiť ako polyfunkčný kultúrny objekt
The Manor House Zuzana. The administrative building will serve as a polyfunctional cultural object after the restoration
Foto: V. Krempaský
- 7 Koncertná sála záhradného pavilónu Dardanely
The concert hall in the garden pavilion Dardanely
Foto: V. Krempaský
- 8 Gróf Pál Máriašsy a pani Heidi Máriašsy s kurátorkou Bernadetou Kiczkovou na návšteve záhradného pavilónu Dardanely. Manželský pár navštevoval múzeum v Markušovciach pravidelne od roku 1983
Count Pál Máriašsy and Mrs Heidi Máriašsy with the curator Bernadet Kiczková visiting the garden pavilion Dardanely. The husband and wife have been visiting the museum in Markušovce regularly since 1983
Zdroj: Múzeum Spiša v Spišskej Novej Vsi

Poznámky

- 1) Od stredoveku do 18. storočia slúžil ako mestská radnica, neskôr, v rokoch 1775 – 1876, ako sídlo Provincie XVI spišských miest.
- 2) Celok je národnou kultúrnou pamiatkou evidovanou v Ústrednom zozname pamiatkového fondu pod číslom 671/1-5 Pamiatkovej zóny Markušovce.
- 3) *STET DOMUS HAEC DONEC / FLVCTVS FORNICA MARINOS / EBIBAT TESTUDO TOTVM / PERAMBLET ORBEM //*. ČOVANOVÁ JANOŠÍKOVÁ, Z. Sepulkrálne pamiatky Kostola svätého Michala Archanjela v Markušovciach (Spiš). In

- ROHÁČEK, J. (ed.). *Epigraphica et Sepulcralia IV*. Praha : Artefactum, 2013. ISBN 978-80-86890-45-6, s. 138.
- 4) Stavba je evidovaná v *Zozname nehnuteľných národných kultúrnych pamiatok* ako letohrádk, v odbornej spisbe je objekt prezentovaný ako záhradný pavilón.
 - 5) BODNÁROVÁ, J. Nástenné maľby v letohrádku Dardanely v Markušovciach. In *Vlastivedný časopis*, 1986, roč. 35, č. 4, s. 183-185.
 - 6) SZÓRÁDOVÁ, E. *Historické klavíry na Slovensku : Klavichordy, čembalá, kladivkové klavíry*. Bratislava :

- Scriptorum Musicum, 2004. ISBN 80-969198-0-6, s. 97, kat. č. 43.
- 7) Projekt sa uskutočnil v rámci Európskeho štrukturálneho fondu z Regiónálneho operačného programu ROP 3.1. – Posilnenie kultúrneho potenciálu regiónov – intervencia do pamätových a fondových inštitúcií.
 - 8) Projekt sa realizuje vďaka grantom z Európskeho hospodárskeho priestoru a Nórskeho finančného mechanizmu, štátneho rozpočtu SR a Košického samosprávneho kraja.

Literatúra

GOLDBERGEROVÁ, L., KICZKOVÁ, B., KREMPASKÁ, Z., LAZNIOVÁ, M., RÁČAY, M. *Kaštieľ v Markušovciach*. Spišská Nová Ves : Múzeum Spiša v Spišskej Novej Vsi, 2015. 40 s. ISBN 978-80-85173-22-2.

HAVIAROVÁ, M., JANURA, T. Vývoj rezidenčnej siete Máriaššovcov v Markušovciach a Čepanovciach v rokoch 1526 – 1848. In KREMPASKÁ, Z., ŠTEVÍK, M. (eds.). *Spiš : vlastivedný zborník 9*. Spišská Nová Ves : Múzeum

Spiša, 2018. ISBN 978-80-85173-29-1, s. 63-77.

JANOVSKÁ, M. Najnovšie poznatky z architektonicko-historického výskumu kaštieľa a parku v Markušovciach. In KREMPASKÁ, Z., ŠTEVÍK, M. (eds.). *Spiš : vlastivedný zborník 7*. Spišská Nová Ves : Múzeum Spiša, 2014. ISBN 978-80-85173-20-8, s. 102-125.

JANURA, T., HAVIAROVÁ, M. *Vidiecke šľachtické sídla v Spišskej stolici*.

Liptovský Mikuláš : Spoločnosť Kolomana Sokola; Historický ústav SAV, 2019, 192 s. ISBN 978-80-89756-16-2.

MÁRIÁSSY, P. *X. storočí rodu Máriašsy*. Košice : Harlequin, 2006. 156 s. ISBN 80-89082-08-4.

SABOL, E. Kaštieľ v Markušovciach. In *Pamiatky a múzeá*, 1959, roč. 8, č. 7, s. 172-175.

Znovuzrodenie letohrádku v Senici

Marek Zelina

Senica prešla v druhej polovici 20. storočia výraznými zmenami. Po roku 1960 sa stala sídlom veľkého okresu, ktorý zahrnul aj bývalé okresy Skalica a Myjava a časť okresu Malacky. Na takúto funkciu však nemala vybudovanú infraštruktúru.¹ Svojim prevažne vidieckym charakterom zástavby nespĺňala dobové predstavy o modernom socialistickom meste.² Väčšina tunajších historicky hodnotných objektov bola v tomto období zbúraná. Práve letohrádok je jedným z tých, ktoré sa zachovali dodnes.

Pôvodný historický urbanizmus Senice sa utváral okolo križovatky viacerých ciest – diaľkovej Českej cesty, vedúcej zo severu z Českého kráľovstva a pokračujúcej južne smerom na Trnavu, a Čáčovskej cesty, vedúcej zo západu od Šaštína, ktorá pokračuje na východ ako Kunovská cesta, smerujúca na Podbranč. Za touto križovatkou sa Česká cesta rozširovala na námestie. To tvorilo centrum mesta a nachádza

sa tu aj farský Kostol navštívenia Panny Márie. Zástavba Senice mala radový charakter s prevahou jednopodlažných domov. Dvojpodlažné objekty boli menej početné a nachádzali sa najmä na námestí a na Kunovskej ulici. Mimo kompaktnej zástavby po oboch stranách križujúcich sa ciest stáli solitérne objekty najmä s hospodárskou funkciou. V meste sa nachádzalo aj niekoľko šľachtických sídiel – kaštieľov

a kúrií. Do dnešnej doby sa zachoval neskorobarokový kaštieľ z roku 1760, v ktorom dnes sídli Záhorská galéria Jána Mudrocha, a letohrádok rodu Vagyonovcov.³

Zmienka o rodine Vagyonovcov sa objavuje v súvislosti s históriou obce Zlatovce v 18. storočí. Spomedzi tunajších zemianskych rodov sa uvádza Pecho, ktorý si zmenil meno na Vaden a nakoniec pomadařčil na

Vagyon. V 19. storočí vlastnil tento rod kaštieľ v Hanzlíkovej. Na prelome 30. a 40. rokov 19. storočia sa do Senice prisťahoval Anton Vagyon v súvislosti so zriadením stolíčných úradov, v ktorých členovia rodu pôsobili ako slúžni, právnici a notári. Kúpil ňáriovskú kúriu, stojacu na Kunovskej ulici neďaleko dnešného letohrádku.⁴ Mala prevažne klasicistický výraz a bola zbúraná počas plošných asanácií historickej zástavby v 70. rokoch 20. storočia.

Antonov syn Štefan sa stal najbohatším veľkostatkárom v Senici. V meste i blízkom okolí vlastnil pozemky, ornú pôdu i lesy. Jeho veľkostatok bol zameraný na chov koní (arabov a lipicanov), chov dobytka a mliečne hospodárstvo. Okrem toho v meste vlastnil dve tehelne.⁵

Letohrádok

S osobou Štefana Vagyonu sa spája aj letohrádok z 80. rokov 19. storočia, ktorý mal údajne postaviť pre svojho syna.⁶ Pamiatkové výskumy realizované pred obnovou určili, že letohrádok vznikol v celom rozsahu v prvej stavebnej etape.⁷ Výstavba letohrádku by sa dala spojiť so stavebnou činnosťou Štefana Vagyonu, ktorý v 70. rokoch 19. storočia prestavoval aj rodinné sídlo – kúriu. Letohrádok je postavený v duchu historizmu, v jeho romantickom prúde. Solitérna stavba bola umiestnená v anglickom parku. Oproti súčasnému stavu mal objekt pôdorys v tvare písmena C, ktorý bol menších rozmerov než v súčasnosti. Išlo o jednopodlažnú budovu s polozapusteným suterénom a s vežou, situovanou v západnej časti. Zastrešený bol valbovými strechami. Hlavnou, honosne stvárnenou dekoratívnou severnou fasádou bol obrátený do anglického parku. Na vrchole štítu v západnej časti fasády bolo umiestnených päť kamenných sôch. Sochy sa v 20. storočí stratili a na štíte po nich zostali iba kovové trne.

Druhá stavebná etapa zahŕňa obdobie medzi rokmi 1927 – 1931. Jej datovanie súvisí so zmenou vlastníka. Vagyonovci sa po vzniku Československa odsťahovali do Maďarska a letohrádok už od mesta odkúpil telovýchovný spolok Sokol. Po stavebných úpravách začal v roku 1927 slúžiť svojej novej funkcii. Sokol ho prebudoval na spoločenskú budovu spôsobilú na zhromažďovanie. Jej pôdorys bol rozšírený východným smerom. Pri tejto úprave došlo k prepojeniu dvoch pôvodne samostatných miestností, čím vznikla veľká sála s javiskovým priestorom, prekrytá progresívnou, krovovo-stropnou konštrukciou so skružou. Tá vytvára nad hlavnou sálou valenú klenbu s prierezom v tvare polkruhového

oblúka. Klenba vytvára vizuálny dojem jednotného priestoru. Pozostatkom po dvoch priestoroch sú len zalomenia obvodových stien.⁸

- 1 Hlavná severná fasáda letohrádku po obnove
The main north façade of the Summer-house after the renewal
Zdroj: Múzeum Senica (Foto: A. Berecová)
- 2 Západný okraj severnej fasády s arkierom po ukončení obnovy
The west corner of the north façade with a window bay after the renewal
Foto: P. Grznár

Úpravy z druhej polovice 20. storočia mali výsostne utilitárny charakter a úplne znehodnotili historický výraz letohrádku. V priestore bývalej vstupnej terasy bola vytvorená miestnosť, na severnej fasáde boli vybudované nové schodiská a v celom rozsahu exteriéru (s výnimkou arkiera na západnom okraji severnej fasády) boli osadené typizované okenné výplne. Zmeny sa dotkli aj vnútornej dispozície. V 80. rokoch 20. storočia boli v celom rozsahu fasád aplikované brizolitové omietky,

následkom čoho bola prekrytá hodnotná úprava fasád z režného muriva a došlo tiež k výraznému zhoršeniu stavebno-technického stavu obvodových murív.

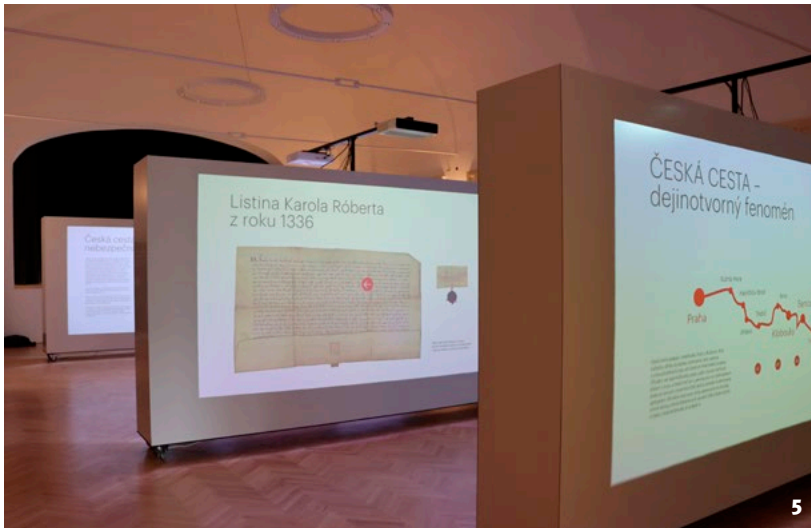
Obnova

Pri obnove letohrádku sa zvolila prezentácia výrazu po prvorepublikovej úprave z roku 1927, ktorú uskutočnil spolok Sokol. Úprava rešpektovala hodnoty staršej architektúry a harmonicky ju doplnila.⁹ Vzhľadom k rozsahu úprav stavby v druhej polovici 20. storočia bola zvolená rekonštrukčná metóda obnovy na základe množstva archívnych fotografií. Niektoré detaily štukovej výzdoby nebolo možné z fotografií odčítať a boli rekonštruované podľa dobových analógií. Profily okenných výplní boli vytvorené na základe zachovaných slohových výplní arkiera a ich členenie sa rekonštruovalo na základe historických fotografií. Na fasádach bola aplikovaná okrová farebnosť, prislúchajúca druhej stavebnej etape. Primárna farebnosť pasívnych plôch fasád bola svetlozelená.¹⁰ Najväčšou výzvou bola prezentácia

režného muriva na severnej fasáde a najmä na veži. Po celoplošnom odkryve brizolitových omietok sa ukázalo, že líca tehál boli pri aplikácii cementových omietok osekávané, prípadne v dôsledku zvlhnutia dochádzalo k ich rozpadu.¹¹ Z tohto dôvodu nebolo možné režné murivo pohľadovo prezentovať v originálnej materiálovej kvalite v zmysle návrhu na reštaurovanie. Plánovaná prezentácia poslednej koncepcijnej úpravy architektúry neumožňovala poškodené steny omietnuť. Jediným možným riešením sa ukázala realizácia obkladu bez použitia priemyselne vyrábaných obkladových materiálov. Obklad sa vyrábala ručne rezaním z historických tehál získaných zo zbúraných stavieb z rovnakého obdobia v regióne. Týmto spôsobom sa podarilo obnoviť aj osekávané plastické zvýraznenie nároží veže tvorené krížením presahujúcich tehál.

Mesto Senica si dalo spracovať projekt adaptácie stavby a po odkúpení letohrádku do svojho vlastníctva sa začalo s komplexnou obnovou, pričom sa zmenilo funkčné využitie

z polyfunkčného a športového na múzejné a spoločenské. Letohrádkok bol v roku 2017 vyhlásený za národnú kultúrnu pamiatku. Obnova bola financovaná z programu Interreg. Po ukončení stavebnej obnovy v roku 2020 bola v interiéroch

nainštalovaná inovatívna expozícia múzea histórie mesta a budovy, využívajúca moderné technológie a interaktívne prvky. V hlavnej sále sú mobilné expozičné panely, ktoré je možné premiestniť, čím sa vytvorí priestor na usporiadanie kultúrnych

a spoločenských podujatí. V blízkej budúcnosti vlastníci plánuje realizovať aj obnovu priľahlého parku. ▲

- 3 Južná fasáda letohrádku po ukončení obnovy
The south façade of the Summer-house after the renewal
Zdroj: mesto Senica (Foto: L. Kadlec Melišová)
- 4 Slohové vretenovité schodisko a okenná výplň vo veži po obnove. Príklady ojedinele zachovaných slohových prvkov v interiéri
The stylistic spiral staircase and the window filling after the renewal. The examples of rarely preserved stylistic elements
Foto: P. Grznár
- 5 Expozícia histórie mesta v hlavnej sále objektu
The exposition of the town history in the main hall of the building
Zdroj: mesto Senica (Foto: L. Kadlec Melišová)
- 6 Severná fasáda pred obnovou. Neskoršími úpravami stratila historický výraz
The north façade before the renewal. It lost its historical character due to the later adjustments
Zdroj: mesto Senica (Foto: L. Kadlec Melišová)

Poznámky

- 1) BENŽA, M. et al. *Senica : dejiny mesta*. Senica : Mestský úrad, 1996. ISBN 80-967521-5-4, s. 103.
- 2) V 60. a 70. rokoch 20. storočia došlo k rozsiahlej asanácii historickej sídlovej štruktúry, ktorú nahradila masová sídlisková výstavba v duchu socialistickej moderny.
- 3) „Okolo starého kostola na prostriedku námestia stáli výstavné domy a kaštiele. V Kunovskej ulici bol tiež poschodový kaštieľ, ktorý postavil gróf Tadeáš Amade a neskôr patrilo barónovi Štefanovi Schmertzigovi. Dvojposchodový kaštieľ, kedysi rodiny Nyáriovcov, patrilo Karolovi Kuffnerovi. Poschodový kaštieľ za potokom, terajšiu Záhorskú galériu postavil kedysi španielsky plukovník Hávora a od neho ho prevzali Nyáriovci, ktorí ho zasa pustili Imrichovi Kalmánovi. Prízemná

kúria na Kunovskej ulici patrila najbohatšiemu veľkostatkárovi Štefanovi Vagyonovi. Mala krásny park s letohrádkom.“ BENŽA, cit. 1, s. 49.

- 4) NÉMETH, A., BOBÁŇ, Z. *Architektonicko-historický výskum objektu Sokolovne*. Bratislava, 2016. Rkp. Archív Krajského pamiatkového úradu Trnava (KPÚ Trnava), inv. č. D 420, s. 73.
- 5) BENŽA, cit. 1, s. 48-49.
- 6) *Súpis pamiatok na Slovensku*. Zv. 3. R – Ž. Bratislava : Obzor, 1969, s. 91.
- 7) Architektonicko-historický a reštaurátorský výskum odvodzuje dátum vzniku letohrádku na základe letopočtu na kartuši. Je zachytený na historickej fotografii a uvádza rok 1838. Autori datovanie odôvodňujú zvykom označovať postavenie stavby. Z hľadiska slohových znakov architektúry je vernejšie datovanie do začiatku

80. rokov 19. storočia. Hypoteticky by v tomto prípade datovanie 1838 mohlo označovať iný pre rod Vagyonovcov dôležitý rok.
- 8) NÉMETH, BOBÁŇ, cit. 4, s. 78.
- 9) ŠVIHORÍK, M., BABIKOVÁ, I. *Návrh na vyhlásenie nehnuteľnej veci za kultúrnu pamiatku : Sokolovňa Senica*. Trnava, 2017. Rkp. Archív KPÚ Trnava, inv. č. D 561, s. 10.
- 10) ŠEVČÍK, P., MÝTNIK, V. *Správa z reštaurátorského výskumu a návrh na reštaurovanie : Sokolovňa*. Bratislava, 2018. Rkp. Archív KPÚ Trnava, inv. č. R 398, s. 45-46.
- 11) Pred omietnutím brizolitovou omietkou bola v druhej polovici 20. storočia na rezné murivo aplikovaná tenká vrstva tvrdej cementovej omietky s červeným náterom.

Reštaurovanie secesného pohrebného koča

Peter Šimko

V roku 1985 zakúpilo Považské múzeum od správcu farnosti v Tešedíkove Imricha Ungera pohrebný koč v hodnote 3 000 československých korún s cieľom doplnenia zbierky fondu dopravy, na ktorý má celoslovenskú špecializáciu. Koč bol v kompletnom, ale opotrebovanom stave. Umiestnený bol v skladových priestoroch Budatínskeho hradu a po reštaurovaní mal byť vystavený v bývalej hradnej kaplnke.

Pohrebný koč možno považovať za luxusné záprahové vozidlo. Ak nahliadneme do továrenského katalógu kočov z konca 19. storočia, zistíme, že jeho cena bola v porovnaní s inými vozidlami oveľa vyššia: oproti omnibusovým kočom či landauerom dvoj- až štvornásobne, oproti bežným ľahkým kočom i desaťnásobne. Rozlišovať tiež treba smútočný a po-

hrebný koč. Kým prvým sa prepravovali osoby počas pohrebného sprievodu, druhý slúžil na prepravu rakvy s nebožtíkom. V porovnaní so smútočným bol pohrebný koč násobne drahší. Dôvodom bolo najmä bohaté zdobenie, čalúnenie, použitie väčšieho množstva textílií či leptaného skla. Pohrebné koče sa spočiatku nachádzali väčšinou v majetku zá-

možných šľachtických vrstiev, ktoré však už koncom 19. storočia patrili k veľkostatkárom a priemyselníkom. Postupne sa dostali do majetku farností alebo obcí. V čase prvej Československej republiky i začiatkom 50. rokov 20. storočia ich mohli obyvatelia vidieť v pohrebných sprievodoch, ktoré sa uskutočňovali na pomerne dlhých trasách vedúcich z kostola

cez centrum obce na miesto posledného odpočinku. Dodnes sú pohrebné koče v zbierkach slovenských múzeí i súkromných zberateľov považované za veľmi cenné exponáty.

Už po získaní koča do zbierky sa ukázalo, že uviesť tento rozmerný predmet do stavu vhodného na vystavovanie nebude jednoduché. A tak dlhé roky čakal na svoj ďalší osud v depozitárnych priestoroch, ktoré nedisponovali vhodnými klimatickými podmienkami. Prežil krízu 90. rokov a až v roku 2009, po nástupe nového vedenia múzea, sa začalo pracovať na jeho reštaurovaní. Koč bol čiastočne rozobraný a presťahovaný do budovy s dielňami reštaurátorov a konzervátorov Považského múzea. Prvé práce sa uskutočnili vo vlastnej réžii múzea pod vedením reštaurátorky Anety Španovej. Jej odchodom sa

však po krátkej dobe zastavili a predmet ostal rozobratý. Následne v rámci areálu opakovane menil svoje úložisko, čo súviselo aj s prebiehajúcou rekonštrukciou Budatínskeho hradu. V roku 2017 na základe rozhodnutia vtedajšieho vedenia múzea napokon skončil uložený v exteriéri na betónovej ploche, prikrytý plachtou. Tento stav, hoci mal byť dočasný, sa predlžoval vyše dva roky. Uvoľnené miesto reštaurátora ostalo dlhodobo neobsadené. Najst odborníka na opravu koča, aj keď z externého prostredia, predstavovalo dlhodobý problém, rovnako ako získanie financií na náklady spojené s realizáciou tohto zložitého procesu.

V roku 2019 sme preto podali žiadosť o dotáciu z verejných zdrojov Fondu na podporu umenia, kde sa nám podarilo získať 25 000 €. Ďalších

1 250 € zabezpečil zriaďovateľ – Žilinský samosprávny kraj – a 6 250 € zaplatilo Považské múzeum. Oslovili sme reštaurátora Jozefa Barinku, ktorý už mal skúsenosti s reštaurovaním kočov. Do jedného roka sa hĺba kovových súčiastok a opotrebované drevené diely zmenili na nádherou oplývajúce dielo, vyzerajúce tak, ako vzišlo z rúk šikovných majstrov pred vyše storočím.

V čase prebiehajúcich reštaurátorských prác sme sa snažili zistiť čo najviac o histórii vozidla. Žiaľ, podarilo sa objaviť len veľmi málo. Na jednej osi nápravy bola vyrazená značka Gaissmayer & Schurhagl. Je to názov rakúskej firmy, sídliacej v meste Scheibbs, ktorá existovala v rokoch 1873 – 1924 a vyrábala práve osi náprav a ďalšie kovové súčiastky. Do tohto obdobia spadá aj

- 1 Zreštaurované dielo po privezení na Budatínsky hrad v roku 2021
The restored carriage after the transfer to Budatin Castle in 2021
Foto: A. Kucharčíková
- 2 Koč v pôvodnom stave, nevhodne umiestnený v exteriéri v roku 2017
The carriage in its original state when still unsuitably placed in the exterior in 2017
Foto: P. Šimko
- 3 Koleso po odstránení náterov
The wheel after the removal of layers of paints
Foto: J. Barinka
- 4 Kolesá po reštaurovaní
The wheels after the restoration
Foto: J. Barinka

secesný sloh, v ktorom je koč vyhotovený. Oslovili sme miestnych historikov i farnosti v okolí Tešedíkova a napriek získaniu fotografickej dokumentácie pohrebných kočov používaných v Nedede a Sládkovičove z majetku Kuffnerovcov môžeme konštatovať, že nejde o totožné vozidlo.

Koč má bez oja dĺžku 410 cm, šírku 175 cm a výšku 267 cm. Skladá sa z niekoľkých desiatok častí z rôznych materiálov. Kabína, zhotovená z tvrdého listnatého dreva, je vybavená štyrmi veľkými a štyrmi malými okennými otvormi. V zadnej časti má dohora sa otvárajúce dvierka. Vnútorňá časť dna obsahuje koľajnicový mechanizmus s výsuvnou doskou, slúžiacou na vkladanie a vykladanie rakvy. Vnútorňá časť je potiahnutá čiernym filcom. Výplne sú z číreho skla s leptanými okrajmi. Vpredu je na kabínu veľmi vysoko posadený kozlík, zložený z kovového rámu a dreveného sedadla. Podvozok je kovový. Zadná náprava s listovými perami je pevne priskrutkovaná ku kabíne, koč teda nemá rázvoru. Predná otočná náprava je pripevnená ku kovovým konštrukčným tyčiam v prednej časti závitovým čapom. Mechanická brzda pôsobiaca na zadnú nápravu sa ovláda páčkou z kozlíka a tvorí ju niekoľko kováčsky upravených kovových tyčí. Kolesá sú drevené – jaseňové, obité železnou obručou.

Na kabínu bolo pripevnených vyše dvadsať kusov drevených plastík, vyrobených z mäkkého dreva, predstavujúcich alegorické postavy s rukami zloženými na hrudi a rastlinné motívy. Na bokoch pod okennými otvormi sa nachádzali ozdobné erby so symbolikou srdca, kotvy a kríža. Súčasťou výzdoby je i kovový kríž umiestnený na streche a ďalšie drobné súčiastky. Kozlík bol krytý textilným poťahom a v interiéri sa tiež nachádzali textilné závesy. Na bočniciach kabíny boli umiestnené štyri kovové lampáše.

Reštaurovanie začal Jozef Barinka zaslaním vzoriek na chemicko-technologickú analýzu. Potom boli odstránené staré povrchové nátery,

ktoré sa na kabíne, podvozku a kolesách nachádzali vo viacerých vrstvách. Jedna z vrstiev mala dokonca tmavomodrú farbu. Kabína bola v pomerne dobrom stave. Chýbalo len niekoľko drobných polguľovitých ozdôb, ktoré sa nachádzajú po celom jej obvode. Tieto boli vyrobené nanovo. Kolesá boli poškodené drevokazným hmyzom a niektoré časti (bahory a lúče) museli byť nahradené replikami. Drevené časti boli po ošetrení proti drevokaznému hmyzu a hubám vytmelené. Kovové časti podvozku a kozlíka trpeli výraznou koróziou. Museli byť preto opieskované a natreté ochranným náterom. Dve matice náprav sa stratili (museli sa vyrobiť repliky), brzdová tyč bola odlomená. Následne sa

na povrch nosných konštrukčných častí aplikoval náter čiernou lesklou alkydovou farbou. Posledným krokom bola aplikácia strieborných prvkov, ktoré boli zhotovené z plátkového hliníka, naneseného na špeciálnom lepidle – mixtione. Strecha dostala polyuretánový náter.

Osobitnou etapou bolo reštaurovanie drevených plastiek. Staré povrchové vrstvy boli uvoľnené, drevo bolo poškodené. Niektoré plastiky už boli vytmelené v ateliéri Považského múzea, iné dokončil reštaurátor samostatne. Staré vrstvy náterov boli odstránené, drevo ošetrované a vytmelené. Povrchová vrstva plastiek bola prácne vyhotovená z plátkového hliníka.

Sklenené tabule boli chemicky vyčistené a vyleštené. Najväčší problém však predstavovali lampáše. Zacho-

vali sa vo veľmi torzálnom stave, ba dá sa povedať, že niektoré z nich ku koču pôvodne ani nepatrili. Nakoniec preto boli zhotovené kópie, ktoré v čo najväčšej miere rešpektujú originál.

Náročnosť reštaurovania znásobovalo množstvo drobných ozdôb i hmotnosť konštrukčných častí. Po zmontovaní všetkých veľkých i malých súčiastok mohlo byť dielo 2. júla 2020 odovzdané jeho správcovi. Koč bol následne presunutý do priestorov Múzea dopravy v Rajeckých Tepliciach, kde je vystavený a verejnosť ho môže obdivovať.

Nezreštaurované však zostali textilné súčasti: poťah na kozlík, závesy a livrej kočiša. Na obnove poťahu pracuje Viera Súkeníková z Považského múzea.

Dovoľujeme si touto cestou poďakovať všetkým, ktorí finančne prispeli na reštaurovanie nevšedného vozidla, najmä však Jozefovi Barinkovi. Jeho reštaurátorský kumšt pomohol oživiť dielo, ktoré pre svoje poškodenie a dlhodobý nezáujem už takmer zaniklo. ▲

5 Torzo pôvodného lampáša
A fragment from the original lantern
Foto: J. Barinka

6 Detailný pohľad na výzdobu
A detailed view of the decoration
Foto: A. Kucharčíková

7 Umiestnenie exponátu v priestoroch Múzea dopravy v Rajeckých Tepliciach s vhodnými mikroklimatickými podmienkami
The location of the exhibit in the suitable microclimatic conditions in the Museum of Transportation in Rajecké Teplice
Foto: A. Kucharčíková

Literatúra

BARINKA, J. Záznam o reštaurovaní, historický pohrebný koč. Bratislava, 2019. Rkp. 18 s. + 215 s. obrazová príloha. Považské múzeum.

TARR, L. *A kocsí története*. Budapest : Corvina kiadó, 1968. 280 s.

PONGRÁCZ, D. Kone a kočiare ako špeciálny typ reprezentácie uhorskej

aristokracie na príklade Esterházyovcov. In *Az Esterházyak frankói ifjabb ága : Mladšia frankovská línia Esterházyovcov*. Senec : Mesto Senec, 2017. ISBN 978-80-972927-7-5, s. 198-217.

Prezentácia rímskeho kultúrneho dedičstva na Slovensku a výstava Rimania a Slovensko

Juraj Kucharík

Rímske kultúrne dedičstvo na Slovensku predstavené verejnosti môžeme rozdeliť do dvoch základných kategórií: na nehnuteľné kultúrne pamiatky prezentované *in situ* a hnutelné kultúrne pamiatky, ktoré sú spravidla súčasťou zbierok pamäťových, fondových a vedeckovýskumných inštitúcií.

Do prvej kategórie radíme pôvodné rímske stavby alebo objekty postavené v štandardoch rímskej architektúry v barbarskom prostredí. Tvoria buď súčasť múzejnej prezentácie, alebo sú voľne prístupnými, pamiatkovo prezentovanými objektmi v prírode. V prvom prípade sú to

tzv. keltsko-rímske stavby objavené v kontexte neskorolaténskej akropoly na Hradnom vrchu v Bratislave. Ich verejnú prezentáciu zabezpečuje Slovenské národné múzeum-Historické múzeum (SNM-HM) v spolupráci s Národnou radou Slovenskej republiky.¹ Múzeum mesta Bratislavy (MMB)

v rámci špecializovanej expozície *Múzeum Antická Gerulata* predstavuje neskoroantickú pevnosť zo 4. storočia a staršie stavebné fázy tábora Gerulata, ako aj pozostatky rímskej architektúry, objavené v areáli hradu Devín. Ako objekty v prírode sú verejnosti prezentované rímsky kastel

v Iži s náznakovými rekonštrukciami odkrytých zvyškov stavieb, kresbovými náčrtmi a textami na paneloch a rímska stavba objavená v lokalite Veľká lúka v bratislavskej Dúbravke. Plány múzejnej prezentácie iných, na rímsky štýl budovaných stavieb, ako napríklad v Stupave, ostali v rovine pracovných úvah. Ojedinelou rímskou epigrafickou pamiatkou prezentovanou *in situ* je rímsky nápis v Trenčíne, voľne dostupný z mezanínu tamojšieho hotela. Do prvej kategórie by sme mohli zaradiť aj tie rímske pamiatky, ktoré použili v stredoveku a neskôr ako sekundárny stavebný materiál (spóliá) v mladších stavbách. K najznámejším patria rímsky náhrobok v stavbe kostola v Boldogu alebo rímsky sarkofág slúžiaci ako menza hlavného oltára v kostole v Želiezovciach.

Do druhej kategórie hnutelných pamiatok patria predmety nadobudnuté spravidla archeologickými výskumami, ale tiež predmety objavené „náhodne“ alebo získané akvizícnou činnosťou múzeí. Tieto tvoria súčasť rozsiahlejších expozícií z dejín praveku v mestských a regionálnych múzeách alebo v expozícii o dejinách Slovenska všeobecne.² V súčasnosti sú v zbierkach slovenských múzeí deponované predovšetkým rímske pamiatky panónskej či italskej proveniencie, nájdené na našom

území. Výnimočne sa do slovenských zbierok dostali predmety (z dnešného pohľadu) zo zahraničia, predovšetkým zo stredodunajskej oblasti. Početné predmety – najmä kamenné pamiatky³, bronzové kovania, spopy, mince a i. – z územia niekdajšej Komárňanskej župy, najmä z tábora Brigetio (dnes Komárom-Szóny), sa dostali do Podunajského múzea v Komárne už po jeho založení v roku 1886.⁴ Rímske predmety z Carnunta a okolia nadobudli zbierkotvornou činnosťou (v minulosti aj aktivitami súkromných zberateľov) tiež Slovenské národné múzeum a jeho špecializované múzeá, MMB, Balneologické múzeum Imricha Wintera a iné. Naopak, početné rímske pamiatky objavené na dnešnom území Slovenska sa dostali do zbierok zahraničných múzeí v Rakúsku, Maďarsku, Česku a inde.

Úsilie o komplexnú prezentáciu rímskeho dedičstva na Slovensku

Profesionalizácia archeológie a výskumu všeobecne, ako aj nárast počtu objavených a skúmaných archeologických nálezísk z rímskeho obdobia na území Slovenska viedli k úvahám o formách dôstojnej prezentácie rímskeho dedičstva verejnosti. Už v medzivojnovom Československu sa poukazovalo na význam územia Slovenska ako miesta na

- 1 Interaktívna inštalácia kópie mapy Peutingeriana
The interactive installation of the copy of the Peutingeriana map
Foto: M. Gajdošová
- 2 Detail lanxu z Krakovian-Stráží
A detail of the Lanx from Krakovian-Stráže
Zdroj: Hononitrianske múzeum v Prievidzi (Foto: S. Okkél)

styku s Rímskou ríšou.⁵ Prezentatívne aktivity, utlmené vojnovými udalosťami, pokračovali a v roku 1951 sa v Prahe a neskôr v Bratislave uskutočnila výstava *Antické umění ve sbírkách a nálezech v Československu*.⁶ Po nej inicioval Vojtech Ondrouch vznik Rímskeho múzea na Slovensku. „*Ideovo má predstavovať dejinnú účasť Slovenska na klasickej, potažme rímskej kultúre v období prvých štyroch storočí našej éry a ukázať, že aj územie nášho štátu, najmä južné Slovensko, bolo priamo zasiahnuté touto kultúrou,*“⁷ píše Ondrouch o plánoch inštalácie. Rímske múzeum rozčlenil na tri základné tematické okruhy (oddelenia): vojensko-politické styky, hospodárske a kultúrne styky a rámcový pohľad do rímskeho súkromného a verejného života najmä na príklade podunajských provincií.⁸ Vyhľadával rímske pamiatky v múzejných inštitúciách aj v kabinetoch škôl.⁹ Hoci sa jeho pôvodný zámer nepodarilo realizovať v plnom rozsahu, v roku 1954 dotvoril časť spoločenskovednej expozície

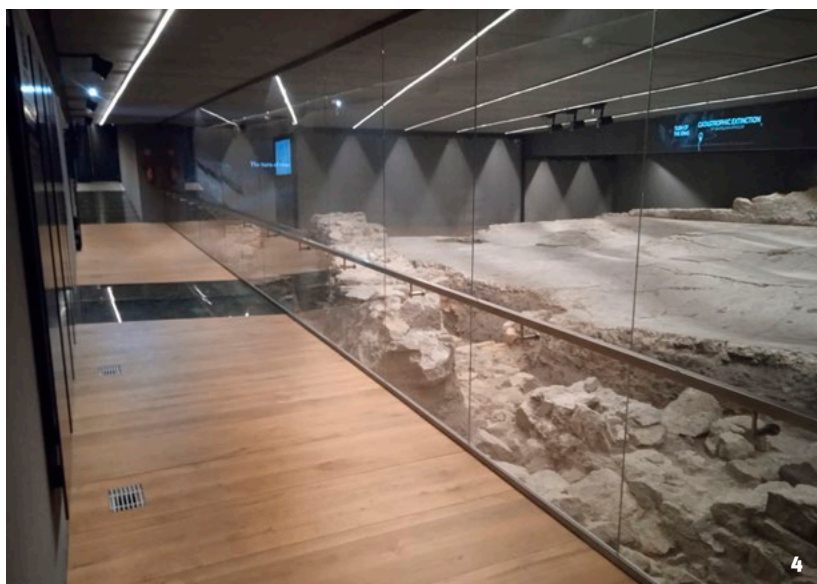
Slovenského múzea.¹⁰ O dva roky neskôr bola archeologická expozícia demontovaná.¹¹ V roku 1992 bola v novej budove SNM-AM na Žižkovej ulici v Bratislave otvorená expozícia *Antika v zbierkach Slovenského národného múzea*.

Mnohé rímske pamiatky boli verejnosti prezentované dočasne na výstavách doma i v zahraničí pri príležitosti nových objavov, výročí, vlastivedných a tematických výstav s poukázaním na dejinný

vývoj vybranej problematiky a pod.¹² V prípade výnimočných nálezov boli predstavené predmety solitérne na samostatných výstavách, ako napríklad prilba z Gerulaty.¹³

Naposledy bolo väčšie množstvo rímskych pamiatok zo zbierok slovenských inštitúcií koncentrované do jednej expozície, ktorá bola prístupná verejnosti v 80. rokoch 20. storočia. Expozícia *Klenoty dávnej minulosti Slovenska* – tzv. *Klenotnica*¹⁴ – bola inštalovaná

v priestoroch Bratislavského hradu a otvorená v roku 1988 pri príležitosti 20. výročia podpísania Ústavného zákona o československej federácii. Nemožno opomenúť isté politické pozadie vzniku *Klenotnice* a politickú vôľu pre sústredenie atraktívnych predmetov zo zbierok rôznych pamäťových inštitúcií do dlhodobej expozície v jednom múzeu. Rímske obdobie zastupovali predmety inštalované v troch vitrínach s dôrazom na nálezy rímskej proveniencie z germánskych hrobov objavených v Krakovanoch-Strážach.¹⁵ Mierne pozmenená oproti pôvodnému konceptu¹⁶ existovala *Klenotnica* do začiatku druhej rekonštrukcie Bratislavského hradu v roku 2008. ▲

- 3** Rímske lapidárium Podunajského múzea v Komárne
The Roman lapidary of the Danube Region Museum in Komárno
Foto: J. Kucharík
- 4** Múzejná prezentácia rímsko-keltskej stavby v areáli Bratislavského hradu
The museum presentation of the Roman-Celtic construction within the complex of the Bratislava castle
Foto: J. Kucharík

5

Rimania a Slovensko

Slovenské národné múzeum-Historické múzeum, Bratislavský hrad

3. december 2021 – 31. december 2022

Autor námetu: Juraj Kucharík

Autori a kurátori: Igor Bazovský, Marek Gere, Kristián Elschek, Katarína Harmadyová, Juraj Kucharík, Ludovít Mathédesz, Margaréta Musilová, Ján Rajtár, Jaroslava Schmidtová, Boris Stoklas, Vladimír Varsik, Vladimír Turčan

Výtvarno-priestorové riešenie výstavy: Peter Masár, Dušan Veverka, Jakub Tóth

Výstavu pripravilo SNM-HM v spolupráci so SNM-AM, Archeologickým ústavom Slovenskej akadémie vied, MMB, Podunajským múzeom v Komárne a Mestským ústavom ochrany

pamiatok v Bratislave. Pôvodný plán jej realizácie v roku 2020 narušila pandemická situácia v súvislosti s ochorením covid-19 a podarilo sa ju uskutočniť až v roku 2021.¹⁷

Symbolicky bola otvorená v online priestore 3. decembra 2021.¹⁸

Výstava vznikla pri príležitosti 2 000. výročia vzniku Vanniovoho kráľovstva

6

5 Výstava *Rimania a Slovensko* evokuje príchod Rimanov do oblasti stredného Dunaja

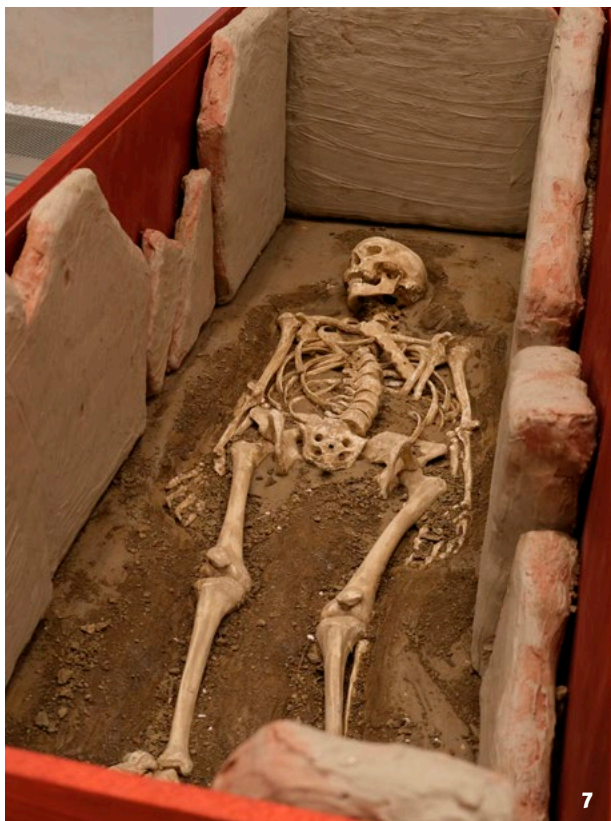
The exhibition *Romans and Slovakia* is to evoke the entrance of the Romans to the area of the central Danube region

Foto: J. Kucharík

6 Časť výstavy o tzv. markomanských vojnách, kastele v Iži a rímskych rezidenciách pre germánske elity

A part of the exhibition on the so-called Marcomanni wars in the military camp in Iža and the Roman residences for German elites

Foto: J. Kucharík

a úspešného zápisu¹⁹ slovenských rímskych pamiatok v Bratislave-Rusovciach a v Iži do *Zoznamu svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO*.²⁰ Cieľom autorov je poukázať na problematiku archeologických a historických prameňov, archeologický výskum a dejiny výskumu rímskej doby na našom území v posledných desaťročiach,²¹ ktoré priniesli poznatky v medzinárodnom kontexte. Výstava zdôrazňuje význam rímskej doby na území Slovenska, ktoré sa vďaka svojej polohe stalo miestom pozoruhodného stretu dvoch odlišných kultúr – rímskej a germánskej. Inštalovaných je takmer 250 predmetov a ich súbory ako depoty mincí či inventáre tzv. kniežacích hrobov Zohor 5 a 6. Pochádzajú zo štrnástich slovenských a dvoch zahraničných inštitúcií.²² Zo súboru je vyčlenených 21 predmetov s rozšíreným popisom a osobitným umiestnením v rámci inštalácie.

Predmety sú rozdelené do piatich základných okruhov označených písmenami A až E. Úvodná časť je venovaná rímskym dejinám všeobecne v kontraste s dejinným vývojom na území dnešného Slovenska.

Videoprojekcia predstavuje územný rozmach, ale aj rozdelenie a následný zánik Rímskej ríše, zriadenie provincie Panónia a budovanie rímskych táborov na stredodunajskej hranici. Dominantným prvkom je 682 cm dlhá *Tabula Peutingeriana*, kópia stredovekého prepisu antickej mapy v mierke 1:1, ktorej originál je uložený v Rakúskej národnej knižnici (Österreichische Nationalbibliothek) vo Viedni. Návštevníci si môžu na mape vysvietiť vybrané lokality vrátane toponyma *Gerulatis* (Bratislava-Rusovce). K orientácii pomáhajú súčasné mapy s vyznačením jednotlivých úsekov, ktoré *Tabula Peutingeriana* zachytáva. V tejto časti sú predstavené najnovšie nálezy – rímske importy z prostredia bratislavského neskorolátenskeho oppida, ktoré reprezentujú prvé výrazné interakcie miestnych obyvateľov s italským prostredím. Príchod Rimanov do oblasti stredného Dunaja symbolizujú predmety vyložené z rieky – rímska kotva a dolabra. Naznačujú patrolovanie rímskej posádky na riečnej hranici.

Nasledujúca časť B predstavuje život v provincii Panónia na príklade

zadunajskej časti Bratislavy, t. j. rímskeho tábora *Gerulata* a jeho zázemia. Predmety poukazujú tematicky na život vojaka, remeslo a obchod, doklady písomníctva, zázemie vojenského tábora a pôsobenie autochtónneho obyvateľstva v jeho okolí, rímske božstvá či život po smrti s rekonštrukciou tehlového hrobu skúmaného v bratislavských Rusovciach.²³ Podtéma *Počiatky kresťanstva (?)* upriamuje pozornosť na problematiku interpretácie predmetov v minulosti často spájaných s dokladmi počiatkov kresťanstva u nás. Autori výstavy kládli dôraz aj na nálezové okolnosti a dospeli k záveru, že v prípade vybraných predmetov ich nemožno považovať jednoznačne za doklady kresťanstva, alebo takúto interpretáciu možno s istotou vylúčiť. Časť B prechádza symbolicky na sútoku Dunaja s Moravou, kde je inštalovaná samostatná časť C – *Devín v rímskej dobe*. Ako miesto na sútoku riek zohrala devínska oblasť špecifickú úlohu, čo reflektujú aj autori výstavy.

Z Devína návštevníci symbolicky prekračujú Dunaj a dostávajú sa na väčštinové územie Slovenska, teda do štvrtej časti D pod názvom *Susedia*

Germáni. Autori kládli dôraz predovšetkým na predmety rímskej proveniencie nájdené v germánskom prostredí, najmä v tzv. kniežacích hroboch. Zastúpená je aj keramika domáceho pôvodu alebo domáca keramika imitujúca provinciálnu výrobu, ktorá dokladá kultúrne vplyvy. V rámci časti D o živote Kvádov je vyčlenená téma tzv. markomanských vojen a tiež rímsky kastel v Iži, ktorý si Rimania ako svoju predsunutú pevnosť postavili severne od Dunaja. Kvalitatívne nové pomery v rímsko-germánskych vzťahoch v mladšom rímskom období predstavuje problematika na rímsky spôsob stavaných germánskych rezidencií. Zastúpené sú predmety zo Stupavy, lokality Cífer-Pác a model stavby z bratislavskej Dúbravky. Osobitne predstavená je numizmatická časť s depotmi rímskych mincí. Najväčší z nich je z Vyškoviec nad Ipľom a pozostáva z 1 056 exemplárov. Vystavované sú aj nálezy z germánskych sídlisk.

Záverečná časť E – *Epilóg* mapuje postupný odchod rímskych vojsk zo stredodunajskej oblasti, presun germánskeho obyvateľstva a zmeny v osídľovaní územia Slovenska

v období tzv. sťahovania národov. Na ňu nadväzuje historiografická časť o bádání rímskej doby v minulosti. Je venovaná sekundárnemu využívaniu rímskeho stavebného materiálu v stredoveku i fenoménu zberateľstva. Podčiarkuje význam rímskeho obdobia v humanizme a predstavuje počiatky bádania archeologických lokalít i profesionalizáciu archeologického a historického výskumu rímskej doby na Slovensku. V závere výstavy je pre návštevníkov pripravený 8-minútový dokument *Hranice rímskej ríše*. Doplnujúce informácie, fotografie predmetov vo veľkom rozlíšení, videá, textové ukážky z historických prameňov, snímky z archeologických lokalít a i. si môžu návštevníci prezrieť na štyroch dotykových obrazovkách, umiestnených pri jednotlivých tematických celkoch.

Výstava do istej miery provokuje svojím netradičným výtvarno-architektonickým riešením. Jeho autori sa inšpirovali presunom rímskych vojsk, ich príchodom na stredný Dunaj a tiež okrídlenou vetou „*Všetky cesty vedú do Ríma.*“ Vitríny imitujú „sťahovacie bedne“ a celková inštalácia evokuje dojem rozloženia sa v priestore. Úlohou architektov bolo

9

7 Rekonštrukcia tehlového hrobu z Gerulaty
The reconstruction of the brick tomb from Gerulata
Foto: M. Gajdošová

8 Detaily s popisom strieborného lanxu sú prezentované v pohybe na obrazovke
The details with the inscription of the silver Lanx are presented on the screen in motion
Foto: J. Kucharík

9 Antická gema s portrétom ženy vsadená do prsteňa zo staromaďarského hrobu
The antique gema with portrait of a woman set in a ring from an Old Hungarian grave
Zdroj: Slovenské národné múzeum-Archaeologické múzeum (Foto: S. Okkel)

10 Keramika s reliéfnou výzdobou
Ceramics with plastic decoration
Foto: M. Gajdošová

10

11

tiež nepotlačíť impozantné priestory Rytierskej siene Bratislavského hradu, v ktorých je výstava umiestnená.

K výstave vyšiel odborný recenzovaný slovensko-anglický katalóg,²⁴ pozostávajúci z textovej a katalógovej časti. Na príprave textov sa podieľalo dvanásť autorov. Pre školské skupiny a detských návštevníkov vyšiel titul *Rimania*²⁵ v edícii SNM *Interaktívna knižka*. Pozostáva z desiatich tematických okruhov a nadväzuje na učebné osnovy základných škôl. Múzeum pripravuje i viacero sprievodných podujatí, ktoré budú zverejňované postupne v súvislosti s protipandemickými opatreniami.

Prípravné práce, ale aj aktuálne dianie v súvislosti s výstavou komunikuje múzeum s odkazom *#rimania-slovensko*, pod ktorým si možno nájsť informácie o výstave online. ▲

11 Gema s vyobrazením Fortuny
The gema with Fortuna
Zdroj: Slovenské národné múzeum-Archeologické múzeum
(Foto: S. Okkel)

Poznámky

- 1) Prezentácia tzv. stavby pod nádvo-
rím nadväzuje na aktuálnu výstavu *Kelti z Bratislavy*. V budúcnosti sa plánuje stáť expozícia o dejinách Bratislavského hradu v suterénnych priestoroch s nadväznosťou na priestor s archeologickými nálezmi *in situ* v Hradnom paláci. Ostatné objekty v areáli hradu (stavby I, II a VII) sprístupňuje múzeum počas špecializovaných prehliadok. V budúcnosti múzeum plánuje stáť prezentáciu „rímско-keltských“ stavieb v rámci projektu *Keltská cesta*.
- 2) Expozícia *Dejiny Slovenska. Od praveku po stredovek* v SNM-HM. Exponáty zastupujúce rímsku dobu pochádzajú predovšetkým zo zbierok Slovenského národného múzea-Archeologického múzea (ďalej SNM-AM).
- 3) V súčasnosti sú prezentované v Rímskom lapidáriu, inštalovanom v bašte IV. pevnosti v Komárne. Pozri: HARL, F., LÖRINZ, B. *Spríevodca rímskym lapidáriom v bašte VI. v Komárne*. Komárno : Múzeum maďarskej kultúry a Podunajska v Komárne; Wien : Forschungsgesellschaft Wiener Stadtarchäologie, 2002. 64 s. ISBN 80-968862-0-7.
- 4) Kolektív autorov. *125 rokov múzea v Komárne*. Komárno : Podunajské múzeum v Komárne, 2011. ISBN 978-80-969785-4-0, s. 31.
- 5) Viac v kapitole o rímskej dobe v súhrnnej práci: EISNER, J. *Slovensko v pravěku*. Bratislava : Nákladem Učebné společnosti Šafaříkova, 1933, s. 196-233.
- 6) Katalóg k výstave: SVOBODA, B. *Antické umění ve sbírkách a nálezích v Československu*. Praha : Národní muzeum, 1951. 23 s.
- 7) Archív Slovenského národného múzea (Archív SNM). SM/1951-1954, 16 šk. Budovanie samostatného Oddelenia pre rímske pamiatky (Rímske múzeum) v Slovenskom múzeu. Plán inštalácie rímskeho múzea. Zpráva o stave organizácie rímskeho múzea v Bratislave, 29. 12. 1952.
- 8) Archív SNM, cit. 7.
- 9) Archív SNM. SM/1951-1954, 16 šk. Budovanie samostatného Oddelenia pre rímske pamiatky (Rímske múzeum) v Slovenskom múzeu. Návrh na obežník (o vzniku oddelenia pre rímske pamiatky – Rímske múzeum. Príloha k listu SM v Bratislave č. 1088-K-1, 21. 6. 1952.
- 10) Dnes Slovenské národné múzeum.
- 11) KRÁLIKOVÁ, E., MACHAJDÍKOVÁ, E. Kapitoly z dejín Slovenského národného múzea. In: PODUŠELOVÁ, G. (ed.). *Slovenské národné múzeum*. Bratislava, 2013. ISBN 978-80-8060-313-7, s. 50.
- 12) Napr. výstava *Svedectvá dávnoevropských kováčov* dokumentovala aj rímsku dobu. Viac v: RATIMORSKÁ, P. Výstava „Svedectvá dávnoevropských kováčov“. In *Múzeum*, 1989, roč. 34, č. 3, s. 51-52.
- 13) TURČAN, V. Výstava „Rímska prilba z Gerulaty“. In *Múzeum*, 1988, roč. 33, č. 2, s. 65.
- 14) V súčasnosti v tzv. Klenotnici predstavuje SNM-HM výber strieborných prác z depozitára drahých kovov, ktoré sú inštalované ako dlhodobá expozícia.
- 15) Dnes sú predmety z hrobov v zbierkach Balneologického múzea Imricha Wintera v Piešťanoch, SNM-AM v Bratislave a Hornonitrianskeho múzea v Prievidzi. Časť predmetov sa dostala do súkromných zbierok. Súhrnne k problematike: KRUPA, V., KLČO, M. *Bohaté hroby z doby rímskej z Krakovian-Stráží*. Piešťany : Trnavský samosprávny kraj; Balneologické múzeum, 2015. 214 s. ISBN 978-80-89155-25-5.
- 16) HOLČÍK, Š. (ed.). *Klenoty dávnej minulosti Slovenska : Katalóg expozície : Bratislava-Hrad-Klenotnica*. Martin : Osveta, 1988. 132 s.
- 17) V roku 2021 došlo k úpravám pôvodného scenára a ideového návrhu výtvarno-architektonického riešenia výstavy vzhľadom na možnosti jej realizácie v súvislosti s protipandemickými opatreniami a nižšími finančnými možnosťami múzea z dôvodu výrazného poklesu návštevníkov v období pandémie covid-19 v rokoch 2020 a 2021.
- 18) Výstava sa verejnosti sprístupnila 27. decembra 2021. Od júla 2022 bude predĺžená do konca roka v pôvodnom koncepte okrem predmetov zo zohorských hrobov 5 a 6.
- 19) Viac v: *Slovensko má ďalší zápis v Zozname svetového dedičstva UNESCO* [online]. [cit. 8. 12. 2021]. Dostupné na internete: <http://www.pamiatky.sk/sk/page/slovensko-ma-dalsi-zapis-v-zozname-svetoveho-dedicstva-unesco>.
- 20) KUCHARÍK, J. (ed.). *Rimania a Slovensko*. Libreto výstavy. Bratislava, 2021. Rkp. Uložené v SNM-HM.
- 21) KUCHARÍK, cit. 20.
- 22) Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra; Diecézne múzeum – Biskupstvo Nitra, Nitra; Gemersko-malohontské múzeum, Rimavská Sobota; Hansági Múzeum, Mosonmagyaróvár; Hornonitrianske múzeum, Prievidza; Múzeum mesta Bratislavy, Bratislava; Múzeum mincí a medailí, Kremnica; Národní muzeum, Praha; Slovenská národná knižnica, Martin; Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, Bratislava; Podunajské múzeum v Komárne, Komárno; Ponitrianske múzeum, Nitra; Slovenské národné múzeum-Archeologické múzeum, Bratislava; Slovenské národné múzeum-Historické múzeum, Bratislava; Slovenské národné múzeum-Spišské múzeum v Levoči, Levoča; Univerzitná knižnica v Bratislave, Bratislava.
- 23) SCHMIDTOVÁ, J., MATHÉDESZ, L., ŠEFCÁKOVÁ, A., SEDLÁR, M. Archeologický výskum v Rusovciach na Tehelnom hone v roku 2018 : Nález rímskej tehlovej hrobky. In *Bratislava : Zborník Múzea mesta Bratislavy*, 2019, roč. 31, s. 6-27.
- 24) KUCHARÍK, J. (ed.). *Rimania a Slovensko : Katalóg výstavy*. Bratislava : SNM-Historické múzeum, 2021. 336 s. ISBN 978-80-8060-513-1.
- 25) KUCHARÍK, J. *Rimania : Interaktívna knižka*. Bratislava : SNM-Historické múzeum, 2021. 72 s. ISBN 978-80-8060-500-1.

Limes na strednom Dunaji v zozname svetového dedičstva UNESCO

Ján Rajtár

V lete uplynulého roku 2021 rezonovala v médiách správa, že v Zozname svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO pribudli ďalšie dve lokality zo Slovenska: rímsky kastel Gerulata v Bratislave-Rusovciach a rímsky vojenský tábor v Iži. Stalo sa tak koncom júla počas 44. zasadnutia Výboru svetového dedičstva UNESCO, kde bol schválený zápis medzinárodnej lokality *Hranice Rímskej ríše – Dunajský Limes (západná časť)*. Patria k nej aj dve uvedené pamiatky. Táto správa prekvapila širokú verejnosť i časť pamiatkarskej obce. Je preto namieste objasniť, o aké pamiatky ide a aký bol proces a cesta ich zápisu.

Hranice Rímskej ríše

Po dlhom vývoji dosiahla Rímska ríša svoj najväčší rozmach a rozsah za vlády cisára Trajána začiatkom 2. storočia. Rozprestierala sa na troch kontinentoch. Zaberala celú južnú a značnú časť strednej i západnej Európy vrátane časti Veľkej Británie, ďalej severnú Afriku, Malú Áziu a časti Predného Orientu. Bola tak jedným z najväčších štátnych útvarov v histórii ľudstva.

Rímsku ríšu vytvárali aj hranice, ktoré zabezpečovali jej integritu, stabilitu, hospodársky rast i civilizačný a kultúrny rozkvet. Utvárali sa len postupne a časom sa menili

i posúvali. Na európskom kontinente sa od severu po upustení od expanzívnej dobyvačnej politiky v priebehu 1. storočia ustálili na riekach Rýn a Dunaj. Boli to opevnené vojenské hranice a ich budovanie, stráženie a ochranu pred nepriateľskými vpádmi zabezpečovala rímska armáda. Jej podstatná časť bola už od čias cisára Augusta a jeho nasledovníkov presunutá na ich formujúcu sa líniu. Po ustálení tejto línie si jednotlivé zložky armády, légie a pomocné, tzv. auxiliárne zbory pozdĺž tokov obidvoch veľkých riek, ktoré tvorili aj prirodzenú hraničnú líniu a bariéru, budovali opevnené tábory. Légie ako hlavné rímske vojenské jednotky

boli umiestnené na strategicky významných miestach, často pri sútokoch riek alebo oproti ústiám väčších prítokov, kde si postavili rozľahlý opevnený tábor (*castrum legionis*). Pomocné jednotky, *auxilia*, boli rozmiestnené pozdĺž oboch hraničných riek v menších či väčších rozstupoch v táboroch menších rozmerov (*castellum*). Takto opevnené hranice sa nazývali *ripae* (*ripa* – breh rieky).

Pri pacifikácii okupovaných území využívali Rimania okrem vojenskej sily aj iné možnosti, najmä šikovnú diplomaciu v duchu hesla „rozdeľuj a panuj“ a často aj úplatky, aby si získali podporu podmaneného

2

obyvateľstva, hlavne ich elít. Rešpektovali pritom miestne tradície a etnické i religiózne zvláštnosti, pokiaľ tým nebola ohrozená ich nadvláda. Pomerne rýchlo sa im tak darilo romanizovať aj novo obsadené pohraničné oblasti, ktoré potom rozčlenili do viacerých administratívnych jednotiek, provincií. Na dolnom Rýne to bola *Germania Inferior*, na hornom toku *Germania Superior* (Dolná a Horná Germánia), na hornom toku Dunaja *Raetia*, na strednom Dunaji *Noricum* a *Pannonia Superior* a *Inferior* (Horná a Dolná Panónia), na jeho dolnom toku *Moesia Superior* a *Inferior*. Pri procese ich premeny na plnohodnotné súčasť Rímskej ríše zohrávala veľmi dôležitú úlohu naďalej rímska armáda, rozmiestnená v jednotlivých

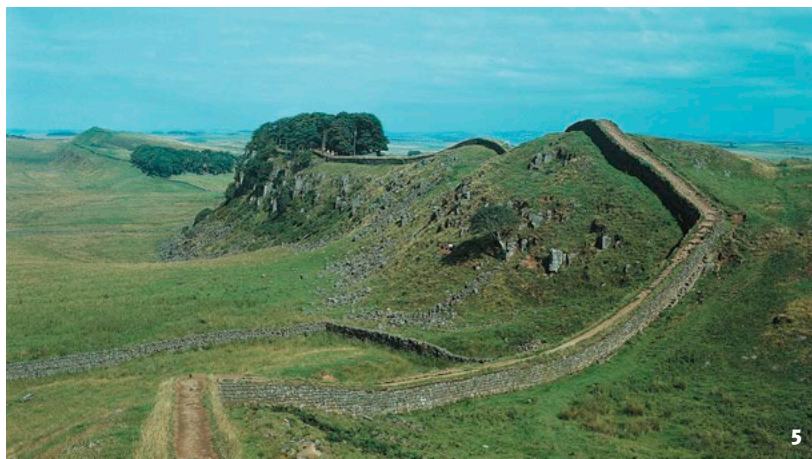
provinciách. Popri budovaní hraničných opevnení stavala cesty, mosty, vodovody, akvadukty, vodné kanály, prístavy, otvárala kameňolomy, tehelne atď., a to nielen v pohraničí, ale aj vo vnútrozemí provincií. Významne tak prispievala k rozvoju ich infraštruktúry. Zároveň bola aj veľmi dôležitým hospodárskym faktorom. V dobe cisárstva bola rímska armáda profesionálna, všetci vojaci dostávali pravidelný žold na zaopätrenie svojich potrieb. Tie im už aj na vojnových výpravách za patričnú úplatu zabezpečovali rôzni dodávatelia, obchodníci, markytáni či remeselníci, ktorí sa pri budovaní stálych hraničných opevnení usadzovali priamo v ich blízkosti. Postupne tak v okolí menších táborov vznikali civilné osady (*vici*) a pri väčších táboroch légii i mestské aglomerácie (*canabae legionis*), ktoré sa časom zmenili na skutočné mestá s civilnou správou a privilégiami (*municipium*, *colonia*). Z dodávok pre armádu patrične profitovali aj agrárne osady, majere a dvorce (*villae rusticae*) v jej širokom zázemí. Vojenské jednotky v pohraničných oblastiach Rímskej ríše sa tak významne podieľali na ich premene na územia s vyspelou štruktúrou a civilizáciou mediteránneho rímskeho typu.

Hraničný úsek medzi horným Rýnom a Dunajom začali Rimania už koncom 1. storočia zo strategických, ale zrejme aj hospodárskych dôvodov posúvať ďalej na sever. Okolo polovice 2. storočia už boli hranice výrazne posunuté a na ich obranu v dĺžke viac než 500 km vybudovali umelú bariéru, ktorá sa bez ohľadu na terénny reliéf tiahla v dlhých priamych líniách, cez zalesnené oblasti aj v podobe širokých priesekov. Na hraniciach Hornej Germánie ich opevnenie tvorila drevená palisáda, doplnená hlbokou priekopou a zemným valom. Pozdĺž opevnení prechádzala cesta, ktorá slúžila na patrolovanie a spájala pomerne husto rozmiestnené strážne veže. Na hraniciach *Raetie* nahradil drevenú palisádu neskôr v celom úseku 1,2 m hrubý kamenný múr, pozdĺž ktorého taktiež prechádzala cesta. Pôvodne drevené strážne veže nahradili murované kamenné stavby. Výstavbu i stráženie týchto hraníc zabezpečovali jednotky rozmiestnené v kasteloch pozdĺž ich línie. Za nemalého úsilia a nasadenia tak vznikla dlhá opevnená líniová bariéra, ktorá vymedzovala a oddeľovala rímske teritórium a mala ho chrániť pred nepriateľskými vpádmi susedných barbarských germánskych kmeňov.

3

Pre takéto hranice sa v nemčine už dávnejšie z chybného interpretácie niektorých latinských textov vžilo označenie *limes* a pre tento úsek Hornogermánsko-rétsky *limes*. Ako ho nazývali jeho súčasníci, nevieme. Latinské slovo *limes* skôr označovalo cestu, medzu alebo priesek. Takéto cesty spájali všetky hraničné pevnosti a opevnenia, či už na dlhých riečnych úsekoch, alebo v púštnych oblastiach Afriky a Predného Orientu. Preto sa dnes vo všeobecnosti na označenie rímskych hraníc používa názov Rímsky *limes* i latinské spojenie *limes romanus*. Jeho úseky v rámci provincií nesú názvy podľa ich pomenovania, napríklad Dolnogermánsky či Panónsky *limes*.

Do Británie podnikol prvú inváziu už Julius Caesar, ale jej okupáciu začali Rimania realizovať až za vlády cisára Claudia v polovici 1. storočia. Spočiatku ovládli len južnú časť ostrova a až po viacerých výpravách Agricola za vlády cisára Domitiana obsadili značné územia aj na severe až v dnešnom Škótsku. Hranicu provincie potom predsa len ustálili na línii medzi ústím Solway Firth na západe a ústím rieky Tyne na východe. Cisár Hadrián tu nechal potom naprieč celým ostrovom vybudovať obrannú pevnostnú líniu v dĺžke 80 rímskych míľ. Opevnenie dlhé 117 km dopĺňala na západnej strane ešte približne 40 km dlhá línia niekoľkých kastelov. Od mesta Wallsend on Tyne až po rieku Irthing bol postavený kamenný múr v dĺžke 72 km, zvyšnú časť po Solway, dlhú vyše 40 km, tvoril zemný val spevnený mačtinami. Kamenný múr bol široký 3 m, zemný val okolo 6 m. Na celej línii bolo postavených 200 strážnych veží, 100 menších, tzv. míľových pevností a 20 kastelov. Hadrián zomrel v roku 138 a nie je celkom isté, či opevnenie, ktoré nesie jeho meno, bolo vtedy už dokončené. Za jeho nástupcu Antonina Pia podnikli Rimania ďalšie výpravy na sever až do dnešného Škótska, kde v roku 142 dosiahli výrazné víťazstvo. Vtedy sa začalo s výstavbou nového hraničného opevnenia na línii medzi úzkym zálivom Firth of Forth na východe a ústím rieky Clyde na západe. Opevnenú líniu v dĺžke 60 km tvoril na kamenom základe postavený zemný val

spevnený mačtinami, pred ktorým bola vyhĺbená mohutná priekopa. Na tejto línii bolo vybudovaných šesť kastelov a niekoľko menších pevností, ktoré spájala cesta. Antoninov val však tvoril severné hranice provincie len asi jednu generáciu a Rimania sa potom stiahli späť na Hadriánov val.

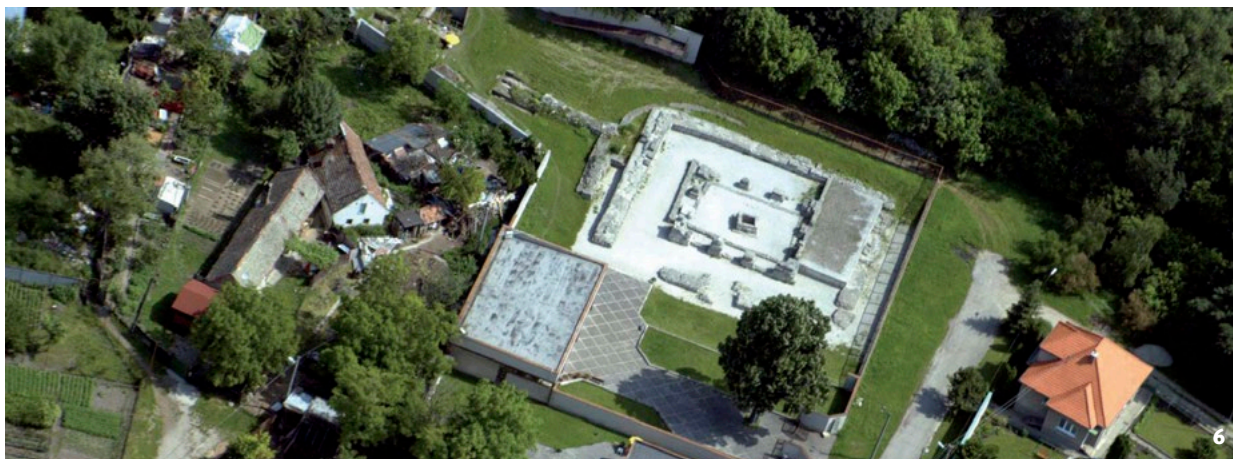
Po Trajánových dáckych vojnách za začiatku 2. storočia sa Rímska ríša rozšírila aj o územia ležiace severne od Dunaja v dnešnom Rumunsku, zaberajúce na juhu rozľahlé nížiny a na severe siahajúce do Transylvánie a hornatých oblastí vnútorného karpatského oblúka. Obranu hraníc novozriadenej provincie Dácie, ktorých dĺžka dosahovala okolo 1 000 km, museli Rimania prispôbiť zložitým terénnym podmienkam. Pozostávala z niekoľkých opevnených línii, ktoré kombinovali viaceré obranné zariadenia. Na východe to boli pevnosti budované pozdĺž rieky Olt s predsunutým valom, ktorý sa tiahol od pohorí k Dunaju. V horských oblastiach chránili hranice početné kastely, rozmiestnené v priesmykoch a údoliach, doplnené na niektorých miestach valmi. Vonkajšiu líniu kontrolovala ešte hustá sieť strážnych a signálnych veží, umiestnených na kopcoch a hrebeňoch pohorí.

Južné hranice Rímskej ríše v Afrike sa tiahli v dĺžke niekoľko tisíc kilometrov od Atlantiku až k Červenému moru prevažne pozdĺž púštnych oblastí a niekoľkých pohorí. Ich obranu v týchto klimatických podmienkach

zabezpečovali viaceré kastely, umiestnené zväčša v oázach pri zdrojoch vody, a lineárne úseky priekop (*fossatum Africae*), vybudované pozdĺž dôležitých ciest. Podobnú štruktúru mala obrana hraníc aj v púštnych oblastiach Predného Orientu v provinciách *Arabia* a *Syria*. V severných častiach Sýrie a sčasti i v provincii *Cappadocia* sa hranice opierali o tok Eufratu. V týchto hraničných oblastiach dochádzalo k početným vojnám s Partskou ríšou a hranice sa tu preto častejšie posúvali.

Hranice Rímskej ríše v dobách jej najväčšieho rozmachu dosahovali

- 1 Hypotetická rekonštrukcia rímskeho kastelu v Iži
A hypothetical reconstruction of the Roman military camp in Iža
Zdroj: Archeologický ústav SAV, Studio 727
- 2 Letecký záber na stopy línie Hornogermánskeho limitu
The aerial shot of the traces of the line of the Upper Germanic limit line
Zdroj: BREEZE, D. J., JILEK, S., THIEL, A. et al. *Frontiers of the Roman Empire*, obr. 1, s. 10.
- 3 Mapa Rímskej ríše s vyznačením hraníc v 2. storočí
The map of the 2nd century Roman Empire with the marked borders
Zdroj: BREEZE, D. J., JILEK, S., THIEL, A. et al. *Frontiers of the Roman Empire*, s. 4.
- 4 Rekonštrukcia drevenej strážnej veže na Hornogermánskom limite
The reconstruction of the wooden watchtower on the Upper Germanic limit line
Zdroj: Archeologický ústav SAV
- 5 Zachované časti Hadriánovho valu pri Housesteads vo Veľkej Británii
The preserved parts of Hadrian's wall near Housesteads in the United Kingdom
Zdroj: BREEZE, D. J., JILEK, S., THIEL, A. et al. *Frontiers of the Roman Empire*, obr. 18, s. 18.

dĺžku viac než 7 000 km a Rímania na ich úsekoch budovali rôzne prevažne lineárne obranné systémy uspôsobené prírodným a geografickým podmienkam. Dlhé úseky tzv. mokrých hraníc sa opierali o línie významných riek, akými boli v Európe Rýn a Dunaj. Na iných miestach sa budovali umelé opevnené bariéry, ako boli Hornoger mánsko-rétsky limes a Hadriánov i Antoninov val naprieč Britániou. V púštnych oblastiach severnej Afriky, podobne ako i v častiach Predného Orientu, to boli úseky priekop a valov a sieť pevností. Ich pozostatky a zachované časti, ktoré sa dnes nachádzajú na území mnohých štátov viacerých kontinentov, predstavujú jedinečné spoločné dedičstvo po civilizácii a kultúre kedysi „svetovládnej“ Rímskej ríše, ktorá mimoriadnym a mnohorakým spôsobom ovplyvnila ďalší historický vývoj.

Rímske hranice na Slovensku

Hranice Rímskej ríše v strednej Európe na území dnešného Bavorska, Rakúska, Slovenska a Maďarska sa tiahli pozdĺž Dunaja. Hraničné opevnenia spojené limitnou cestou ležali na pravej strane toku rieky, v oblasti Žitného ostrova medzi Maďarskom a Slovenskom sa ich línia kvôli močaristému terénu odklonila k jeho južnému ramenu – Mošonskému Dunaju. Podstatná časť dnešného Slovenska tak zostala mimo hraníc Rímskej ríše, k provincii *Pannonia Superior* patrilo len veľmi malé

územie na pravom brehu Dunaja – časti ležiace v predmestí dnešnej Bratislavy.

Na tomto území vo vzdialenosti okolo 14 km na juhovýchod od hlavného mesta provincie *Carnuntum* (dnes Bad Deutsch-Altenburg v Rakúsku) sa priamo v intraviláne mestskej časti Bratislava-Rusovce nachádzal rímsky kastel Gerulata, známy z viacerých antických písomných prameňov. Jeho pozostatky sa podarilo spoľahlivo identifikovať na základe archeologických výskumov uskutočnených v 60. rokoch 20. storočia v polohe Bergl. Nasledujúce, dodnes prebiehajúce výskumy, realizované v zložitých podmienkach zástavby obce, postupne priniesli základné poznatky o mieste, približnom rozsahu a stavebnom vývoji tohto kastelu, ale aj o topografii rímskeho osídlenia. Kastel bol situovaný na brehu niekdajšieho dunajského ramena. Prvý drevozemný tábor, ktorého rozsah nie je známy, tu bol vybudovaný v druhej polovici 1. storočia, zrejme za vlády cisára Domitiana. Jeho severné ohraničenie tvorili dve paralelné hrotité priekopy, odkryté v polohe Bergl, z vnútornej zástavby sú známe len časti drevených kasárenských stavieb. Posádku tohto tábora tvorila pravdepodobne pešia pomocná jednotka *cohors V Lucensium Callaecorum*. Neskôr, za vlády Trajána, sem bola prevelená *ala I Cannanefatum*, jazdecká jednotka, ktorá tu potom sídlila aj v 3. storočí. Po jej príchode bol zrejme tábor

prestavaný na kamenný kastel. Časť jeho opevnenia, ktorého rozsah nie je celkom známy, tvorili staršie zvyšky múrov, odkryté v polohe Bergl. Mocné pevnostné múry, objavené v blízkosti farského kostola i na ďalších miestach, poukazujú na to, že kastel bol zrejme koncom 3. alebo začiatkom 4. storočia prestavaný a zmenšený. Poslednú prestavbu z neskorého 4. storočia predstavujú odkryté a dnes prezentované múry v polohe Bergl. Bola to malá pevnosť štvorcového pôdorysu s mohutnými múrmi a zrejme viacerými podlažiami. Mala rozmery 30 x 29 m a vnútorné nádvorie so studňou v strede. Podľa písomného záznamu v *Notitia Dignitatum* zo začiatku 5. storočia tu bola umiestnená jazdecká jednotka lukostrelcov *equites sagittarii*.

V blízkosti tábora už koncom 1. a začiatkom 2. storočia vznikalo civilné sídlisko (*vicus*). Jeho stopy sa objavili pri viacerých výskumoch v severnom, západnom i južnom okolí kastelu. Niektoré stavby tu mali podlažné vykurovanie a farebne maľované steny. Na okraji sídliska sa odkryli výrobné dielne vybavené napr. pecami na pálenie vápna i tehál a viaceré pohrebiská. K zázemiu v okolí Gerulaty patrili i agrárne sídliská a rímsky dvorec (*villa rustica*), ktoré svojou produkciou zásobovali jej vojenskú posádku i civilné obyvateľstvo.¹

Druhý rímsky kastel na území dnešného Slovenska sa nachádzal v blízkosti obce Iža pri Komárne. Poznatky

o jeho stavebno-historickom vývoji sú výsledkom viacerých dlhoročných výskumov, realizovaných už od čias pred prvou svetovou vojnou a pokračujúcich aj v súčasnosti.

Vznikol ako predmostie tábora légie *Brigetio* (dnešné Komárom-Szöny v Maďarsku) a bol tak vysunutý na severný, ľavý breh Dunaja neďaleko od ústia Váhu. V období tzv. markomanských vojen (166 – 180) za vlády cisára Marca Aurelia bolo *Brigetio*

jednou z východiskových základní pre rímske vojnové výpravy proti Kvádum. Rimania vtedy v jeho predpolí vybudovali prvý tábor opevnený dvojicou priekop a drevozemnou hradbou. Zo zástavby sa odkryli časti 11 kasárenských barakov z nepálených tehál. Tento tábor bol zničený pri nečakanom germánskom útoku v roku 179. V jeho okolí sa objavilo zoskupenie viacerých dočasných rímskych poľných táborov, ktoré pochádzajú zo záveru markomanských vojen.

Krátko po týchto vojnách vybudovali na rovnakom mieste kamenný kastel. Bola to pevnosť rozprestierajúca sa na ploche vyše 3 ha s mocnými kamennými hradbami, vežami a dvojitou priekopou. Vo vnútri stáli kasárenské baraky, stajne a sklady, štábná budova a kúpele. Materiál na jej výstavbu sa prevážal cez Dunaj. Posádku tvorila pravdepodobne jazdecká jednotka, jej meno však nie je známe. Kontrolovala úsek v predpolí hraníc, zásobovaná bola z druhej strany Dunaja. Pevnosť bola vo vojnách s Kvádmi okolo polovice 3. storočia poškodená, ale opravená. K významným prestavbám došlo aj v 4. storočí za vlády Konštantínovcov i cisára Valentiniána I. (364 – 375), keď k severnej bráne a trom nárožiam pristavili bastiónové veže. Koncom 4. storočia kastel zrejme násilne zanikol.

V antických prameňoch sa zmienky o tejto pevnosti nezachovali. Podľa geografických údajov Klaudia Ptolemaia o *Brigetiu* a mieste „*Kelemantia*“, ktoré kládol na územie Germánov, sa uvažovalo, že to bol názov tohto kastelu. Novšie výskumy však ukazujú, že v tejto dobe ešte nestál.²

6 Gerulata. Letecký pohľad na odkryté časti múrov v polohe Bergl v Bratislave-Rusovciach Gerulata. The aerial shot of the uncovered parts of the walls in the position Bergl in Bratislava-Rusovce
Zdroj: BREEZE, D. J., JILEK, S., THIEL, A. et al. *Frontiers of the Roman Empire*, obr. 77, s. 58.

7 Mapa intravilánu Bratislavy-Rusoviec s vyznačením rímskeho osídlenia 1a, 1b predpokladaný rozsah rímskeho kastelu
2 civilné sídlisko (*vicus*)
3 rímske pohrebiská
4 neskororímska pevnosť v polohe Bergl
The map of the urban area of Bratislava-Rusovce with the marked location of the Roman settlement
1a, 1b The supposed extent of the Roman fort
2 The civilian settlement (*vicus*)
3 The Roman burial grounds
4 The Late Roman fort in Bergl
Zdroj: BREEZE, D. J., JILEK, S., THIEL, A. et al. *Frontiers of the Roman Empire*, obr. 78, s. 58.

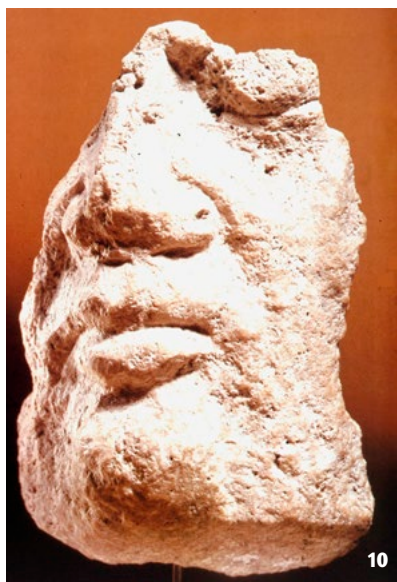
8 Iža. Letecký pohľad na areál rímskeho kastelu
Iža. The aerial shot of the Roman fort
Zdroj: Archeologický ústav SAV

9

Zápis Hraníc Rímskej ríše – Dunajského limitu do Zoznamu svetového dedičstva UNESCO

V roku 1972 bol schválený *Dohovor o ochrane svetového kultúrneho a prírodného dedičstva* a jeho súčasťou sa stala tvorba *Zoznamu svetového dedičstva*, do ktorého sa po dôkladnom posúdení podľa stanovených kritérií zapisujú pamiatky s mimoriadnou univerzálnou hodnotou. Po jeho ratifikácii sa doň od roku 1978 dostali už viaceré významné antické

10

a rímske pamiatky, ako je Diokleciánov palác v Splete, Palmýra v Sýrii či samotný Rím. Zapísané sú v ňom i viaceré vojenské opevnenia z rôznych období a častí sveta, spomedzi ktorých je najznámejší Veľký čínsky múr. V roku 1987 bol ako prvý úsek Rímskeho limitu do tohto zoznamu zapísaný po nominácii Veľkou Britániou Hadriánov val.

V komunite archeológov, ktorí sa zaoberajú výskumom a štúdiom Rímskeho limitu a pravidelne sa stretávajú na širokom formáte medzinárodných kongresov *Limes Congress*, vznikla myšlienka nominovať na zápis aj ďalšie jeho úseky. Časom sa sformovala iniciatíva spomedzi zástupcov krajín s dlhou tradíciou bádania v tejto oblasti, ktorí mali významné zastúpenie aj v pamiatkových inštitúciách, najmä v Nemecku, Veľkej Británii, ale aj v Rakúsku a Maďarsku. Postupne odoslali jednotlivé krajiny do Centra UNESCO tzv. tentatívne listy s predbežným zoznamom lokalít a zámerom nominovať ich do tohto zoznamu. Do procesu sa z iniciatívy Pamiatkového úradu SR zapojila aj Slovenská republika. Ministerstvo kultúry zaslalo v júni 2002 takýto list so zámerom nominovať dve pamiatky: rímsky kastel Gerulata a rímsky tábor v Iži. Súčasne sa z radov archeológov vytvorilo neformálne zoskupenie, ktoré dostalo podľa miesta prvého stretnutia názov Bratislavská skupina. Časom sa z nej stal akceptovaný poradný orgán pre posudzovanie odborných aspektov hraníc Rímskej ríše a koordináciu prípravy nominácií ďalších ich úsekov.

Na treťom stretnutí skupiny v Koblenzi v roku 2004 bola prijatá tzv. deklarácia s následným odporúčaním k ich definícii: „*Lokalita svetového dedičstva Hranice Rímskej ríše by mala pozostávať z línie hraníc ríše v jej vrcholnom období od Trajána po Septimia Severa (okolo 100 – 200 po*

Kr.) a vojenských konštrukcií z rôznych období, ktoré sú na tejto línii. Uvedené konštrukcie zahŕňajú pevnosti, veže, rímske cesty, opevnenia a bezprostredne súvisiace civilné štruktúry.“³

Na podporu ďalších aktivít v rámci širokej medzinárodnej spolupráce boli vypracované, schválené a finančne dotované viaceré projekty, najmä v rámci programov Európskej únie. Prvým z nich bol projekt *Hranice Rímskej ríše (Frontiers of the Roman Empire – FRE)*, podporený z programu *Culture 2000*, do ktorého boli zapojení zástupcovia siedmich krajín. V rámci neho vznikla aj celá séria publikácií s prehľadom o celom Rímskom limite i jeho úsekoch v jednotlivých štátoch.⁴

V roku 2005 bol schválený zápis Hornogermánsko-rétskeho limitu a v roku 2008 aj Antoninovho valu do *Zoznamu svetového dedičstva*. V rámci ďalšej medzinárodnej spolupráce na oficiálnej úrovni pamiatkových inštitúcií zo štyroch štátov, Nemecka, Rakúska, Slovenska a Maďarska, sa pripravoval a spracovával spoločný nominačný projekt *Hranice Rímskej ríše – Dunajský limes*. Bola to mimoriadne náročná úloha. Na Slovensku bol hlavným spracovateľom a koordinátorom nominačného projektu Pamiatkový úrad SR, odbornými partnermi boli Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied a Múzeum mesta Bratislavy. Spracovaný bol návrh na zápis do *Zoznamu svetového dedičstva*⁵ a manažment plány⁶. V roku 2017 bola Výboru svetového dedičstva na jeho zasadnutí v Krakove predložená dôležitá tematická štúdia a nominačná stratégia na zápis ďalších úsekov hraníc Rímskej ríše.⁷ Vo februári 2018 bol Centru svetového dedičstva UNESCO v Paríži predložený spoločný cezhraničný nominačný projekt *Hranice Rímskej ríše – Dunajský limes, Nemecko, Rakúsko, Slovensko, Maďarsko*. Táto 2 300-stranová

dokumentácia zahŕňala 98 pamiatok, pozostávajúcich zo 164 komponentov na úseku od bavorského Bad Gögingu až po Kölked na maďarsko-chorvátskej hranici.

Po jedenapoločnom posudzovaní a záverečnom kladnom vyjadrení ICOMOS-u bol predložený na schválenie na 43. zasadanie Výboru svetového dedičstva, ktoré sa v roku 2019 konalo v Baku. K nemu, žiaľ, dôjsť nemohlo, pretože maďarská strana bez predchádzajúceho prerokovania s ostatnými zainteresovanými štátmi požiadala o vyňatie miestodržiteľského paláca v Aquincu z tejto nominácie. Keďže to však nemalo podstatný vplyv na celý projekt, na odporúčanie ICOMOS-u bol materiál upravený s doplnením názvu o „západný segment“ a vo februári 2020 opätovne predložený Centru svetového dedičstva UNESCO v Paríži.⁸ Pre pandémiu ochorenia covid-19 sa ďalšie, 44. zasadanie Výboru svetového dedičstva presunulo na rok 2021 do čínskeho Fu-čou (Fúzhōu). Maďarská strana, žiaľ, opäť veľmi skomplikovala schválenie tejto nominácie, keď listom bez predošlého

oboznámenia partnerských krajín krátko pred zasadaním oznámila stiahnutie celého svojho úseku. Po mimoriadnom diplomatickom úsilí sa však predsa len nominácia aj bez tejto časti dostala na rokovanie výboru a po hlasovaní bol jej zápis schválený.

Nakoniec sa tak napriek popísanej anabáze úspešne zavíšil niekoľko-ročný zložitý proces a *Zoznam svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO* tak obsahuje ďalšiu, v poradí už ôsmu slovenskú lokalitu. Ide však vlastne o dve lokality, prvé archeologického charakteru. Úspech bol dosiahnutý vďaka nesmiernemu úsiliu všetkých zúčastnených aktérov a najmä významnej medzinárodnej kooperácii. Hlavným cieľom však nie je zápis lokalít, ale najmä ich ochrana, zveľaďovanie a zachovanie pre budúce generácie. Už počas prípravy nominácie sa podnikli viaceré pozitívne kroky na ochranu a úpravu oboch rímskych kastelov na Slovensku. Po ich zápise do zoznamu však vyvstávajú ešte mnohé ďalšie úlohy, ktoré sa, dúfajme, podarí naplniť. ▲

11

- 9 Fragment kostenej ihlice s hlavicou v podobe komického herca, Iža
The fragment of a bone needle with a head in the form of a figure of a comic actor
Zdroj: Archeologický ústav SAV
- 10 Fragment tváre z náhrobnej stély z travertínu, Iža
A fragment of the face from travertine grave stele, Iža
Zdroj: Archeologický ústav SAV
- 11 Očko z pečatného prsteňa, oválna karneolová gema so zobrazením Minervy, Iža
The signet ring eyelet, the oval carnelian gema with the rendering of Minerva, Iža
Zdroj: Archeologický ústav SAV

Poznámky

- 1) Novým výsledkom výskumov v Gerulate s početnými odkazmi na ďalšiu literatúru sa venuje príspevok: SCHMIDTOVÁ, J., MATHÉDESZ, L. Kastel Gerulata. Prezentácia nových výsledkov výskumu doby rímskej v Rusovciach a okolí. In KMEŤOVÁ, P. (ed.). *Monumentorum tutela : Ochrana pamiatok 31*. Bratislava : Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, 2020, s. 85-102.
- 2) Výskumy a poznatky o stavebno-historickom vývoji kastela v Iži sú najnovšie zhrnuté v príspevku: KUZMOVÁ, K. Rímsky kastel v Iži – pevnosť na hraniciach impéria. In KMEŤOVÁ, P. (ed.). *Monumentorum tutela : Ochrana pamiatok 31*. Bratislava : Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, 2020, s. 103-114.
- 3) PINČÍKOVÁ, L. Hranice Rímskej ríše – Dunajský limes na Slovensku : Príprava nominácie do Zoznamu svetového dedičstva UNESCO. In KMEŤOVÁ, P. (ed.). *Monumentorum tutela : Ochrana pamiatok 31*. Bratislava : Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, 2020, s. 173.
- 4) Vráťane publikácie o hraniciach Rímskej ríše na Slovensku sú dostupné na stránkach: <https://www.univie.ac.at/limes/html/brochure.php> [cit. 12. 12. 2021].
- 5) Nomination for Inscription of the Property on the World Heritage List : Danube Limes in Slovakia – Ancient Roman Monuments on the Middle Danube : Extension of the Frontiers of the Roman Empire World Heritage Site. Bratislava, 2011. 116 s.
- 6) PINČÍKOVÁ, L., JANOVSÁ, M. *Dunajský Limes na Slovensku : Rímske antické pamiatky na strednom Dunaji : Manažment plán 2011 – 2021 / Danube Limes in Slovakia : Ancient Roman Monuments on the Middle Danube : Management Plan 2011 – 2021*. Bratislava : Pamiatkový ústav Slovenskej republiky, 2011. 96 s. ISBN 978-80-89175-50-5; PINČÍKOVÁ, L., JANOVSÁ, M., TUHÁRSKA, A. *Frontiers of the Roman Empire : The Danube Limes in Slovakia : Update of the Management Plan 2017 – 2021* [CD-ROM]. Bratislava : Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, 2018. ISBN 978-80-89175-81-9.
- 7) PLOYER, R., POLAK, M., SCHMIDT, R. *The Frontiers of the Roman Empire : A Thematic Study and Proposed World Heritage Nomination Strategy : Advised by ICOMOS-International and Commissioned by the Intergovernmental Committee of the 'Frontiers of the Roman Empire' World Heritage Site (UK, DE) and the Bratislava Group*. Vienna; Nijmegen; Munich, 2017. 209 s.
- 8) Viac informácií k príprave nominácie a procesu schvaľovania sa nachádza v príspevku: PINČÍKOVÁ, cit. 3, s. 173.

Literatúra

BREEZE, D. J., JILEK, S., THIEL, A., HARMADYOVÁ, K., RAJTÁR, J., SCHMIDTOVÁ, J. *Frontiers of the Roman Empire : Grenzen des Römischen Reiches : Hranice Rímskej ríše : Slovensko*. Nitra : Archeologický ústav SAV; Múzeum mesta Bratislavy, 2008. 92 s. ISBN 978-80-969864-1-5.

1

Archeológia pod vodou a rímske nálezy na Dunaji

Miroslava Daňová

„Je majestátne stáť na brehu Dunaja.“

Plínius mladší v liste cisárovi Trajánovi

Rímske pamiatky v Dunaji

Ovládnutie morí a riek išlo ruka v ruku s úsilím Rimanov kontrolovať územie impéria aj za jeho hranicami. Vedomosti o stavbe plavidiel aj premostení údolí alebo riek čerpali hlavne z gréckeho sveta, ale sami pracovali na vylepšení ich konštrukcie a materiálov. Jedným z najvýznamnejších zásahov bolo pridanie sopečného prachu (*pozzolano*) do malty, čo zmenilo jej

vlastnosti natoľko, že dokázala stvrdnúť aj v mimoriadne vlhkom prostredí a o jej odolnosti sa môžeme presvedčiť aj dnes na zvyškoch rímskych prístavov alebo mostov. Inovatívne nápady, nové materiály a architektonické riešenia umožnili Rimanom vytvoriť stavby, ktoré prekonali ich gréckych a etruských učiteľov, a niekoľko z nich nájdeme aj dnes na brehoch Dunaja alebo v jeho vodách.

Dunaj je dlhý 2 860 km a jeho dolný tok (približne na území dnešného Rumunska a Bulharska) Herodotos nazýval *Histros*. Horný tok bol označovaný ako *Danuvius* a toto meno používali Rimania neskôr aj na celú rieku. Šírku a silu Dunaja využili Rimania aj ako prirodzenú hranicu impéria. Vďaka svojim technickým možnostiam ju však dokázali kedykoľvek prekročiť cez pontónový most vytvorený loďami. Na miestach významných brodov postavili trvalé mosty. Tieto stavby predstavovali nielen vynikajúci priestor na zásobovanie a presun jednotiek na druhý breh, ale zároveň boli zraniteľným miestom, ktorým sa mohol nepriateľ dostať na územie Rímskej ríše. Rimania ich preto využívali len na miestach, kde potrebovali presunúť mimoriadne veľké vojsko (pontónové) alebo si boli istí svojou silnou pozíciou v oblasti (trvalé). Na dolnom toku Dunaja dnes archeológoviavidia o siedmich takýchto mostoch

2

– štyroch pontónových a troch kamenných. Najstarší z nich, pravdepodobne pontónový, je spájaný s kampaňou Domiciánovho generála Cornelia Fusca († 86) proti Dákom, najmladší s aktivitami cisára Valensa (364 – 378) v oblasti dolného Dunaja. Na hornom toku Dunaja máme informácie o premostení v Aquincu (dnes Budapešť) a na území dnešného Rakúska a Nemecka, kde je rieka podstatne užšia. O existencii a stave antických pamiatok vrátane kamenných pilierov informovali svojich súčasníkov aj novovekí cestovatelia.

Rieka zároveň slúžila ako významná dopravná tepna, po ktorej sa presúvali náklady veľkého objemu, napríklad obilie, stavebný materiál, keramika, víno alebo olivový olej. Dopravu zabezpečovali súkromné osoby a spoločnosti, ale aj armáda, ktorej jednotky sídlili pozdĺž celej rieky. Každá jednotka mala pravdepodobne k dispozícii vlastné lode a na vybraných úsekoch operovala aj špecializovaná riečna flotila (*classis Pannonica / classis Histrica*), ktorá v čase mieru pomáhala so zabezpečovaním dodávok obilia. Každé mesto alebo vojenský tábor mali na brehu Dunaja priestor na kotvenie lodí a vykladanie tovaru. Vzhľad rímskych lodí poznáme podľa ich opisov v prácach antických autorov, znázornení na reliéfoch či minciach aj priamo z archeologických nálezov. Najviac príkladov sa zachovalo z oblasti Rýna, čo podnietilo výstavbu múzea zameraného na stavbu lodí v nemeckom Mainzi (Museum für Antike Schifffahrt). Jediný doposiaľ známy nález súvisiaci s Dunajom

objavili v roku 2020 srbskí archeológovia v starom koryte rieky¹ a je skvelým príkladom toho, ako sa vo vodnom prostredí podarilo zachovať drevo a iné organické materiály, ktoré sa v rámci výskumov mimo vody nachádzajú len zriedka.

Archeológovia pod vodou

Archeologické nálezy z vodného prostredia sú známe skôr z morí alebo jazier, kde je lepšia viditeľnosť a ľudia sa tam aj častejšie potápali, aby získali obživu. Aj preto sa najstaršie prieskumy riek sústredili na toky, kde je pokojnejšia voda a viditeľnosť porovnateľná s morom. Takéto systematické hľadanie archeologických nálezov poznáme z čias Rakúsko-Uhorska, keď sa v roku 1884 pokúšali o preskúmanie rieky Ľubľanica.² Do 19. storočia môžeme datovať aj systematickejší výskum a dokumentáciu pamiatok v Dunaji. Počas mimoriadne nízkej hladiny vody v roku 1853 preskúmali rakúski odborníci a rumunskí inžinieri zvyšky pilierov Trajánovho mosta pri Drobeta-Turnu Severin (dnes Rumunsko).³ Tá istá stavba bola preskúmaná a zdokumentovaná znovu v roku 1909, keď naplánovali odstránenie krajných pilierov, pretože prekážali v plavbe po Dunaji. Ostatné piliere aj zvyšky stavby, ktorá chránila vstup na most, stoja v Dunaji alebo vedľa neho dodnes. Silný prúd rieky, nízka viditeľnosť a pomerne vysoká hladina tak ukrývajú väčšinu roka zvyšky rímskych mostov, prístavov aj náklady potopených rímskych lodí. Systematickejší výskum je celoročne možný len v oblastiach bočných ramien (napr.

pri Dunaújvárosi) a sezónne počas mimoriadne nízkeho stavu vodnej hladiny.

Archeológovia sa preto musia pri dokumentácii alebo práci prispôbiť vodnému prostrediu a režimu rieky. Potrebujú na to špeciálny výstroj, tréning a ponory starostlivo plánujú s potápačskými inštruktormi. Ich pobyt vo vode je časovo obmedzený a okrem množstva vzduchu a hĺbky ešte bojujú s viditeľnosťou (u nás často medzi 20 – 40 cm), prúdom a nebezpečenstvom spojeným s plávajúcimi predmetmi. Preto musí byť práca starostlivo naplánovaná a pri ponore v rieke komunikuje potápač s navádzačom, ktorý ho istí na lane. Aby bol pobyt potápačov čo najefektívnejší, musia odborníci získať čo najviac informácií pred samotným ponorom. Okrem historických máp a písomných záznamov na to môžu použiť aj moderné technológie – rôzne druhy sonarov alebo podvodné drony. Po vyhodnotení výsledkov z týchto zdrojov potom môžu zamerať svoju pozornosť na mimoriadne útvary, poznajúc ich rozmery aj hĺbku.

Archeológovia v slovenských vodách

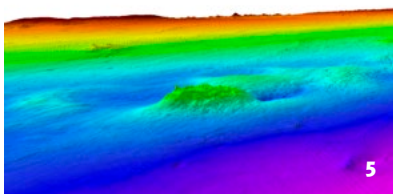
Na Slovensku sa od roku 2018 postupne buduje tím archeológov, potápačov a odborníkov z iných disciplín, ktorí spolupracujú na niekoľkých projektoch. Technicky aj logisticky najnáročnejším je určite skúmanie koryta Dunaja vedľa rímskeho kastelu v Iži, ktorý sa začal v roku 2020.⁴

- 1 Železná kotva objavená v Dunaji v okolí Iže
The Iron anchor discovered in the Danube nearby Iža
Zdroj: Podunajské múzeum v Komárne
(Foto: L. Szabó)
- 2 Viditeľnosť v Dunaji počas dokumentácie v roku 2020
The visibility in the Danube during the documentation in 2020
Zdroj: Akito Diving
- 3 3D model dreveného kola
The 3D model of the wooden pillar
Zdroj: Akito Diving

Územie sa nachádza na slovenskej strane Dunaja, medzi rímskym kastelom v Iži a protihľým legiovým táborom Brigetio. Podnetom boli správy Titusa Kolníka zo 70. rokov 20. storočia o vybagrovaní rímskych pamiatok z koryta rieky⁵ a informácie o výskumoch od Kláry Kuzmovej a Jána Rajtára.⁶ Jeho zámerom bolo nájsť ďalšie štruktúry súvisiace s rímskymi aktivitami v oblasti. Sonary zachytili niekoľko takýchto štruktúr, z ktorých tri sme s potápačmi počas leta 2020 prezreli a zdokumentovali.⁷ Ukazuje sa, že aj pri dokumentácii sú moderné technológie archeológom

veľmi nápomocné. Fotogrametria napríklad umožňuje zobrazenie 3D modelu veľkých predmetov a štruktúr, ktoré môžeme vo vode kvôli zlej viditeľnosti vidieť a dokumentovať len po desiatkach centimetrov.

V lete 2021 nadviazali na aktivitu pri Iži archeológovia s novými informáciami, ktoré získali použitím batymetrických meraní.⁸ Na mape dunajského dna následne objavili lineárne usporiadané štruktúry, ktoré prechádzali z južnej strany rieky na severnú a viedli priamo pred južnú bránu rímskeho kastela v Iži. Po zohľadnení historického vývoja v tejto oblasti, ako aj vedomostí o rímskej architektúre vyhodnotili archeológovia túto štruktúru ako pozostatky rímskeho mosta. Snahou interdisciplinárneho tímu⁹ bolo získať o nej čo najviac informácií. Počas týždňovej kampane získali členovia interdisciplinárneho tímu sonarové záznamy jedného z pilierov, ktorého štruktúra má rozmery 35 x 14 m a siaha do výšky 1,7 m. Vysoká vodná hladina a viditeľnosť 0 – 20 cm spôsobili, že potápanie k tomuto pilieru bolo preložené na vhodnejší čas a pozornosť potápačov sa sústredila na iné drevené štruktúry v rieke na úrovni obce Iža. Archeológovia sú presvedčení, že po dokumentácii pilierov inými metódami a po odobratí vzoriek by mohli bližšie určiť datovanie mosta, jeho konečné rozmery aj konštrukčné detaily. Zatiaľ ohraničili jeho stavbu

medzi obdobie markomanských vojen (najneskôr rok 174/175) a posledné desaťročia 4. storočia, keď Rimania opustili kastel v Iži.

Objav mosta vedúceho priamo k rímskemu kastelu významne doplnil informácie o pôsobení rímskych jednotiek nielen z pohľadu Brigetia a jeho okolia, je tiež dôležitou časťou skladačky pre pochopenie rímskej politiky na severnej hranici. Existencia mosta na hranici impéria je predpokladom, že sa Rimania cítili minimálne v čase jeho stavby dostatočne sebaisto na to, aby vytvorili takúto štruktúru. Interdisciplinárny tím zložený z archeológov, potápačských inštruktorov a odborníkov iných vedných disciplín stojí vlastne na začiatku výskumu. Bude potrebné preskúmať konštrukčné detaily stavby, jej presné rozmery a prehodnotiť štruktúry nadväzujúce na ňu na súši. Presnejšie informácie môžu v budúcnosti prispieť aj k lepšiemu pochopeniu toho, aké boli zábery rímskych cisárov s územím dnešného Slovenska. ▲

- 4 Kamenný oltárik z dunajského dna pri Komárne
The petite masonry altar from the Danube base near Komárno
Foto: M. Daňová
- 5 Batymetria dunajského dna pri Iži
The bathymetry of the Danube basin near Iža
Zdroj: Helicop

Poznámky

- SMITH, K. N. Ship Happens : Probable Roman shipwrecks unearthed at a Serbian coal mine. In *Ars Technica* [online], 4. 8. 2020 [cit. 4. 2. 2022]. Dostupné na internete: <https://arstechnica.com/science/2020/04/probable-roman-shipwrecks-unearthed-at-a-serbian-coal-mine/>.
- GASPARI, A. Archaeology of the Ljubljanica River (Slovenia) : Early underwater investigations and some current issues. In *International Journal of Nautical Archaeology*, 2007, roč. 32, č. 1, s. 42-52.
- KAISER, S., BARA, A. Roman Bridges on the Lower Part of the Danube. In *Bulletin of the Transilvania University of Braşov*, 2015, roč. 8, č. 1, s. 196.
- Na tejto kampani sa podieľali Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Katedra klasickej archeológie Trnavskej univerzity v Trnave (TU), Ústav hydrologie SAV, potápačskí inštruktori z Akito Diving, Poriečne oddelenie Polície SR a geológ Michal Hoffmann.
- KOLNÍK, T. Nález rímskych predmetov v Dunaji pri Iži. In *Archeologické rozhledy*, 1978, roč. 30, č. 2, s. 165-171.
- KUZMOVÁ, K., RAJTÁR, J. Rímsky kastel v Iži – hraničná pevnosť na Dunaji. In KUZMOVÁ, K., RAJTÁR, J. (eds.). *Rímsky kastel v Iži : Výskum 1978 – 2008 : Zborník príspevkov k 30. výročiu archeologického výskumu*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 2010, s. 15.
- Viac o tejto aktivite v: DAŇOVÁ, M., DAŇOVÁ, K., SOČUČKA, V. Exploration of the Danube at the Roman Camp in Iža (Slovakia) – Prieskum Dunaja pri rímskom tábore v Iži (Slovensko). In *Potopljena Baština*, 2020, č. 10, s. 39-45.
- Za tieto merania ďakujeme odborníkom zo spoločnosti Helicop, s. r. o.
- V roku 2021 sa na aktivite podieľali Archeologický ústav SAV, Katedra klasickej archeológie TU, potápačskí inštruktori z Akito Diving, Poriečne oddelenie Polície SR, Middeland Adventure, s. r. o., Helicop, s. r. o., a Ústav hydrologie SAV. Za podporu ďakujeme aj obci Iža a Podunajskému múzeu v Komárne.

1

Zaujímavý hromadný nález rímskych mincí zo Šamorína

Boris Stoklas

Zbierky Múzea mincí a medailí v Kremnici, ktorého zriaďovateľom je Národná banka Slovenska, obsahujú niekoľko rímskych mincí. Patrí medzi ne aj nález desiatich cisárskych razieb zo Šamorína, ktorý bol objavený pred rokom 2001. Pracovníci múzea evidovali nález ako jednotlivé mince a predpokladali, že ide o samostatne objavené kusy z germánskeho sídliska v blízkom okolí mesta. Zo súboru výlučne strieborných mincí sa vyníma najviac antoniniánus uzurpátora Regaliana. Púta spomedzi všetkých najväčšiu pozornosť svojim ojedinelým výskytom a krátkou dobou produkcie. A nie len to. Ukrýva sa za ňou aj obdobie plné zvrátov a nezodpovedaných otázok k dejinným udalostiam na dunajských hraniciach Rímskej ríše.

Západná oblasť Žitného ostrova neposkytovala v rímskej dobe práve najpriaznivejšie podmienky pre husté osídlenie. Bola pokrytá lužnými lesmi, krovinatým porastom a vysoké spodné vody spôsobovali bažinatosť terénu.¹ Napriek tomu tu existovali miesta, ktoré zaľudnené boli. Kumulácie archeologických pamiatok germánskej i rímsko-provinciálnej proveniencie, známe z ojedinelých nálezov, dovoľujú osídlenie predpokladať aj v katastri mesta Šamorín (okr. Dunajská Streda).² Časové zaradenie eventuálne viacerých sídlisk je pre nedostatočný stav výskumu v týchto chvíľach nemožné. S kváderským osídlením lokality súvisí pravdepodobne tiež hromadný nález desiatich strieborných rímskych mincí,

pochádzajúci, žiaľ, zblížišieneznámeho náleziska v katastri mesta či v jeho blízkom okolí. Jedno z osídlení presahuje dokonca katastrálne územie mesta a jeho väčšinová plocha zasahuje do katastra Hamuliakova (okr. Senec) v polohe Dolné.³ Nálezový súbor mincí bol odovzdaný do Múzea mincí a medailí v Kremnici sprostredkované a ich nálezca nie je známy.⁴ Najstaršou razbou v súbore je denár Alexandra Severa z rokov 222 – 235.⁵ Ďalšími mincami sú antoniniány cisárov Treboniana Galla,⁶ Volusiana,⁷ antoniniány z obdobia spoluvlády

Valeriána I.⁸ a jeho syna Galliena⁹ a antoniniánová prerazba staršieho denára s portrétom uzurpátora Regaliana z roku 260.¹⁰ Posledná menovaná minca z tohto súboru je dosiaľ jediná, ktorá bola publikovaná.¹¹ Otázne zostáva, či je nález kompletný, pretože hoci boli mince považované za sídliskové nálezy, skladba nálezu zložená z výlučne strieborných mincí a koncová razba uzurpátora

2

1 Antoniniánus uzurpátora Regaliana z hromadného nálezú mincí zo Šamorína, averz a reverz

The Antonian of the usurper Regalian from the mass discovery of coins from Šamorín, obverse and reverse
Zdroj: Slovenské národné múzeum-Historické múzeum (Foto: S. Okkel)

2 Denár, Alexander Severus (222 – 235)

Denar, Alexander Severus (222 – 235)

Zdroj: Slovenské národné múzeum-Historické múzeum (Foto: S. Okkel)

3

Regaliana dovoľujú považovať súbor za hotovosť ukrytú či stratenú za neznámych okolností v západnej oblasti Žitného ostrova. Toto tvrdenie podporuje aj identická patina na všetkých minciach, ktorá sa zachovala vďaka opatrnému čisteniu.¹²

Hromadné nálezy, resp. depoty s podobnou skladbou razieb sú známe aj z iných lokalít. Z provinciálneho prostredia pochádzajú nálezy depotov obsahujúce denárové razby spoločne s antoniniánmi, teda striebornými mincami o niečo vyššej nominálnej hodnoty. Analógiami k nálezu zo Šamorína môžu byť depoty koncentrujúce sa v juhovýchodnej oblasti Dolného Rakúska a v Burgenlande. Denáre v kombinácii s prevahou antoniniánových mincí, zastúpené najmladšími razbami emitovanými okolo roku 260, sa vyskytli napríklad v obci Apetlon (okr. Neusiedl am See), kde sa v súbore mincí nachádzala tiež razba Regalianovej manželky Dryantilly¹³, v Berndorfe (okr. Baden)¹⁴, Hochneukirchen (okr. Wiener Neustadt-Land)¹⁵ či depot pochádzajúci pravdepodobne z vidieckeho sídla v obci Zillingtal (okr. Eisenstadt-Umgebung).¹⁶ Čo sa týka zastúpenia antoniniánov, existuje z provinciálneho prostredia paralela priamo z Carnunta, bývalého hlavného mesta Hornej Panónie. Ukrytie tu objaveného depotu sa kladie medzi roky 258 a 259.¹⁷ Z oblasti, v ktorej sa rozpínalo osídlenie svébskych kmeňov Markomanov a Kvádov, sú známe dva depoty. Nález deviatich antoniniánov s koncovými razbami cisára Galliena, ktorého doba ukrytia je o niečo mladšieho dáta než depoty nachádzané v oblasti bývalej provincie Horná Panónia, pochádza z Blanska, časti Horní Lhota (okr. Blansko). Druhým je tridsať kusov oxidom navzájom spojených antoniniánov z Hamuliakova (okr. Senec), objavených v priestore

germánskeho sídliska, pri ktorom sa môžeme ale iba domnievať, že vrchné, najlepšie identifikovateľné razby cisára Galliena boli zároveň najmladšími v tomto depote.¹⁸ Bol totiž ponechaný v stave, v akom bol objavený. Všetky zmienené nálezy sa nepochybne viažu k historickým udalostiam z rokov 260 – 268. Tomuto obdobiu predchádzali desaťročia stupňujúcich sa nepokojov na strednom Dunaji a súperenie o moc v Rímskej ríši.

V čase pred polovicou 3. storočia, v období dnes známom ako „doba vojenských cisárov“, sa opäť dostáva do pozornosti antických prameňov stredná časť dunajskej rímskej hranice. Nepriaznivú situáciu v ríši spôsobovali často sa na tróne obmieňajúci cisári. Ich sokovia, usilujúci sa o uchvátenie moci, im nedopriali dlhší čas na stabilizáciu postavenia a kontroly nad armádami roztrúsenými po celom území cisárstva. To využívali Markomani a Kvádi – Svěbi žijúci v pohraničí provincií Norikum a Hornej i časti Dolnej Panónie. Niekedy v rozpätí rokov 245 – 246 dochádza k prvému väčšiemu vpádu Kvádov z ľavého brehu Dunaja do východnej časti Hornej Panónie a severnej časti Dolnej Panónie. Útok svébskeho kmeňa postihol širšie okolie *Brigetia* a jeho dosah zaznamenávajú archeologické, epigrafické a numizmatické pramene až v ďalekom vnútrozemí provincie, v severnej oblasti jazera Balaton.¹⁹ Súperenie o cisársky trón medzi M. Aemiliom Aemilianom, miestodržiteľom provincií Mézia a Panónia do roku 253, a cisármi Trebonianom Gallom a Volusianom, uznanými senátom za právoplatných panovníkov, viedlo germánske kmene pár rokov po ničivom vpáde Kvádov do Panónie opäť k vojenskej aktivite. Sled udalostí odohrávajúcich sa v krátkom čase, akými boli násilné zvrhnutia Treboniana Galla a jeho syna Volusiana pred rozhodujúcou bitkou medzi regulárnymi cisármi a uzurpátorom cisárskej moci, a potom následne aj násilné zvrhnutie ich nasledovníka Aemiliana za rovnakých okolností,

4

opäť destabilizoval dunajské hranice.²⁰ Situácia umožnila Markomanom a Kvádov žijúcim severne od brehu stredného Dunaja v rozmedzí rokov 254 – 258 opäť vpadnúť do Hornej a Dolnej Panónie. Útok Svěbov zjavne vážnejšie nenarušil život v Panónii aj vďaka úspešnému zákroku cisára Galliena, ktorý vojensky a tiež diplomaticky odvrátil nebezpečenstvo a vyslúžil si tak titul *Germanicus maximus*.²¹ Fatálnymi sa stali udalosti z roku 260. Otriasli celou Rímskou ríšou v základoch a ich dopad neminul ani oblasť stredného Dunaja. Ich spúšťačom bolo zajatie cisára Valeriána I. po prehratej bitke s perzským kráľom Šápúrom I. Valerián sa snažil ešte vyjednať mier, bol ale zajatý a odvečený do Perzie.²² Tlak na hranici ríše vzrastal aj v povodí Rýna a Dunaja, Blízky východ čelil tlaku Germánov spoza mora v oblasti Malej Ázie a Peržania ohrozovali východné hranice ríše.

Po nešťastných udalostiach na východe ríše sa ilýrska oblasť ocitla mimo kontroly centralizovanej vlády v Ríme. Obe Panónie a Horná Mézia sa stali súčasťou územia zabraného uzurpátorom Ingenuusom. Po tom, čo víťazstvom v bitke pri Murse ukončil jeho

5

6

7

uzurpáciu Gallienov vojenský veliteľ Aureolus, dostala sa časť odtrhnutého územia pod kontrolu rímskeho cisára. Na jeho zvyšnom, stále odčlenenom území vzniklo nové vzdorocisárstvo, rozprestierajúce sa približne medzi mestami Carnuntum (dnešné Petronell-Carnuntum v Rakúsku), Savaria (dnešné Szombathely v Maďarsku) a Brigetio (Komárom-Szöny v Maďarsku). Išlo teda o veľkú časť Hornej Panónie.²³ Vlády nad týmto územím sa ujal jej bývalý miestodržiteľ Publius Cassius Regalianus, ktorého za panovníka (uzurpátora) prehlásila armáda pôsobiaca na strednom toku Dunaja. Pozícia Hornej Panónie nebola v tom čase priaznivá. Uzurpátor musel odolávať ničivým vpádom Kvádov na severných hraniciach a na východných hraniciach provincie čelil útokom Sarmatov.²⁴ Navyše v priebehu jesene alebo koncom roka 260 sa proti Regalianovi vypravil s vojskom aj regulárny rímsky cisár Gallienus, ktorému sa podarilo pričleniť územie Hornej Panónie naspäť k rímskemu cisárstvu.²⁵

Tieto historické udalosti sa dotkli aj časti územia dnešného Slovenska. Súčasťou Regalianovho vzdorocisárstva bol v tom čase *vicus* a kamenný *kastell* Gerulata (dnešná Bratislava-Rusovce). V nížinných oblastiach západného Slovenska, v bezprostrednej blízkosti hraníc, sa rozprestieralo markomanské a kvádske osídlenie. Sídlička Kvádov, ktorí boli s Regalianovým vzdorocisárstvom vo vojne, sa okrem predpokladaných sídlisk v Šamoríne a sídliska na rozmedzí katastrov Šamorína a Hamuliakova nachádzali tiež v Kvetoslavove (okr. Dunajská Streda) a Dunajskej Lužnej, v časti Nová Lipnica (okr. Senec).²⁶ V susedstve germánskeho sídliska v Kvetoslavove, v obci Hviezdoslavov (okr. Dunajská Streda), bola zaznamenaná aj prítomnosť rímskej armády v podobe dočasného vojenského tábora rámcovo datovaného do 2. – 3. storočia. Existenciu tábora možno spájať zrejme s markomanskými vojnami.²⁷ Nemožno momentálne vylúčiť

ani jeho existenciu v mladšom období, kým sa nespresní jeho datovanie ďalším archeologickým výskumom. O tom, čo sa okolo roku 260 dialo na panónsko-kvádskom pohraničí, nemáme veľa informácií. Preto nie je možné zistiť pravé dôvody a historický kontext hromadného nálezu strieborných mincí zo Šamorína. V čase krátkej vlády Regaliana dochádzalo medzi jeho armádou a Kvádmi ku vojenským konfrontáciám. Ich rozsah a mieru dnes, žiaľ, nevieme posúdiť. Prebiehali zrejme iba na provinciálnom území a vpády Kvádov predstavovali skôr lúpežné výpravy a plienenie pohraničia, než zabranie rímskeho územia a prenik hlboko do vnútrozemia provincie.²⁸ Nález by mohol byť korisťou prinesenou z provincie počas lúpežnej výpravy. Dôvod a okolnosti jej uloženia zrejme zostanú neodhalené. Dobrá zachovalosť mincí a razba uzurpátora v náleze poukazujú na to, že k jeho uloženiu do zeme muselo dôjsť krátko po roku 260.

Mince zastúpené v hromadnom náleze odrážajú aj spektrum a vývoj peňažného obehu okolo polovice 3. storočia. Skladba desiatich mincí nápadne pripomína zloženie nálezov a depotov pochádzajúcich z bývalých provincií, ktorých doba ukrytia sa radí do časového rozmedzia medzi vládou cisára Traiana Decia (249 – 251) po vládu cisára Galliena (253 – 268). Takéto nálezy sa vyznačujú tým, že najstaršími zastúpenými mincami v nich sú denáre cisára Nera. Nevyskytujú sa v nich už republikánske denáre z kvalitného striebra a medzi denárovými razbami dominujú mince severovskej dynastie.²⁹ Jeden denár cisára dynastie Severovcov bol zastúpený tiež v predmetnom náleze zo Šamorína. Vývoj rímskeho mincovníctva je najlepšie viditeľný práve na zvyšných minciach z tohto súboru. Staršie mince Treboniana Gallia a Volusiana obsahujú oveľa vyššie zastúpenie striebra než mladšie

8

antoniniáni, razené za vlády Valeriána I. a Galliena. Výnimkou je jedna razba Valeriána I. z rokov 255 – 257, s podobným pomerom strieborného a medeného kovu v mincovom kotúčiku, no pri zvyšných razbách týchto cisárov je vidieť postupný pokles podielu striebra a nárast podielu medi v zrne. Zhoršovanie kvality kovu v minciach spôsobovali dlhodobá nestabilná vnútroštátna pomera a hospodárska kríza, ktoré spôsobili pravdepodobne infláciu. Nastúpili tak spočiatku billonové razby,³⁰ ktorých najväčší výskyt je možné sledovať od obdobia vlády Treboniana Gallia a Volusiana po dobu spoluvlády Valeriána I. a jeho syna Galliena.³¹ Medzi rokmi 253 – 268 sa v rímskom mincovníctve udiali rapidné zmeny. Sestercie a strieborné medailóny, razené za vlády cisárov Valeriána I. a Galliena s motívom bohyne Monety s opismi MONETA AVG, či MONETA AVGG, signalizujú,³² že obdobie ich spoluvlády sprevádzalo množstvo zmien v monetárnom systéme a mincovníctve. Aktuálny stav bádania nám, žiaľ, neumožňuje ich presnejšie datovanie, ani znalosť ich rozsahu. Reformy sa zrejme týkali predovšetkým redukcie hmotnosti zlatých mincí a obmedzení v produkcii bronzových mincí.³³ Zasiachnutá bola ale aj produkcia antoniniánov, čo sa zjavne odráža aj na minciach z tohto obdobia v šamorínskom

3 Antoniniánus, Trebonianus Gallus (251 – 253) Antoninian, Trebonianus Gallus (251 – 253) Zdroj: Slovenské národné múzeum-Historické múzeum (Foto: S. Okkel)

4 Antoniniánus, Volusianus (251 – 253) Antoninian, Volusianus (251 – 253) Zdroj: Slovenské národné múzeum-Historické múzeum (Foto: S. Okkel)

5 – 7 Antoniniánus, Valerián I. (253 – 260) Antoninian, Valerianus I. (253 – 260) Zdroj: Slovenské národné múzeum-Historické múzeum (Foto: S. Okkel)

8 Antoniniánus, Gallienus (253 – 268) Antoninian, Gallienus (253 – 268) Zdroj: Slovenské národné múzeum-Historické múzeum (Foto: S. Okkel)

9

náleze. Výraznejšie sa zmenil pomer striebra a medi v zrne. Hodnoty boli odlišné nielen v jednotlivých mincovniach, ale tiež v čase vydávania

10

jednotlivých emisií. Čoraz častejšie sa objavuje popri billonových minciach aj technológia povrchového postriebrenia mincových kotúčikov pomocou amalgámu. Hoci táto problematika nie je dodnes uspokojivo preskúmaná, dá sa predpokladať, že kvalita mincí závisela od dvoch základných faktorov: zásobovania mincovní striebrom a technologického postupu jednotlivých dielní. Využívanie technológie postriebrovania povrchu mincí pomocou amalgámu v čase, keď sa mincovne museli vyrovnávať s nedostatkom zásoby striebra, možno považovať za snahu o vytváranie pridanej hodnoty

bronzovej zliatiny, ktorá tvorila po roku 253 už základný materiál pre emisie antoniniánov.

Na všetkých minciach pochádzajúcich zo šamorínskeho nálezu bola vykonaná analýza kovu pomocou ručného röntgenového analyzátoru s nastavením detekcie všeobecných kovov. Žiaľ, pre ťažšiu dostupnosť presnejšieho metalografického spektrometra typu XRF (röntgenového fluorescenčného spektrometra) sa nepodarilo podrobiť mince presnej analýze do takej miery, aby sa potvrdilo využitie amalgámovej metódy pri antoniniánoch Valeriána I. a Galliena. Vzhľadom na podobné zloženie bronzovej zliatiny, pozostávajúcej zo štyroch základných prvkov (Cu – Ag – Sn – Pb), je ale potrebné predpokladať, že prítomnosť nízkych hodnôt ortuti (Hg) by bola presnejším spektrometrom detekovaná.³⁴ Fenomén takto zhotovovaných mincí pokračoval aj v mladšom období, keď dochádzalo k postupnej devalvácii antoniniánu. Tú zastavila až menová reforma cisára Diokleciána v roku 294.³⁵

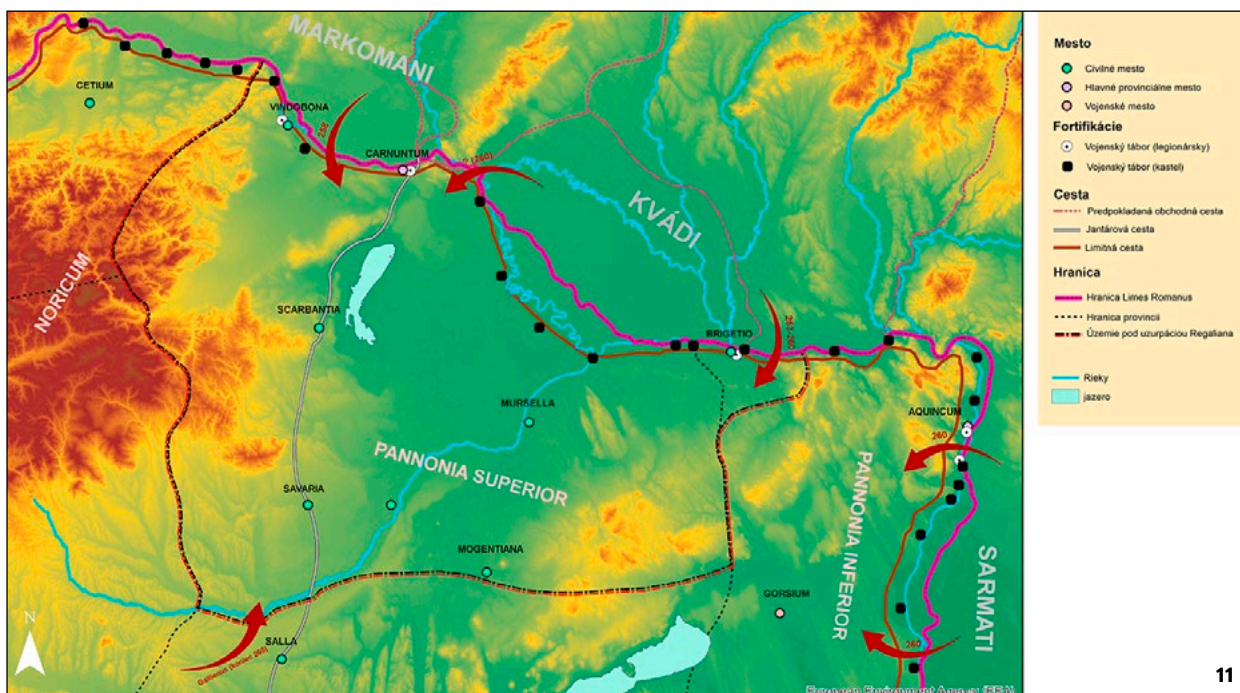
S nedostatkom zásob striebra na emitovanie mincí sa pokúšal poradiť si aj uzurpátor Regalianus. Nedisponoval

priamym zásobovaním striebrom z baní ani žiadnou profesionálne fungujúcou mincovňou. Na produkciu mincí so svojim portrétom a portrétom svojej manželky Dryantilly využil teda podľa všetkého svoju a manželkinu súkromnú pokladnicu, poveril miestnych rytcov gem vytvorením razidiel a začal s prerazbou starších denárov na vlastné antoniniány.³⁶ K prerážaniu mincí dochádzalo v Carnunte, sídelnom meste uzurpátorského páru. V prípade mincí Regaliana, z ktorých jedna je zastúpená tiež v náleze zo Šamorína, a mincí jeho manželky Dryantilly, ide o pozoruhodné typy. Neprofesionálna produkcia sa na nich prejavuje obrazmi pôsobiacimi ťažkopádne, neprírodzene, často s prasklinami a deformáciou ostroty, ktoré spôsobovalo prerážanie starších mincí za studena.³⁷

9 – 10 Antoniniánus, Gallienus (253 – 268) Antoninian, Gallienus (253 – 268)
Zdroj: Slovenské národné múzeum-Historické múzeum (Foto: S. Okkel)

11 Situácia na strednom Dunaji v čase Regalianovej uzurpácie Hornej Panónie okolo roku 260

The situation in the central Danube region in the period of Regalianus' usurpation of the Upper Pannonia around the year 260
Zdroj: Slovenské národné múzeum-Historické múzeum

Hromadný nález strieborných mincí zo západnej časti Žitného ostrova poskytuje jedinečný pohľad na peňažný vývoj v Rímskej ríši okolo polovice 3. storočia a otvára množstvo otázok týkajúcich sa jeho skladby a pôvodu. Zachovalosť mincí a prí-

tomnosť Regalianovej razby umožňujú jednoznačne stanoviť čas jeho uloženia do zeme v roku 260 alebo v krátkom čase po ňom. Je nutné predpokladať, že mince uzurpátorského páru nezostávali dlho v peňažnom provinčialnom obehú zvlášť preto, že mali

pre kvalitu striebra nepomerne vyššiu hodnotu oproti antoniniánom emitovaným v nasledujúcich rokoch. Minca Regaliana objavená na území Slovenska je zároveň unikátnym nálezom, aký sme u nás dosiaľ nezaznamenali. ▲

Poznámky

- 1) TURČAN, V. Poznámky k severnému predpoliu Gerulaty. In BAZOVSKÝ, I. (ed.). *Zborník Slovenského národného múzea : Archeológia : Supplementum 11*. Bratislava : Slovenské národné múzeum, 2016. ISBN 978-80-8060-383-0, s. 176.
- 2) TURČAN, cit. 1, s. 178.
- 3) IVÁN, R., ÖLVECKY, R. New Germanic settlement finds in the Western part of the Great Rye Island. In BIRÓ, Sz., MOLNÁR, A. (eds.). *Ländliche Siedlungen der römischen Kaiserzeit im mittleren Donauraum*. Győr : Mursella Régészeti Egyesület, 2015, s. 303.
- 4) Za podrobné informácie o okolnostiach, pôvode nálezu, jeho autenticite, ako aj jeho uložení v Múzeu mincí a medailí v Kremnici ďakujem Magdaléne Kamhalovej. Mince sa stali v roku 2020 predmetom výskumu a boli detailne spracované v dizertačnej práci autora článku: STOKLAS, B. Začiatok hospodárskej krízy Rímskeho impéria v konfrontácii s nálezmi antoniniánov v 2. – 3. storočí po Kristovi na území Čiech, Moravy, Slovenska, Horného a Dolného Rakúska a Maďarska [online]. 2020 [cit. 30. 1. 2022]. Dizertačná práca. Univerzita Hradec Králové, s. 375-385. Dostupné na internete: <https://theses.cz/id/tebe7w/STAG94722.pdf?lang=sk>.
- 5) MATTINGLY, H., SYDENHAM, A. E., SUTHERLAND, C. H. V. *The Roman Imperial Coinage*. Zv. 4, časť 2. Ringwood : Pardy and Son, reprinted 1998, s. 86/č. 215.
- 6) MATTINGLY, H. SYDENHAM, A. E., SUTHERLAND, C. H. V. *The Roman Imperial Coinage*. Zv. 4, časť 3. Ringwood : Pardy and Son, reprinted 1998, s. 166/č. 69.
- 7) MATTINGLY, SYDENHAM, SUTHERLAND, cit. 6, s. 178/č. 168.
- 8) MATTINGLY, H. SYDENHAM, A. E., WEBB, H. P. *The Roman Imperial Coinage*. Zv. 5, časť 1. London : [s. n.], reprinted 2001, s. 44/č. 71; s. 46/č. 99; s. 48/č. 128.
- 9) MATTINGLY, SYDENHAM, WEBB, cit. 8, s. 103/č. 449; s. 82/č. 159; s. 98/č. 380.
- 10) MATTINGLY, H. SYDENHAM, A. E., WEBB, H. P. *The Roman Imperial Coinage*. Zv. 5, časť 2. Stroud : Bookcraft, reprinted 2001, s. 587/č. 7.
- 11) KAMHALOVÁ, M., HAAS KIANIČKA, D., CHMELÍK, M. *Národná banka Slovenska : Múzeum mincí a medailí Kremnica 1890 – 2015*. Bratislava : Národná banka Slovenska, 2015. ISBN 978-80-8043-207-2, s. 30.
- 12) STOKLAS, cit. 4, s. 146-147.
- 13) DEMBSKI, G. Die antiken Münzschatzfunde aus Österreich. In *Numismatische Zeitschrift 91*. Wien : Österreichische Numismatische Gesellschaft, 1977, s. 29.
- 14) DEMBSKI, cit. 13, s. 30.
- 15) DEMBSKI, cit. 13, s. 30.
- 16) SCHMIDT, S. Ein Münzschatz aus der nördlichen Burgenland (2 Denare und 59 Antoniniane von Elagabalus bis Gallienus). In *Numismatische Zeitschrift 111/112*. Wien : Österreichische Numismatische Gesellschaft, 2004, s. 89-102.
- 17) DEMBSKI, cit. 13, s. 30.
- 18) STOKLAS, cit. 4, s. 148-149.
- 19) FITZ, J. Der Philippus-Münzfund von Tác. In *Alba Regia : Annales Musei Stephani Regis 6-7 (1965 – 1966)*, 1966, s. 169-170.
- 20) Okolo polovice roku 253 proklamovali vojská na dolnom Dunaji za cisára dovtedajšieho miestodržiteľa Mézie a Panónie, M. Aemilia Aemiliana, ktorú tiahol okamžite na Rím, aby porážkou cisára Treboniana Galla a jeho spoluvládca Volusiana uchvátil cisársku moc. Vojaci čakajúci na bitku medzi cisármi a novým uzurpátorom vzali osud ríše do vlastných rúk a regulárnych cisárov zavraždili. Aemilianus ale nezískal podporu všetkých vojsk v ríši. Po proklamácii konzula a veliteľa rímskej armády na Rýne a hornom Dunaji P. Licinia Valeriana za cisára, ku ktorej došlo v Récii, čakal Aemiliana rovnaký osud ako zavraždených cisárov. Nového cisára uznal aj senát a jeho syn Gallienus bol krátko na to vplyvom Valeriána uznaný ako jeho spoluvládca. Viac v: STOKLAS, cit. 4, s. 145; HUTTNER, U. Von Maximinus Thrax bis Aemilianus. In JOHNE, K. P., HARTMANN, U., GERHARDT, T. (eds.). *Die Zeit der Soldatenkaiser : Krise und Transformation des Römischen Reiches im 3. Jahrhundert n. Chr. (235-284)*. Zv. 1. Berlin : Akademie Verlag, 2008. ISBN 978-3-05-004529-0, s. 216-218; GOLTZ, A., HARTMANN, U. Valerianus und Gallienus. In JOHNE, K. P., HARTMANN, U., GERHARDT, T. (eds.). *Die Zeit der Soldatenkaiser : Krise und Transformation des Römischen Reiches im 3. Jahrhundert n. Chr. (235 – 284)*. Zv. 1. Berlin : Akademie Verlag, 2008. ISBN 978-3-05-004529-0, s. 223-227.
- 21) STOKLAS, cit. 4, s. 145; GOLTZ, HARTMANN, cit. 20, s. 238-239.
- 22) GOLTZ, HARTMANN, cit. 20, s. 250-251.
- 23) GÄZDAC, C., MELCHART, W., POLLHAMMER, E. *Carnuntums Usurpatorenpaar Regalianus und Dryantilla : Eine numismatische Spurensuche im Internet*. St. Pölten : Amt der NÖ Landesregierung, Abteilung Kunst und Kultur, [2021]. ISBN 3-85460-324-X, s. 14-15.
- 24) GOLTZ, HARTMANN, cit. 20, s. 263-265.
- 25) GOLTZ, HARTMANN, cit. 20, s. 265.
- 26) IVÁN, ÖLVECKY, cit. 3, s. 299, 303; RAJTÁR, J. Stĺp Marca Aurelia a archeologické doklady o rímskych výpravách proti Kvádum. In TURČAN, V. (ed.). *Stĺp Marca Aurelia a stredné Podunajsko : Štúdie : Zborník Slovenského národného múzea – Archeológia : Supplementum 8*. Bratislava : Slovenské národné múzeum, 2014. ISBN 978-80-8060-335-9, s. 121, 122.
- 27) RAJTÁR, cit. 26, s. 121.
- 28) GRAMMER, B. Stadtentwicklung in Pannonien während der Soldatenkaiserzeit : Das Beispiel der Befunde von Carnuntum und Aquincum. In *Carnuntum Jahrbuch 2015*. Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2016. ISBN 978-3-7001-789-1, s. 33.
- 29) DEMBSKI, cit. 13, s. 27.
- 30) Mince s vysokým podielom medi a zastúpením striebra v menšinovom podiele vo vzťahu k medi.
- 31) STOKLAS, cit. 4, s. 74.
- 32) Viac v: MATTINGLY, SYDENHAM, WEBB, cit. 8, s. 43, 44, 61, 77, 78, 86. Napríklad sú to sestercie s katalógovým číslom 226-228, s. 86, či strieborné medailóny s katalógovým číslom č. 60 na s. 43, č. 61 na s. 44, č. 1 na s. 61, č. 109 na s. 77 a č. 110-113 na s. 78.
- 33) MATTINGLY, SYDENHAM, WEBB, cit. 8, s. 32.
- 34) Využitie bronzovej zliatiny pozostávajúcej z medi, malého množstva striebra, cínu a olova pri antoniniánoch z druhej polovice 3. storočia nie je náhodné. Zliatina z týchto štyroch prvkov totiž umožňuje pri postriebrovaní amalgámom zahriať zliatinu na dostatočnú teplotu a dosiahnuť vyššiu prchavosť ortuti. Tiež ovplyvňuje kompaktnosť bronzového jadra mince s tenkou striebornou vrstvou na povrchu. Viac v: VLACHOU, C., MCDONNELL, J. G., JANAWAY, R. C. Experimental investigation of silvering in late Roman coinage. In *MRS Online Proceedings Library 712* [online]. Article Number 92, 2001, s. 7. [cit. 10. 12. 2021]. Dostupné na internete: <https://www.cambridge.org/core/journals/mrs-online-proceedings-library-archive/article/abs/experimental-investigation-of-silvering-in-late-roman-coinage/B82EE5A59E51C3B7BD6A213B93902536>.
- 35) STOKLAS, cit. 4, s. 40, 45.
- 36) GÄZDAC, MELCHART, POLLHAMMER, cit. 23, s. 14, 18.
- 37) GÄZDAC, MELCHART, POLLHAMMER, cit. 23, s. 17, 18.

Nová expozícia antropológie

Vladimír Turčan

Človek v čase a priestore (Spoznaním seba spoznáme aj iných...)

Slovenské národné múzeum-Prírodovedné múzeum, Bratislava

8. jún 2021 – trvá

Kurátori: Alena Šefčáková, Ján Kautman

Spoluautori: Milan Thurzo, Peter Klepsatel, Miloš Gregor, Dušan Magdolen a ďalší

Výtvarné, priestorové riešenie a grafický dizajn: Peter Masár, Dušan Veverka, Jakub Tóth, Barbara Krejčová

Ponuka múzejných prezentácií bola nedávno rozšírená o dlhšie avizovanú antropológickú expozíciu ako súčasť expozičnej koncepcie Slovenského národného múzea-Prírodovedného múzea (SNM-PM) *Zázraky prírody*.

Scenáristkou expozície je renomovaná antropológička Alena Šefčáková, dlhoročná vedecká pracovníčka SNM-PM. K spolupráci si prizvala tri desiatky odborníkov – antropológov, archeológov, počítačových grafikov, výtvarníkov, fotografov a múzejných

špecialistov, čo vytvorilo veľké nároky na koordináciu a harmonizáciu realizačných prác. Súčasťou tirážneho panelu je aj výber z použitej literatúry. Je to síce neštandardné, ale prečo nie? Možno by sa tým mohli inšpirovať aj iní autori. Expozícia je

sprístupnená v jednopriestorovej výstavnej sále na prvom poschodí sídelnej budovy Slovenského národného múzea na Vajanského nábreží v Bratislave a zaberá plochu 120 m². Zvolené bolo výlučne umelé osvetlenie, čo vzhľadom na tému expozície

prispelo k senzitívnejšiemu vnímaniu prezentovaných exponátov. Všetky texty sú v rovnocennej slovenskej aj anglickej verzii.

Návštevníka čaká pri vstupe zaujímavé, akési trojdimenzionálne motto: kostrový hrob, umiestnený pod podlahou a viditeľný v otvoroch, ktoré vznikli odstránením parkiet, a jeho protipól, zo stropu klesajúci iný kostrový hrob, nedosiahnuteľný ani zdvihnutými rukami.

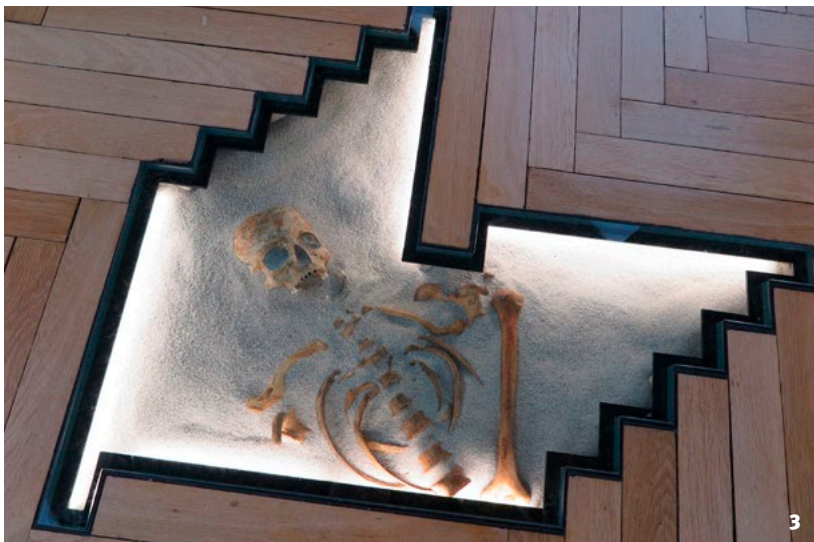
Expozícia je rozdelená do deviatich základných tematických okruhov – od predchodcov ľudí cez porovnanie so súčasnými primátmi, biologický profil človeka, pohlavné rozdiely, identifikovateľné v kostrovom materiáli (lebka, panva, krížové stehenné kosti), možnosti zisťovania dožitého veku konkrétnych jedincov,

určovania výšky zo skeletov až po výber najstarších nástrojov (kamených artefaktov) a doklady výtvarného prejavu pravekých ľudí.

V prvej časti expozície sa návštevník zozná s evolúciou hominidov ako živočíšneho druhu. Spracovať presentačne tento proces nebolo vzhľadom na nejasné a slepé vývojové línie, neidentifikované medzičlánky či pre nedostatočný stav poznatkov jednoduché. Človek vznikol a do prvotných foriem sa rozvinul na africkom kontinente, preto z tohto obdobia nedisponujeme v Európe žiadnymi nálezmi. V expozícii sa nachádza aj veľkoplošný schematický strom života s fotografiami, rekonštrukciami a rozsiahlymi textami. Človek je predstavený ako súčasť živočíšnej ríše so spoločnými znakmi i odlišnosťami od súčasných primátov.

Treba oceniť, že pri tvorbe tejto časti expozície boli autorkou reflektované aktuálne vedecké poznatky (napr. príchod pôvodných obyvateľov amerického kontinentu z Ázie cez Beringovu úžinu a nie, ako sa chybné traduje, z Tichomoria). Problematika je síce zobrazená skratkovite, ale prehľadne. Akýmsi exkurzom je prezentovanie mumifikovaných tiel, resp. ich častí zo starovekého Egypta. Najstaršie kostrové nálezy zo slovenského územia patria až človeku neandertálskemu (šesť fragmentárnych nálezov z piatich lokalít). V tejto súvislosti možno konštatovať isté prvenstvo – exponáty sú vôbec po prvýkrát v dejinách slovenského múzejníctva predstavené spolu; vlastne až v expozícii sa konečne všetci slovenskí neandertálcovia „stretli“.

Pravdepodobne najväčšou výzvou realizátorov bola otázka, ako prezentovať v podstate monotónne sa opakujúce exponáty – ľudské skelety, resp. ich jednotlivé časti. Podarilo sa to cez pultovú vitrínu, umiestnenú zhruba v strede výstavnej sály, v ktorej sú inštalované singulárne kosti (a ich fragmenty) s rôznymi vrodenými alebo získanými deformáciami, chorobnými zmenami, zle zrastenými či

- 1** Pohľad na expozíciu zo vstupu so stropnou inštaláciou kostrového hrobu
The view of the exposition from the entrance showing the ceiling installation of a bone tomb
Foto: V. Turčan
- 2** Ľudské lebky so sekundárnymi zásahmi intervencí
The Human skulls with secondary interventions
Foto: V. Turčan
- 3** Detail kostrového hrobu pod podlahou expozíčnej miestnosti
A detail of the skeleton grave underneath the floor of the exhibition space
Foto: A. Šefčáková

dokonca smrteľnými zlomeninami, stopami po lekárskech zásahoch vrátane trepanácie (neúspešnej), sečnými zraneniami, opotrebovaním a pod. Už len výber takéhoto špeciálneho materiálu si vyžiadal náročnú heuristiku, hoci podľa tiráže pochádzajú vystavené nálezy výlučne zo zbierok domáceho múzea.

Koncepcia, podľa ktorej by návštevník nemal byť len pasívnou súčasťou expozície, je realizovaná zaujímavým riešením: na viacerých miestach možno nájsť piktoqramy

v tvare ľudskej dlane. Pri priblížení ruky k piktoqramu sa aktivujú napríklad hlasy opíc, rozsvieti sa aranžovaná výplň kostnice (*ossarium*) Kaplnky sv. Jakuba v Bratislave a pod. Návštevník môže vstúpiť do výklenku s veľkorozmernou fotografiou vchodu do jaskyne, vytvárajúceho atmosféru príbytku paleolitických ľudí (chýba ale informácia o jej lokalizácii).

Kontrast života a jeho konca je vyjadrený aj sfarbením výstavného priestoru – čiernym stropom

a bielymi vertikálnymi stenami. Monotónnosť bielych bola však narušená nielen fotografiami a ilustráciami, ale aj nie príliš šťastne nahustenými textami. Tie sú síce svojou veľkosťou a grafickým spracovaním diferencované podľa dôležitosti podávaných informácií, avšak na viacerých miestach predsa len vystupujú do popredia. Stále viac návštevníkov si ich namiesto postávania a únavného čítania odfotoграфuje mobilným telefónom a nebude tomu iste inak ani v tejto expozícii. Snáď aj unikátne maľby Zdeňka Buriana, ktoré sú vo vlastníctve Slovenského národného múzea, mohli byť prezentované výraznejšie (okraje plátien sú zacložené panelmi). Autorka si však zrejme uvedomila, že pri dnešnom stave poznatkov ide o čiastočne antikvované rekonštrukcie, čomu bolo prispôbené ich aranžovanie. K pozitívam expozície patrí architektonické riešenie priestoru, ktoré nepotláča vystavené exponáty, ako to občas býva, ale umožňuje ich vizuálnu a tým aj informačnú dominanciu.

Expozícia *Človek v čase a priestore* jednoznačne patrí k špičkovým vo svojej kategórii nielen z pohľadu obsahového a prezentačného, ale aj z hľadiska nápadov, uplatnených do detailov harmonizáciou odborných a realizačných častí scenára. Expozícia zanechá v návštevníkovi dojem profesionality, autenticity a komplexnosti, ale aj vkusnosti. ▲

4 Svetelná dotyková inštalácia pri vstupe do expozície
The luminous touch installation at the entrance of the exposition
Foto: V. Turčan

Krakovská múzejná triáda alebo o našej biede

Václav Macek

Vybudovať múzeum nie je jednoduché. Vie to každý, kto sa o to pokúsil. Je to ešte ťažšie, ak sa na to podujmete v kultúre, ktorá od roku 1990 nedokázala postaviť ani jednu novú modernú špecializovanú múzejnú budovu. O tom, kde sa nachádzame, svedčí aj porovnanie rekonštruovanej budovy a expozícií Národného múzea v Prahe s chátrajúcou sídelnou budovou Slovenského národného múzea na Vajanského nábreží v Bratislave. Predstava, že by u nás mohla vzniknúť účelová budova múzea s vynikajúcou architektúrou, akú má napríklad Estónske národné múzeum v Tartu (Eesti Rahva Muuseum, novostavba otvorená v roku 2016), je z ríše rozprávok. Doklady o našej biede nemusíme však hľadať až pri Balte, stačí zájsť len sto kilometrov severne od Popradu – do poľského Krakova.

Dňa 3. decembra 2021 otvorili novostavbu Múzea fotografie v Krakove (Muzeum fotografii w Krakowie, MuFo). Ešte v decembri 2016 magistrát mesta schválil výkup pozemkov a budov bývalých delostreleckých dielní (Zbrojareň) z majetku ministerstva obrany. Ide o pamiatkovo chránenú industriálnu budovu z 19. storočia, situovanú v blízkosti bývalého krakovského opevnenia, pätnásť minút peši od centra mesta. V priebehu piatich rokov Poliaci

dokázali zabezpečiť aj sedemnásť miliónov eur na rekonštrukciu areálu, vybrať projekt aj realizovať stavbu, ktorá takmer zdvojnásobila pôvodnú úžitkovú plochu múzea na 3 300 m².

Z pôvodnej stavby po adaptácii na postindustriálny objekt zostali železné nosníky, typické dobové tehlové múry, pásy na podlahe po niekdajších dielenských priečkach. Pred pôvodnú fasádu architekti umiestnili

sklenený pavilón, ktorý harmonizuje s pamiatkovo chránenou architektúrou. Časť určenú pre edukačné a konferenčné aktivity múzea situovali do podzemia. Tým, že strechu nadvihli pomocou skleneného vlysu o jeden meter, získali prirodzené svetlo pre priestory na poschodí, kde umiestnili knižnicu, čítareň, študovňu, reštaurátorské pracoviská i kancelárie. Architekti v plnej miere splnili zadanie, ktoré spočívalo v rezignácii na výstavu tradičného

typu s vitrínami. Ich riešenie počíta s otvorenou expozíciou, ktorá stavia na spoluúčasti diváka a kriticky reflektuje chápanie fotografie. Kurátori múzea fotografiu vnímajú ako široko interpretovaný obraz, pričom mu pripisujú kľúčovú úlohu v súdobej vizuálnej kultúre. Výstavné priestory počítajú s priestorovými inštaláciami a dialógom s industriálnou tradíciou budovy. To umožňuje, aby divák prežíval jedinečný vizuálno-zvukovo-priestorový zážitok medzi jednotlivými kapitolami výstav, keďže zvuková inštalácia je súčasťou prezentácie.

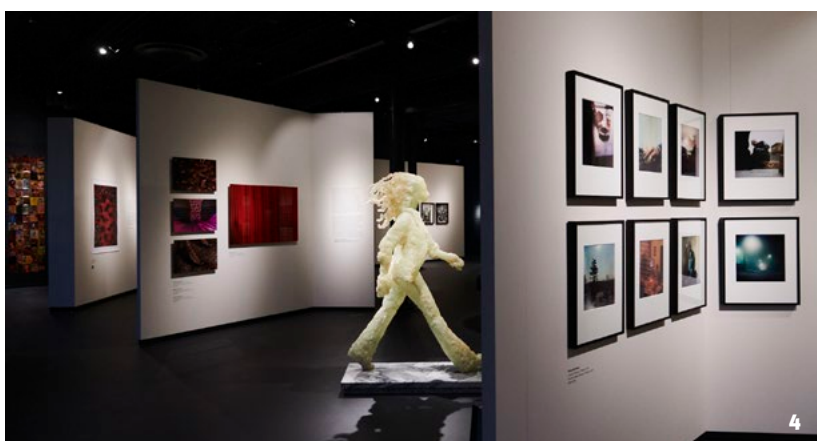
To, že sa v poľskej kultúre našiel široký konsenzus na takú rozsiahlu investíciu do rekonštrukcie budovy múzea, spočíva v tom, že nevznikala nová inštitúcia, ale utváral sa priestor pre rozvoj dlhodobu fungujúceho Múzea dejín fotografie, založeného v roku 1986. Ukázalo sa, že už nestačí klásť dôraz len na zbierkový fond, ktorý siahal až do doby

vzniku Krakovského združenia fotografov v roku 1902 a obsahoval jeden a pol milióna pozitívov, pol milióna negatívov a desiatky tisíc predmetov fotografického vybavenia. Stiesnené priestory pôvodnej budovy múzea na ulici Józefitów už nepostačovali novým nárokom. Transformáciu orientácie i podmienok vystihuje aj zmena názvu z Múzea dejín fotografie na Múzeum fotografie. Nové vedenie múzea, ktorého riaditeľ Marek Świca pred svojím menovaním do tejto funkcie pracoval jedenásť rokov ako námestník riaditeľa Národného múzea v Krakove, sa zrieklo idey totálnej zbierky, ktorá určovala fungovanie inštitúcie od jeho vzniku. Až 90 % tvorí ateliérová, amatérska fotografia 19. a prvých desaťročí 20. storočia, ako aj dokumentácia z obdobia druhej svetovej vojny. Obsahuje veľa náhodného, nesytematického materiálu. O hľadani nových ciest v budovaní kolekcie svedčí aj zaradenie instagramových a nemateriálnych projektov do zbierky múzea.

Pri úvahách o smerovaní MuFo zohral úlohu fakt, že fotografia je v zbierkových fondoch mnohých inštitúcií a nemá preto zmysel usilovať sa o zhromažďovanie všetkého. V koncepcii sa zohľadnila skutočnosť, že zbierka nevznikla pod kurátorským dohľadom autorít. Východiskom transformácie inštitúcie pre budúcnosť sa stala idea spájania rôznorodých, interdisciplinárnych pohľadov na fotografiu – t. j. pohľad na fotografiu v kontexte dejín a teórie obrazu. Krakovské MuFo má podľa jeho riaditeľa ambíciu stať sa „Centrom skúmania obrazu či širšie – vizuality a ešte širšie – vnímania obrazov. Následne sa budeme usilovať o distribúciu získaného poznania.“

Zmena v činnosti inštitúcie spočíva v dôraze na vedecké programy, vydávanie kníh a dočasné, nie stále expozície. Východiskom k nej je triáda *umenie – fotografia – skutočnosť*. V cykle výstav nazvanom *Kľúč do depozitu* sa prezentujú a problematizujú zbierky MuFo. Séria akcií *Prelomové body* pomenúva obraty v myslení o fotografii či v chápaní fotografického média. Projekt *Flashbacky* ponúka pohľady do tvorby najslubnejších talentov mladej generácie.

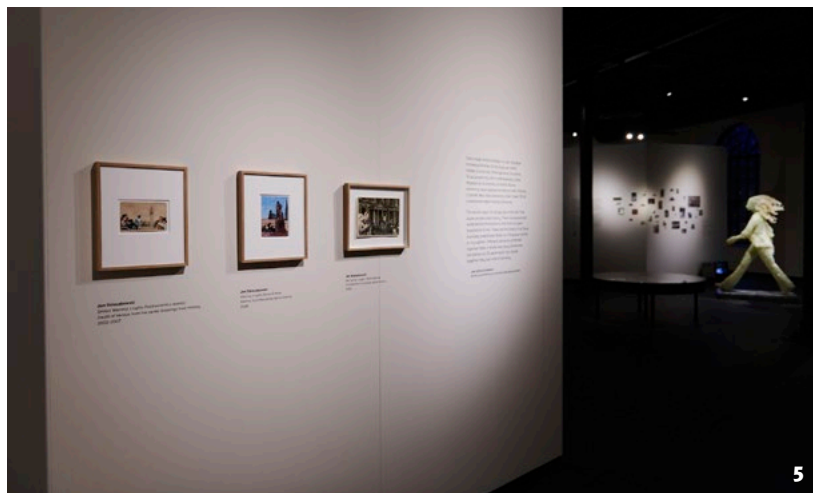
MuFo dnes tvoria tri objekty. V pôvodnej budove sa usporadúvajú zbierkové fondy – realizujú sa tu procesy ich inventarizácie, katalogizácie, digitalizácie, reštaurovania a uloženia v depozitároch. V rámci

edukačných programov sa plánuje ich sprístupnenie s cieľom oboznámiť verejnosť s prácou v múzeu. Súčasťou by mali byť aj návštevy v pracovniach či rozhovory so špecialistami. V hlavnej novootvorenej budove sa budú realizovať výstavy, ale prístupné sú aj knižnica či študovňa. V tretej budove, tzv. Strelnici, bude inkubátor rôznych ideí, ktoré súvisia s vizualitou. Mimochodom, ročný rozpočet MuFo v Krakove je približne dva milióny eur, v inštitúcii pracuje 62 zamestnancov.

Orientáciu múzea naznačila už premiérová expozícia *Tu sa odohrala zmena* kurátorky Moniky Kozięń, ktorá reflektuje premeny v poľskej spoločnosti a vo fotografii a ilustruje prechod z analógovej do digitálnej doby po roku 2000. Odkazuje aj na totalitnú minulosť do roku 1989, bez pochopenia ktorej by niektorým zmenám nebolo možné porozumieť. Kurátorka predstavila vo výbere dieľa sedemnástich autorov, ktorí sa presadili po roku 2000. Tí rezignujú na fotografiu ako objektívne poznávanie reality. Dôraz sa kladie na rozprávanie, v ktorom si hlavnú úlohu uzurpuje rozprávač. Splývajú fikcia a realita. Ak súčasný historik dokáže s pomerne veľkou istotou určiť, čo je a čo už nie je fikciou vo fotografii 20. storočia, tak budúci historik, v často dokonalej manipulácii autorov, bude na pochybnostiach, čo je digitálna fikcia poľskej reality dvoch dekád 21. storočia a čo aktuálna realita. Kurátorka sa usiluje nájsť odpoveď na otázky: „*Aká bude skutočnosť po post-skutočnosti?*“ prípadne: „*Čo nás čaká po post-umení, post-fotografii, post-pravde?*“ a „*Príde ešte niečo po post?*“

Po tomto výlete do ríše fantázie sa môžeme vrátiť k našej biede. V roku 2010 previedlo ministerstvo obrany na ministerstvo kultúry budovu Hurbanových kasární v Bratislave. V rozsiahlych priestoroch dvojposchodovej budovy s odhadovanou

plochou 8 000 m² sú verejnosti určené len časti pre Slovenské centrum dizajnu a jeho Múzeum dizajnu. V budove dočasne sídli administratíva Slovenskej národnej galérie, ktorá sa možno v roku 2024 už konečne nasťahuje späť do svojho nákladne dobudovaného areálu na nábreží Dunaja. V bývalých kasárňach sú v súčasnosti umiestnené aj sklady Slovenského filmového ústavu a prevádzkové priestory (garáže) ministerstva kultúry. Taký je výsledok jedenástich rokov existencie Hurbanových kasární v správe MK SR. V úplnom centre hlavného mesta SR máme k dispozícii priestory, ktoré by mali byť našou odpoveďou nielen na slávny Museumsinsel v Berlíne či fascinujúci Museumsquartier (MQ) v centre Viedne, ale aj na rekonštrukciu budovy Národného múzea v Prahe, prepojenej s tzv. Novou budovou (býv. Federálne zhromaždenie ČSSR) nad pražským Václavským námestím či rekonštrukciu MuFo v Krakove. Stačí len vychádzať z faktu, že už v budove sídli jedno múzeum, ktoré sa venuje vizuálnej kultúre. Ak sa s k nemu pripojí Múzeum fotografie, v súčasnosti sídlia v stiesnených pomeroch na Prepoštskej ulici, a podarí sa vybudovať dosiaľ neexistujúce a naliehavo potrebné Múzeum slovenskej kinematografie (namiesto využívania miestností bývalých kasární na skladovanie), mohol by vzniknúť unikátny komplex múzejných expozícií v centre mesta.

Neviem, či sa takáto vízia môže stať u nás skutočnosťou. Aj keď si laik povie, že keď to dokázali Nemci, Česi, Poliaci či Rakúšania, prečo nie Slováci? Možno preto, že by sa museli rozhýbať nielen štátne orgány riadiace kultúru, ale aj tí, ktorí rozhodujú o peniazoch. Museli by sme aj u nás postaviť do popredia osobnosti, ktoré dokážu nielen čakať na to, kam „ich vietor zaveje“, ale budú reálne hľadať investičné zdroje aj mimo štátneho rozpočtu. A, samozrejme, tiež osloviť architektov, historikov, expertov, ktorí by podobne ako v iných krajinách dokázali v priebehu piatich rokov premeniť mŕtvu budovu na živé muzeálne centrum Slovenska. Ak sa to stane realitou, môžeme povedať, že tí, ktorí to na Slovensku dokázali, „*pohli Zemou*“. ▲

- 1 Hlavná budova Múzea fotografie v Krakove
The main building of the Museum of Photography in Krakow
Zdroj: Muzeum fotografii (Foto: D. Marta)
- 2 Pôvodná budova múzea na ulici Józefitów
The original building of the museum on Józefitów Street
Zdroj: Muzeum fotografii (Foto: D. Marta)
- 3 Jeden z objektov v novom areáli múzea, tzv. Strelnica
One of the subjects in the new area of the museum, the so-called Strelnica [gunnery range]
Zdroj: Muzeum fotografii (Foto: M. Žak)
- 4 – 5 Pohľady do priestorov expozície
The views into the exposition spaces
Zdroj: Muzeum fotografii (Foto: M. Žak)

Tri otázky Daliborovi Mikulíkovi, predsedovi Slovenského komitétu ICOM

Rozhovor pripravil Peter Maráky

Slovenský komitét ICOM (SK ICOM) je jedným zo 117 národných komitétov Medzinárodnej rady múzeí, združujúcich takmer 30-tisíc pracovníkov a spolupracovníkov z tohto odvetvia. Patrí k našim najvýznamnejším občianskym združeniam v oblasti ochrany kultúrneho dedičstva. Jeho kolektívni a individuálni členovia pôsobia v špecializovaných komitétach ICOM a zabezpečujú tak kontakt slovenskej múzejnej komunity s partnermi v zahraničí a odbornými medzinárodnými inštitúciami. Na nedávnom valnom zhromaždení SK ICOM, konanom online 22. decembra 2021, bol za predsedu zvolený Dalibor Mikulík, riaditeľ Lubovnianskeho múzea-hradu v Starej Ľubovni. V mene čitateľov našej revue sme mu položili tradičné tri otázky.

Aké sú hlavné úlohy Medzinárodnej rady múzeí (International Council of Museums)?

Počiatky ICOM-u sa viažu k roku 1946 a potrebe vytvoriť profesionálne celosvetové združenie múzeí a múzej-

ných pracovníkov. ICOM so sídlom v Paríži poskytuje vzdelávanie, poznávanie a edukáciu, a tým prispieva

k morálnemu a odbornému rozvoju múzeí. Hlavným cieľom, ktorý pretrváva do dnešných čias, je reagovať na aktuálne dianie v oblasti ochrany kultúrneho dedičstva sveta. ICOM aktívne odstraňuje dopady vojnových konfliktov, prírodných katastrof či organizovaného zločinu spáchaného na kultúrnom dedičstve. Je konzultantom UNESCO a partnerom OSN či Interpolu. Jeho pôsobenie a aktivity výrazne zmenila aktuálna pandémia, počas ktorej svoju činnosť presunul do online priestoru.

Aká je členská základňa nášho komitétu ICOM a v ktorých medzinárodných komitétach aktívne pracujú jeho členovia?

Aké medzinárodné aktivity má organizácia za sebou?

Podľa našich aktuálnych štatistík je individuálnych členov 157 a inštitucionálnych 28. Novozvolený výbor si za jeden z hlavných cieľov stanovil rozšírenie členskej základne, a to predovšetkým o inštitúcie. Iniciatívu vnímame aj zo strany múzeí a galérií, teda aspoň tých, ktoré si uvedomujú potrebu byť súčasťou celosvetovej múzejnej komunity. Rozhodne im to poskytuje rozhľad vo všetkých rovinách múzejných činností. Čo sa týka medzinárodných komitétov, je

tam veľmi kvalitné zastúpenie spojené s aktívnou prácou, napr. v oblasti skla či archeológie. Samotná činnosť jednotlivých komitétov závisí od aktuálnych predsedov a ich prístupu.

SK ICOM má za sebou náročné obdobie pandémie. Výbor ešte pred jej vypuknutím zrealizoval medzinárodnú konferenciu *Nežná x Digitálna*. Členky výboru aktívne prezentovali výsledky svojej práce v ruskom Petrohrade. Členovia sa aktívne podieľajú na tvorbe novej definície múzea a zúčastnili sa generálnej konferencie v japonskom Kjóte.

Uveďte úlohy a program SK ICOM na najbližšie obdobie a jeho výhľadové plány.

V dnešnej pretrvávajúcej pandemickej a následne postpandemickej dobe je náročné pripravovať dlhodobé plány. Reagujeme na výzvy, ktoré sú v blízkej budúcnosti. Jednou z príležitostí kvalitne prezentovať slovenské múzejníctvo, je generálna konferencia *ICOM Prague 2022*. Uskutoční sa posledný augustový týždeň a prípravy účasti Slovenska sú v plnom prúde. Predurčuje nás k tomu spoločná minulosť (československý ICOM), ako aj nadštandardné vzťahy s kolegami z Čiech.

Za pripravované aktivity spomeniem špeciálne číslo revue *Pamiatky a múzeá*. Vďaka pozitívnemu prístupu redakčnej rady a vydavateľov SNM a PÚ SR bude obsahovať to, čo by sme na svetovej konferencii chceli predstaviť. Okrem vydavateľských inštitúcií a ICOM Slovensko sa na príprave špeciálneho vydania časopisu podieľa aj Zväz múzeí na Slovensku. Slovenské múzejníctvo sa predstaví aj v prezentačnom stánku počas konferencie. SK ICOM dostal priestor na realizáciu odborného panelu k téme *Múzejné expozície na hradoch a zámkoch (ako ďalej?)*. Pôjde o osobitný blok prednášok, aktuálne pracujeme na oslovení prednášajúcich. Počas konferencie by mala byť prijatá nová definícia múzea. Finančné prostriedky zo zdrojov Fondu na podporu umenia využijeme na úhradu registračných poplatkov a zabezpečenie dopravy. Dovidenia (nielen) v Prahe, priatelia! ▲

1 Dalibor Mikulík
Zdroj: Slovenská národná galéria
(Foto: J. Starovecký)

SLOVENSKÉ
NÁRODNÉ
MÚZEUM

***Pálffyovci
z Červeného Kameňa
a Mária Terézia***

30. november 2021 – 15. január 2023

Sídelná budova SNM
Vajanského nábrežie 2
Bratislava

Slovenské národné múzeum
SNM – Múzeum Červený Kameň
www.snm.sk

Notes

Architektúra 60. a 70. let 20. storočia pamiatková péče

Projekt, konferencia, výstava

Ďalším dokladom koncepčného fungovania Národného pamiatkového ústavu (NPÚ) bolo zavŕšenie päťročného projektu zameraného na výskum v súčasnosti najviac ohrozenej skupiny hmotného kultúrneho dedičstva – modernej architektúry druhej polovice 20. storočia. Cieľom podujatia bolo upriamiť pozornosť na vysoké formálne architektonické a materiálové hodnoty stavieb z uvedenej doby a poukázať na to, že úsilie o ich zachovanie ako hmotných dokladov doby pre budúce generácie je zmysluplné a opodstatnené.

Vedecká konferencia sa konala 13. októbra 2021 v Novej budove Národného múzea v Prahe. Bola venovaná nielen pamiatkovej ochrane povojnovej architektúry, pozícii architektov i architektúry v 60. a 70. rokoch minulého storočia, ale aj možnostiam jej popularizácie a virtuálnej prezentácie.

Konferenciu otvorila generálna riaditeľka NPÚ Naďa Goryczková, ktorá priblí-

žila zameranie projektu. Podčiarkla význam prieskumu, evidencie a hodnotenia príslušného stavebného fondu a upozornila na riziká spojené s nepochopením, predsudkami a ľahostajnosťou vo vzťahu k ich hodnotám. Za východisko pri výbere stavieb, ktoré by mali byť predmetom legislatívnej ochrany, označila realizáciu plošného prieskumu v celej Českej republike. Na konferencii vystúpilo do dvadsať účastníkov vrátane zástupcov Slovenska. Matúš Dulla, ktorý pedagogicky pôsobí na akademickej pôde v Prahe aj v Bratislave, sa v príspevku *Veľké gestá – veľké trampoty: slovenská neskoromoderná architektúra a jej pamiatková ochrana* venoval obdobiu, keď sa naplno presadila historicky prvá autentická slovenská

generácia architektov. Uvažoval o tom, či ich diela nesú špecificky slovenské znaky, resp. či vznikali vďaka, alebo napriek spoločenským pomeroch doby. Na príklade ikonických diel sa pokúsil odpovedať na aktuálne otázky, spojené s ich zachovaním. Peter Szalay z Historického ústavu SAV pripravil príspevok *Dielo architekta Vladimíra Dedečka – súčasný prístup a narábanie s jeho dielami*. Analyzoval prístup k pozoruhodnému Dedečkovmu dielu po roku 1989. Komplex Nitrianskej univerzity ako prvej vyhlásenej národnej kultúrnej pamiatky svojho druhu a zápas o osud tzv. premostenia budovy Slovenskej národnej galérie pri Vodných kasárňach sú príkladmi vystihujúcimi premenu vzťahu k povojnovej moderne na Slovensku.

Súčasnou projektom bola aj virtuálna výstava s názvom *To nejlepší z architektury 60. a 70. let v České republice*. Online forma umožnila využiť aj mapovú aplikáciu, čo návštevníkovi poskytlo príležitosť získať konkrétnu adresu stavieb a prehľad o územnom rozšírení tejto architektúry v ČR.

Výstupom pozoruhodného projektu NPÚ je aj rovnomenný katalóg, dostupný v e-shope NPÚ.

(red.)

Železničné dedičstvo v 21. storočí

Železnica ako jeden z najväčších vynálezov 19. storočia výrazne formovala svet i spoločnosť. Znamenala revolúciu v pohybe a bola dôležitým akcelerátorom industrializácie. Spojila regióny, ktoré sa dovtedy vyvíjali samostatne a zabezpečila odbyt aj v chudobných izolovaných regiónoch. V ostatných rokoch však železničná doprava u nás zaznamenala krízu a stagnáciu.

Európsky parlament prijal 15. decembra 2020 návrh Európskej komisie stanoviť rok 2021 za *Európsky rok železníc*. V Únii sa v nadväznosti naň v priebehu uplynulého roka konalo množstvo podujatí a kampaní zameraných na zatriktívnenie tejto formy dopravy. Ich cieľom bolo nastartovať ďalšiu zlatú éru železničnej dopravy, ktorá by bola spoľahlivá, bezpečná a ekologická.

K prebiehajúcej iniciatíve *Európskeho roku železníc a Dní európskeho kultúrneho dedičstva 2021* sa Slovensko pripojilo tematickým podujatím pre odbornú i širšiu verejnosť pod názvom *Železničné*

dedičstvo v 21. storočí. Uskutočnilo sa 9. septembra 2021 v Slovenskom technickom múzeu-Múzeu dopravy v Bratislave. Jeho organizátori – Slovenské technické múzeum, Pamiatkový úrad SR a ŽSR-Železničné múzeum – pripravili spomienku na slávnú minulosť železníc. Predmetom diskusie sa stali nielen úvahy o budúcnosti tohto druhu dopravy, ale diskutovalo sa i o význame železničného dedičstva v 21. storočí.

Súčasnou podujatia boli komentované prehliadky a edukačné aktivity zamerané na školské skupiny. Školáci si mohli vyskúšať jazdu v motorovom rušni a zároveň sa dozvedeli zaujímavé informácie o dejinách železníc.

Úvodné slovo na sympóziu predniesli riaditelia usporiadateľských inštitúcií: Radoslav Ragač, Ľubomír Kačírek a Michal Tunega. Ladislav Szojka, autor mnohých publikácií o dejinách dopravy, porozprával o začiatkoch železničnej dopravy na Slovensku od zavedenia prvej konskej železnice a parostrojnej prevádzky. Andrej Povrazník hovoril o rozvoji a budovaní nového lokálneho múzea pod Tatrami v pozoruhodnej architektúre železničnej stanice Svit. Predstavil minulosť stanice, ale aj pripravovanú podobu nového kultúrneho centra využívajúceho túto jedinečnú industriálnu pamiatku. Dizajnér Vladimír Hain prezentoval medzinárodnú iniciatívu *Rail4V4+V*, ktorá nadväzuje na Európsky rok železníc v priestore Vyšehradskej štvorky a Vojvodiny. V rám-

ci dvojiročnému projektu vytvára každá zo zainteresovaných krajín turistickú trasu po objektoch a priestoroch železničného dedičstva. Zo Slovenska boli vybrané: Múzeum dopravy Bratislava, Trať 34 tunelov (Banská Bystrica – Kremnica – Zvolen – Banská Bystrica), vlaková stanica v Banskej Bystrici, pancierový vlak Štefánik a Horehronský expres (Banská Bystrica – Brezno – Dedinky). Naďa Kirinovičová predstavila slovenské železničné pamiatky so štatútom národnej kultúrnej pamiatky. Stručne zhrnula prehľad typologických druhov železničných stavieb chránených v *Ústrednom zozname pamiatkového fondu*.

Program podujatia bol ukončený vo večerných hodinách sériou prednášok a následnou moderovanou diskusiou so zaujímavými hosťami. Rozprúdila sa živá debata o našom železničnom dedičstve a jeho budúcnosti. Diskusia naznačila, že rozvoj turizmu a občianskej spoločnosti by mohol napomôcť aj železničným pamiatkam vo vzdialenejších regiónoch Slovenska. V zahraničí aj na Slovensku už badáme prvé pozitívne príklady obnov a konverzií týchto objektov, ktorých počet sa každým rokom rozrastá. Je však potrebná väčšia podpora a spolupráca zo strany štátu a jeho inštitúcií.

Svoju ruku k dielu však vedľa priložiť aj regionálne a miestne samosprávy a aktívni občania.

Stretnutie na tému Železničné dedičstvo v 21. storočí bolo na druhý deň završené príchodom špeciálne vypraveného európskeho vlaku *Connecting Europe Express* a jeho slávnostným privítaním v Múzeu dopravy.

Tereza Bartošiková
Tereza.Bartosikova@pamiatky.gov.sk

Konferencia Židovské kultúrne dedičstvo na Slovensku 2021

Podujatie sa konalo opäť v online priestore 9. novembra 2021. Po úvodných príhovoroch zástupcov organizátorov konferencie, ktorými boli Ústredný zväz židovských náboženských obcí, Trnavská univerzita, Židovská náboženská obec Košice, informoval predseda odbornej komisie Peter Salner o udelení tradičnej ceny a plakiet za zásluhy o záchranu židovského kultúrneho dedičstva na Slovensku. *Cenu Eugena Bárkányu* za rok 2021 udelili Ružena Kormošovej za záchranu a dlhoročnú údržbu židovského cintorína a pedagogické pôsobenie zamerané na študentské výskumy židovskej komunity v Spišskej Novej Vsi. *Plakety E. Bárkányu* získali: skupina dobrovoľníkov pod vedením Branislava Dúbravku za starostlivosť o cintorín v Rajci, Ladislav Fiala st. za dlhodobú detailnú dokumentáciu židovskej komunity a cintorína v Rajci a publicista Mirek Tóda za podcast *Kóšer*, ktorý prispieva k zvýšeniu povedomia o židovskej komunite a bojuje proti antisemitizmu.

V tematickom bloku *Židovské kultúrne dedičstvo ako médium dialógu* Ružena

Kormošová hovorila o ochrane cintorína v Spišskej Novej Vsi, Jozef Klement o minulosti židovskej komunity vo Zvolene, Lucia Hidvéghyová sa zamýšľala nad židovským dedičstvom ako súčasťou dedičstva Slovenska. Blok *Strategické projekty židovskej komunity* obsahoval príspevok Jany Švantnerovej o dlhoročnom projekte Židovského komunitného múzea s názvom *Poklady Židovského múzea v Prešove*. Odznali prednášky Olgy Hodálovej o obnove synagógy v Trenčíne a Maroša Borského o príprave expozície židovského kultúrneho dedičstva v obnovovanej synagóge v Senci. *Židovské kultúrne dedičstvo Košického kraja* priblížili Ivan Skjarszky (Košice), Jana Tešše-

rová (Kultúrne centrum L. Felda), Martin Molnár (Dolný Zemplín) a Ernest Salzer (Barca). V rámci bloku *Aktuality v oblasti židovského kultúrneho dedičstva* predstavil Michal Vaněk výstavu Slovenského národného múzea-Múzea židovskej kultúry *Košer – známy vs. neznámy* a Pavel Frankl hovoril o otvorení žilinskej pamätnej izby Vrba – Wetzler. Tomáš Stern priblížil rozsiahly nález náhrobných kameňov zo staronového ortodoxného cintorína v Bratislave a Marek Adamov informoval o aktivitách organizovaných v rámci revitalizácie žilinskej Behrensovej Novej synagógy.

Peter Maráky
peter.maraky@gmail.com

VÝSTAVY

Krehké svety

Maľby na skle zo zbierok
Západoslovenského múzea
Západoslovenské múzeum,
Múzejné nám. 3, Trnava
24. jún 2021 – 30. jún 2022

Na výstave môže návštevník obdivovať pestrými farbami hýriace maľby na skle pochádzajúce výlučne z bohatej zbierky múzea. Ide o vzácne diela starých majstrov i novodobých autorov od začiatku 19. storočia až do súčasnosti v počte približne šesťdesiat predmetov.

Predstavuje, ako obrazy na skle vznikali, aké farby sa pri maľovaní používali, najobľúbenejšie motívy, ich účel a príčiny zániku klasických obrazov na skle. Exponáty pochádzajú z rozličných kútov Slovenska i z lokalít mimo nášho územia – Moravy, Čiech, Poľska, Rakúska i Nemecka. Tvorba výrazných osobností novodobej maľby na skle z druhej polovice 20. storočia vtiahne diváka do dávno minulého sveta sviatočných a každodenných chvíľ na vidieku, do rozprávok a legiend o zbojníkoch. Predstavené sú diela Ľudovíta Kameníka, Františka Bláhu, Michala Škrovinu, Valérie Benáčkovej, Alžbety Korškošovej a Márie Štompachovej.

Rimavská Sobota 1271 – 2021
Gemersko-malohontské múzeum,
Námestie M. Tompu 14/5, Rimavská
Sobota
26. október 2021 – 30. apríl 2022

Výstava oboznámi návštevníkov múzea s viac ako 750-ročnou históriou Rimavskej Soboty. Je rozdelená do tematických okruhov, v ktorých prevedie pravekým osídlením mesta od obdobia neolitu (6. tisícročie pred n. l.) cez bronzovú a železnú dobu a predstaví najvýznamnejšie archeologické nálezy z obdobia stredoveku (keramika, kachlice a sklenené nálezy). V rámci výstavy je spracované turbulentné obdobie tureckých vojen i protihabsburských povstaní, problematika cechov a remesiel v meste, ako aj najvýznamnejšie udalosti 20. storočia, ktoré dokumentujú súvisiace zbierkové predmety. Dominantou je časová os dlhá 10 m, na ktorej sú prezentované najvýznamnejšie dátumy a udalosti.

Kurátori Alexander Botoš a Ľudmila Pulišová obohatili výstavu o prvky virtuálnej reality. Návštevník môže absolvovať prechádzku uličkami mesta v druhej polovici 18. storočia, obdivovať jednotlivé domy mešťanov a pôvodný gotický Kostol sv. Jána Krstiteľa, ako aj jednoduchšie príbytky sedliakov v bočných uličkách. Spozná aj historickú krajinu v okolí mesta. Digitálna rekonštrukcia vychádza z historických reálií – veduty s názvom *Náboženské nepokoje v Rimavskej Sobote*, zhotovenej okolo roku 1771. Reflektuje tak doposiaľ známe historické skutočnosti.

Ladislav Čemický (1909 – 2000) –
maliar, učiteľ, funkcionár
Liptovská galéria P. M. Bohúňa,
Námestie osloboditeľov 2, Liptovský
Mikuláš
14. december 2021 – 30. apríl 2022

Názov monografickej výstavy, ktorej kurátorkou je Veronika Vaculová Repová, indikuje rôzne spoločenské pozície, v ktorých Ladislav Čemický pôsobil. Maľbu vyštudoval na budapeštianskej akadémii výtvarných umení v rokoch 1929 až 1934.

V 30. rokoch 20. storočia pôsobil v komunistickom spolku *Sarló* (Kosák). Od roku 1937 bol členom Komunistickej strany Československa. Pôsobil aj vo funkcii predsedu slovenskej sekcie Zväzu Československých výtvarných umelcov (1949).

Výstava predstavuje prierez celoživotnej tvorby autora od raných maliarskych diel z 20. a 30. rokov až po obdobie experimentovania i hľadania v 40. a 50. rokoch 20. storočia. Čemického diela dopĺňajú práce jeho učiteľov (Zola Palugyaya a Alexandra Kubínyiho) i tvorba jeho priateľov a kolegov.

S vetrom opreteký
Výstava historických bicyklov a cyklistických doplnkov z Trnavy a okolia
Západoslovenské múzeum,
Múzejné námestie 3, Trnava
2. december 2021 – 29. apríl 2022

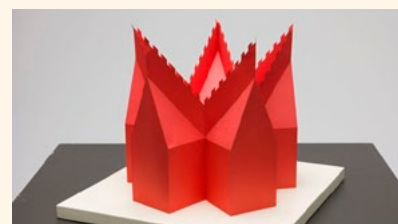
Múzeum pripravilo výstavu v spolupráci so združením cyklistických nadšencov Velo Veterán Klub Tyrnaviavelo, ktoré už v minulosti realizovalo niekoľko obdobných podujatí. Okrem zbierky historických bicyklov predstavujú aj kolekciu doplnkov, ako napríklad historické cyklistické lampy, zvončeky, zámky proti krádeži, ale aj dobové odevy cyklistov, prípadne ich repliky. Návštevníci môžu obdivovať ceny pre víťazov pretekov a reklamy niekdajších obchodov s bicyklami v Trnave i okolí. Nechýbajú bicykle či doplnky a propagačné materiály známych trnavských predajcov ako Péchy, Dalmády, Fischer, Oudes, Vaculík a Lojkovič. Vystavený je aj legendárny „kostitras“.

Motýľa nekúpiš
Súčasnú umenie darované Tatra bankou
Slovenská národná galéria,
Esterházyho palác, Námestie Ľ. Štúra,
Bratislava
9. december 2021 – 29. máj 2022

Názov výstavy je metaforou, ktorá popisuje vzťah múzea a súčasného živého umenia. Akokoľvek sa snažíme zostať aktuálnymi, nakupovať „za horúca“, uchopiť neuchopiteľné – chytiť motýľa, vždy sa s jeho životným okamihom o čosi míňame.

Jedným z benefitov moderných spoločností je rozhodnutie starať sa o umelecké zbierky a umožniť každému, aby sa mohol s umením stretnúť a niečo si z neho vziať. Je to však neľahká úloha – umelci sú nároční, diela chýlostivé a financie napäté. Akvizičná politika je na Slovensku odjakživa poddimenzovaná. Stále väčšie percento akvizícií (nielen) SNG tvoria dary. Ak inštitúcia nemá na to, aby nakupovala umenie, nemôže písať dejiny a vytvárať pamäťovú stopu vizuálnej kultúry svojho spoločenstva. Svoju základnú misiu tak prenecháva súkromným zberateľom či regionálnym galériám. Na Slovensku preto stále výraznejšie píše dejiny umenia ruka trhu.

Výstava kurátoriek Petry Hanákovéj a Alexandry Tamásovej prezentuje najnovšie prírastky do zbierok SNG od autorov a autoriek strednej generácie slovenského súčasného umenia ako Erik Binder, Marko Blažo, Marek Kvetan, Denisa Lehocká a Milan Tittel. Ponúkajú rozmanitú zmes rozličných prístupov, médií a tém v súčasnom umení.

Eva Križanová
Legenda slovenskej ochrany pamiatok
(18. jún 1932, Bratislava – 16. november 2021, Bratislava)

Inštitucionalizované dejiny slovenskej pamiatkovej starostlivosti sa začali písať začiatkom 50. rokov 20. storočia v Slovenskom pamiatkovom ústave, ktorý nadviazal na najlepšie pamiatkové tradície predchádzajúceho polstoročia. Profesor Vladimír Wagner, v osobe ktorého sa spájala minulosť a budúcnosť pamiatkového sveta, hľadal nových ľudí, ktorí budú pracovať pri záchrane kultúrneho dedičstva Slovenska v náročných povojnových časoch, v novej politickej, spoločenskej i ekonomickej realite. Jednu z nich našiel v úsilovnej študentke 3. ročníka dejín umenia Eve Križanovej, ktorá napriek tomu, že bola čerstvá mamička malého Janka, neváhala absolvovať prvé terénne výskumy pamiatok organizované V. Wagnerom a manželmi Menclovcami v rôznych regiónoch Slovenska. Ešte počas štúdia požiadala o prácu v Slovenskom pamiatkovom ústave, ktorý ju prijal od 1. júla 1954 ako expertku na výskum a súpis kultúrohistorických pamiatok. Odvtedy už ústav neopustila a strávila v ňom celý pracovný život. Jej kariérny postup sa vyvíjal spolu s narastajúcimi skúsenosťami a odbornými poznatkami.

Eva Križanová, narodená ako Eva Orgoníková, bola jedinou dcérou bratislavského učiteľského páru, ktorý ju po štyroch triedach národnej školy zapísal do dievčenského gymnázia. Excelentná a pekná študentka sa hneď po maturite v roku 1950 vydala za chemika Vladimíra Križana a nastúpila na Filozofickú fakultu Slovenskej univerzity študovať odbor dejiny umenia a národopis. Vďaka pomoci rodičov mohla aj ako matka pokračovať v štúdiu a zároveň pracovať v Slovenskom pamiatkovom ústave. Po absolvovaní záverečných skúšok v roku

1955 a získaní titulu promovaná historička sa intenzívne zapojila do prác na základnom teréne výskume pamiatkového fondu. Spracovala neuveriteľných 521 dokumentácií z obcí na celom území Slovenska. Je fascinujúce, že texty začínajúcej pamiatkarky, ktoré, pravdaže, prešli redakčnou úpravou Alžbety Güntherovej-Mayerovej, dodnes slúžia čitateľom prvého *Súpisu pamiatok na Slovensku* na základnú orientáciu pri poznávaní kultúrneho bohatstva slovenských obcí. *Cena Dušana Jurkoviča*, ktorú trojväzkové súpisové dielo získalo v roku 1970, patrí teda aj Eve Križanovej ako spoluautorke publikácie.

Pri náročnej a často dobrodružnej práci s pamiatkami spoznala svojho druhého manžela, architekta Milana Križana, za ktorého sa vydala na konci roku 1959. Nielenže spolu vychovali ďalšie dve deti, Zuzanu a Petra, ale vytvorili skvelý pracovný tandem. Historička umenia a architekt sa ideálne dopĺňali pri mnohých pamiatkových akciách aj potom, keď M. Križan odišiel pracovať do Stavoprojektu. Aktívna tridsiatnička Eva Križanová bola svojimi nadriadenými v Slovenskom ústave pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody hodnotená vysoko pozitívne ako erudovaná a odborné fundovaná pamiatkarka so schopnosťami veľmi pohotovo a vecne správne riešiť pridelené úlohy. V roku 1969 jej bolo zverené vedenie oddelenia kaštieľov a kúrií so zaradením samostatný odborný pracovník špecialista a v roku 1973 začala viesť odbor architektonických pamiatok. Od januára 1978 bola vedúcou I. odboru výskumu a metodiky pamiatkovej starostlivosti. Po organizačných zmenách a vzniku Štátneho ústavu pamiatkovej starostlivosti bola od 1. januára 1982 vedúcou odboru teórie a metodiky pamiatkovej starostlivosti. Svojou rozsiahlou publikačnou a prednáškovou činnosťou bola Eva Križanová príkladom pre ostatných kolegov. Jej aktivita sa viazala nie-

len na časopis *Pamiatky a múzeá*, resp. jeho rôznych predchodcov, či na ústavný zborník *Monumentorum tutela – Ochrana pamiatok*, ale spolupracovala aj s inými vydavateľstvami. Pracovala v redakčnej rade časopisu *Krásy Slovenska*, spolupracovala s Filozofickou fakultou UK a Fakultou architektúry SVŠT. Bola členkou Umeleckohistorickej spoločnosti Slovenska, Zväzu slovenských architektov a slovenského komitétu ICOMOS. V roku 1988 jej bol udelený čestný titul *Zaslúžilý pracovník Štátneho ústavu pamiatkovej starostlivosti* a v roku 2008 sa stala prvou laureátkou *Ceny Pamiatkového úradu Slovenskej republiky*, ktorá nesie meno Alžbety Güntherovej-Mayerovej.

Po 36 rokoch praxe mala Eva Križanová pevné a neprehliadnuteľné miesto v radoch slovenských pamiatkarov. Vyprofilovala sa na znalkyňu svetskej architektúry, najmä kúrií, kaštieľov a hradov. Cenné skúsenosti, ktoré obohatili jej rozhľad, získala aj pri výskumoch meštianskej a sakrálnej architektúry či pri niekoľkoročných blokových výskumoch bratislavského historického jadra. V dokumentácii ústavu sa nahromadilo vyše sto výskumných správ s jej autorstvom. Odbornej verejnosti sú známe najmä pamiatkové výskumy kaštieľov v Bytči, Dolnom Kubíne, Dolnej Mičinej, Dubnici nad Váhom, Holíči, Hronseku, Fričovciach, Jelšave, Partizánskom, Parížovciach či Uhrovci. Pozornosti doteraz unikali jej teoreticko-metodické práce ako návrh kategorizácie nehnuteľných kultúrnych pamiatok alebo úlohy štátnej pamiatkovej starostlivosti pri obnove kultúrnych pamiatok. Napriek tomu, keď príslušníčka zakladateľskej generácie slovenských pamiatkarov nadobudla nárok na starobný dôchodok, zamestnávateľ s ňou rozviazal pracovný pomer. Dnes sa zdá neuveriteľné, že najskúsenejšia slovenská pamiatkarka musela ukončiť svoju profesionálnu kariéru v 59 rokoch. „*Emeritná Križanka*“, ako sa sama titulovala, však bola naďalej aktívne činná ďalšie tri desaťročia. Podieľala sa na organizovaní konferencií, bola členkou redakčnej rady revue *Pamiatky a múzeá*, stále sa živo zaujímala o dianie v oblasti ochrany pamiatok a až do konca života dokázala jasne a so svojiským humorom formulovať svoje myšlienky a názory. Eva Križanová ukončila svoju životnú púť 16. novembra 2021 tak, ako si to priala, v rodinnom kruhu, vo svojom obľúbenom prostredí medzi knihami a obrazmi, v dome, v ktorom prežila celý život. Zanechala po sebe obdivuhodné dielo, ku ktorému sa budú vracť ďalšie generácie pamiatkarov.

Martina Orosová
martina.orosova@pamiatky.gov.sk

Ein wenig bekannter Bau im Areal der Bratislavaer Burg

Marián Samuel – Jana Šulcová – Miroslav Matejka

Während der archäologischen Erforschung der Bratislavaer Burg wurden Überreste eines kleineren Baus freigelegt, der in der Vergangenheit am Berührungspunkt des östlichen und südöstlichen Abschnittes der Burgmauern stand. Seine älteste Abbildung befindet sich auf einem graphischen Blatt vom Jahr 1608. Detaillierter sind erst die Pläne aus der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts. Auf dem Plan eines Umbaus der Burg im Jahr 1663 ist ein kleineres, bereits stehendes Objekt mit quadratischem Grundriss aufgezeichnet. Aus dem Jahr 1683 stammt ein ausführlicher Grundriss mit mehr als 30 Beschriftungen. Das Gebäude ist als „Laboratorium“ (Werkstatt) bezeichnet. Aus dem 18. Jahrhundert kennen wir Abbildungen des Baus, der seine ursprüngliche Funktion verlor und zum Bestandteil eines umfriedeten Gartens wurde. Im Rahmen der Umwandlung der Burg in eine Residenz von Albert von Sachsen-Teschen und seiner Frau nach dem Entwurf F. A. Hillebrandts wurde der Garten mit dem anliegenden Bau zu einem eindrucksvollen Komplex umgestaltet. Er ist auf einem Plan aus dem Jahr 1778 aufgezeichnet. Die neue Nutzung des Objektes als Gartenpavillon ist ebenfalls aus einer Zeichnung von L. Janscha ersichtlich. Von hoher Qualität des Interieurs zeugt auch die Erwähnung eines Deckenfreskos von dem Wiener Maler V. Fischer *Apollo und die Museen auf dem Helikon*. Nach dem Weggang des Statthalterpaares hat der Pavillon seine gesellschaftliche Funktion verloren. Der große Feuerbrand im Jahr 1811 hat den Bau in der Ecke der Befestigung jedoch nicht vernichtet. Er transformierte sich in einen Raum mit wirtschaftlicher Funktion. Die letzten Abbildungen des noch stehenden und überdachten Baus stammen aus dem dritten Viertel des 19. Jahrhunderts.

Der „Wolkenkratzer“ von Košice. Das Gebäude der Versicherungsgesellschaft Assicurazioni Generali

Adriana Priatková

Nicht mal die heftige Polemik zwischen dem Investor – einer Zweigstelle der Versicherungsgesellschaft Assicurazioni Generali in Triest, dem Referenten der Bauabteilung des Stadtnotariats von Košice, dem Slowakischen Staatlichen Referat für Denkmalschutz in Bratislava und dem Landesamt in Bratislava, die am Ende der 1930er Jahre herrschte, konnte die Erbauung eines multifunktionalen Hochhauses im historischen Zentrum der Stadt Košice in den Jahren 1938–1939 verhindern. Trotz intensiver Proteste der Košicer Einwohner ist ihm das ursprüngliche Bürgerhaus an dieser Stelle zum Opfer gefallen, wenn auch zugunsten einer qualitativ hochwertigen funktionalistischen Architektur. Die Akzeptanz aktueller europäischer architektonischer Trends und die Lust der Architekten, mit der Zeit zu gehen, sind schließlich auch bei anderen Bauten der Zwischenkriegszeit in Košice klar ersichtlich.

Alfons Mucha und Piešťany

Vladimír Krupa

Am Ende der 1920er und Anfang der 1930er Jahre besuchte Alfons Mucha mit seiner Familie Piešťany. Seine Besuche in den Jahren 1929, 1930 und 1931 sind vor allem durch die Zeitungsartikel, Fotografien oder direkt durch Muchas Briefe belegt. In Piešťany kurierten sich seine Ehefrau Marie und Tochter Jaroslava. Aus Dankbarkeit für die gute Pflege und erfolgreiche Therapie entschied sich der Künstler, ein allegorisches Gemälde mit dem Titel *Sei gegrüßt, gesegnete Gesundheitsquelle* für den Kurort zu malen. Das Werk wurde in dem großen Speisesaal des Hotels Thermia Palace

installiert und am 15. Mai 1932 feierlich enthüllt. Es ist vermutlich das einzige Werk, das Mucha in der Slowakei schuf und hinterließ.

Bis zu seinem Diebstahl im Jahr 2000 war das Gemälde relativ unbekannt. Einige Jahre später wurde es wiedergefunden und nach Piešťany zurückgeschickt. Nach seiner Restaurierung wurde es im Dezember 2006 an der ursprünglichen Stelle installiert.

Spezifischer Haarschmuck der ungarischen Frauen in der Neuzeit

Terézia Tomašovičová

Der Beitrag setzt sich zum Ziel, ein komplexeres Bild über die einzigartigen Funde von neuzeitlichen weiblichen Kopfbedeckungen, beziehungsweise von spezifischem Haarschmuck und Accessoires aus Königreich Ungarn herzustellen. Der interdisziplinäre Ansatz ermöglicht auf der Grundlage archäologischer Funde die technologischen und materiellen Eigenschaften und Konstruktionscharakteristiken dieser Gegenstände zu untersuchen. Ikonographische Quellen ergänzen in einem wesentlichen Ausmaß die erworbene Kenntnis, vor allem in Bezug auf die Trageweise dieser Gegenstände im Rahmen der ganzen Kleidung. In einer Kombination mit schriftlichen Quellen ist es dann möglich, diese Gegenstände in den zeitgenössischen gesellschaftlichen Kontext einzusetzen.

Eine unbekannte slowakische Wappensammlung

Radoslav Ragač

Der Autor stellt eine bisher ungenutzte slowakische Adelswappensammlung aus dem Sammlungsbestand des Ungarischen Nationalarchivs vor, welche die Institution im Jahr 1979 erworben hat. Die relativ umfangreiche Sammlung enthält insgesamt 151 handgemalte und gedruckte Wappen von heimischen Adelsfamilien auf losen Handpapierblättern und ein Blatt mit lateinischen Notizen und Wappenskizze. Die Gruppe von gedruckten Wappen ist älter, ihre barocken graphischen Vorlagen wurden in den 1730er Jahren von dem Bratislavaer Bürgermeister und bedeutenden Kunstmäzen Johann Christoph Burgstaller hergestellt. Die gemalten Wappen entstanden aufgrund der inhaltlichen Analyse vermutlich in den Jahren 1818 – 1838. Der unbekannt Autor war ein erfahrener und gelehrter Heraldiker, der im Südtteil der Mittelslowakei, höchstwahrscheinlich in den Regionen Novohrad (Neuburg) oder Gemer tätig war.

Das Areal des unteren Máriássy-Schlusses in Markušovce

Bernadeta Kiczková – Zuzana Krempaská – Martin Ráčay

Das Museum der Zips in Spišská Nová Ves stellt die architektonisch-historischen Juwelen seiner Filiale in Markušovce vor, die das Museum seit dem Jahr 1967 verwaltet. Das ursprüngliche Renaissanceschloss in Markušovce ließ Franz V. Máriássy im Jahr 1643 bauen. Der deutliche Rokoko-Umbau von Wolfgang Máriássy im 18. Jahrhundert hat die Wehrfunktion des Schlosses unterdrückt und es in einen repräsentativen Sitz verwandelt. Angebaut wurde ein Gartenpavillon, der heutzutage als Lustschloss Dardanely bezeichnet wird. Die Autoren dokumentieren die Entstehung und die Veränderungen des Areals im Verlauf der Zeit und stellen die einzigartigen, spezialisierten Dauerausstellungen und deren Inhalt vor. Das Museum der Zips realisiert auch die Renovierung des westlichen Wirtschaftsgebäudes durch das Projekt *Gutshaus Zuzana – ein Museumserlebnis*. Bis zum Jahr 2024 wird im Areal ein multifunktionales Kulturobjekt von europäischem Standard entstehen.

Die Wiedergeburt des Lustschlusses in Senica

Marek Zelina

In Senica befanden sich mehrere Adelssitze – Schlösser und Gutshäuser. Der wohlhabendste Großgrundbesitzer in der Stadt, Stephan Vagyon, ließ in den 1880er Jahren für seinen Sohn ein Lustschloss bauen. Das Objekt wurde nach Art des romantischen Historismus gebaut. Nach der

Entstehung der Tschechoslowakei war das Lustschloss im Besitz der Turnbewegung Sokol. Die rein zweckmäßigen Veränderungen in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts haben den historischen Wert des Baus vermindert. Die im Jahr 2020 beendete Renovierung hat dem Gebäude seinen historischen Ausdruck zurückverliehen und im Interieur wurde ein Museum mit interaktiver Dauerausstellung der Stadtgeschichte errichtet.

Die Restaurierung einer Jugendstil-Trauerkutsche

Peter Šimko

Die Jugendstil-Trauerkutsche stellt den größten Gegenstand im Sammlungsbestand des Museums des Waagtals in Žilina dar. Sie hat eine Länge von 410 cm (ohne Deichsel). Die Restaurierung der Kutsche wurde von Jozef Barinka durchgeführt. Nach der Zerlegung in Einzelteile und Versendung der Proben zur chemischen Analyse wurden einzelne Bestandteile von allen Anstrichschichten befreit und die Metallkomponenten wurden sandbestrahlt. Die Holzteile wurden gegen Holzschädlinge konserviert, für die Metallteile hat man einen Antikorrosionsanstrich benutzt. Besondere Aufmerksamkeit schenkte man den Holzplastiken und Zierden mit deutlich gestörter Polychromie. In der Schlussphase wurde das Aussehen der ganzen Kutsche mit einer schwarzen glänzenden Alkydfarbe vereinigt und das Dach wurde mit Polyurethan bestrichen.

Präsentation des römischen Kulturerbes in der Slowakei und die Ausstellung Die Römer und die Slowakei

Juraj Kucharik

Das römische Kulturerbe in der Slowakei besteht aus beweglichen und unbeweglichen Denkmälern. Der Beitrag bringt eine Übersicht der bisherigen Bemühungen, die auf die (zusammenfassende) Präsentation des römischen Erbes aus unserem Gebiet in Form von temporären Ausstellungen sowie langzeitigen Dauerausstellungen konzentriert sind. Der zweite Teil des Beitrags ist der aktuellen Ausstellung *Die Römer und die Slowakei* aus der Sicht des Ausstellungskommissars gewidmet. Die Ausstellung entstand aus Anlass der Erinnerung an das zweitausendjährige Jubiläum des Königreichs von Vannius und die erfolgreiche Nominierung für die Eintragung slowakischer Orte in die UNESCO-Welterbeliste im Rahmen der Einheit *Donaulimes – westliches Segment*.

Der Limes an der mittleren Donau in der UNESCO-Welterbeliste

Ján Rajtár

Im Jahr 2021 wurde in die UNESCO-Welterbeliste die Einheit *Grenzen des römischen Reiches – Donaulimes (westliches Segment)* eingetragen. Einen Teil davon bilden auch Orte in der Slowakei: römisches Kastell in Bratislava-Rusovce und römisches Lager in Iža. Das römische Reich erreichte seinen größten Aufschwung unter Kaiser Trajan am Anfang des 2. nachchristlichen Jahrhunderts. Das meiste Gebiet der Slowakei lag damals jenseits der Reichsgrenzen. Zum römischen Reich gehörte nur ein kleiner Teil am rechten Donauufer. In Bratislava-Rusovce wurde in der 2. Hälfte des 1. Jahrhunderts das römische Kastell Gerulata gebaut, das dann bis zum Anfang des 5. Jahrhunderts überdauert hat. Das Militärlager in Iža entstand zur Zeit der Markomannenkriege und existierte bis zum Ende des 4. Jahrhunderts. Die römischen Lager in Gerulata und Iža stellen die ersten zwei archäologischen Fundstellen aus der Slowakei dar, die in die UNESCO-Welterbeliste eingetragen wurden.

Archäologie unter Wasser und römische Funde an der Donau

Miroslava Daňová

Die Grenzen des römischen Reiches wurden außer einer großen Armee auch durch Naturbarrieren geschützt – Flüsse, Seen oder Gebirge. Die Spuren römischer Aktivitäten findet man bis heute in der Donau oder in deren Altarmen.

Im Umfeld unserer Flüsse, wo es eine extreme Strömung und schlechte Sichtverhältnisse gibt, könnten die Archäologen ohne Zusammenarbeit mit Tauchinstruktoren und Spezialisten aus anderen wissenschaftlichen Fächern (vor allem Hydrologie, Informationstechnologien, Geologie) gar nicht arbeiten. Ein interdisziplinäres Team beschäftigt sich seit 2020 auch mit dem Gebiet des Donaubesettes beim römischen Kastell in Iža. Im Sommer 2021 entdeckte man hier die Strukturen einer römischen Brücke, die einst das Legionslager Brigetio mit dem römischen Militärlager in Iža verbunden hat.

Ein interessanter Hortfund römischer Münzen aus Šamorín

Boris Stoklas

In der numismatischen Sammlung des Museums von Münzen und Medaillen in Kremnica bei der Nationalbank der Slowakei wird heutzutage eine Kollektion von zehn römischen Münzen aufbewahrt, die als der Münzfund aus Šamorín bezeichnet wird. Es ist ein einzigartiger Beleg für die unruhigen Ereignisse und die monetäre Entwicklung des Münzwesens zur Zeit einer tiefen Krise des römischen Reiches, die irgendwann um das Jahr 260 ihren Höhepunkt erreichte.

Über die Kollektion von rein silbernen Münzen ragt ein Antoninian des Usurpators Regalianus heraus. Zur Entdeckung der Münzen kam es irgendwann vor dem Jahr 2001, unter unklaren Umständen. Die genaue Fundstelle ist ebenfalls unbekannt. Während der jüngeren römischen Kaiserzeit lag die Gegend von heutigem Šamorín innerhalb der Grenzzone zwischen dem Territorium des suebischen Stammes der Quaden und der römischen Provinz Oberpannonien. Die Datierung des Fundes zum Jahr 260 oder kurz danach und die Fundstelle des Hortes öffnen deswegen eine Menge von Fragen in Bezug auf die historischen Ereignisse im Mitteldonauebiet nach der Mitte des 3. Jahrhunderts.

CULTURAL HERITAGE REVIEW | N°. 1 | 2022

The Lesser-Known Building in the Area of Bratislava Castle

Marián Samuel – Jana Šulcová – Miroslav Matejka

The remains of a smaller building that used to stand at the junction of the eastern and south-eastern sections of the fortification were discovered during the archaeological research of the Bratislava Castle. Its oldest depiction was on a graphic folio from 1608. But more detailed plans are known only from the second half of the 17th century. The plan of the castle reconstruction from 1663 shows already existing smaller object with a square groundfloor. A detailed ground plan with more than thirty captions was created in 1683. The building is marked as a "Laboratory" (a workshop). Depictions of the building that had lost its original function and became part of a fenced garden are known from the 18th century. According to the design by F. A. Hillebrandt, the garden with the adjoining building was converted into an impressive unit as part of the transformation of the castle into the residence of Albert of Saxony-Teschen and his wife. It is captured on a plan from 1778. The new purpose of the building as a garden pavilion is also evident from the drawing by L. Jansch. The mention of the ceiling fresco Apollo and the muse at Helikon by the Viennese painter V. Fischer testifies about the quality of the interior. After the departure of the governor's couple, the social function of the pavilion ceased. Even the great fire of 1811 did not destroy the building in the corner of the fortifications. It has transformed into an outbuilding area. The last depictions of the still standing and roofed structure come from the third quarter of the 19th century.

Košice 'skyscraper'.

The Building of the Assicurazioni Generali Insurance Company

Adriana Priatková

At the end of the 1930s, there was an intense controversy among the investor (an affiliated branch of the insurance company Assicurazioni Generali in Trieste) of the polyfunctional skyscraper in Košice historical city centre, the referee of the Department of Building of the Municipal Notary Office in Košice, the State Department for Protection of Monuments in Slovakia in Bratislava and the Regional Monuments Board in Bratislava. However, not even such opposition of the state institutions has prevented the construction of the polyfunctional skyscraper in 1938 – 1939. Despite the protests of Košice residents, an original townhouse was demolished in order to give way to the construction of functionalist architecture – even though we ought to admit it was of high quality. The eagerness of the architects to keep up with the trends and accept the current European trends in architecture is apparent also in other buildings in Košice from the interwar period.

Alfons Mucha and Piešťany

Vladimír Krupa

At the turn of the 1920s and 1930s, Alfons Mucha used to visit Piešťany with his family. His visits were documented in 1929, 1930, 1931 by period articles in the newspaper, photographs or even directly by Mucha's correspondence.

His wife Marie and his daughter Jaroslava received treatments in Piešťany. To express his gratitude for their successful therapies, he decided to paint an allegorical picture for the resort called *Buď pozdravený, požehnaný prameň zdravia* 'Be greeted, blessed source of health'. The artwork was placed in the grand dining room of the hotel Thermia Palace, and it was officially revealed to the public on May 15, 1932. It is perhaps the only work Mucha created and left in Slovakia. The painting was relatively unknown until 2000 when it was stolen. In a matter of a couple of years, the picture was found and returned to Piešťany. It was restored, and in 2006 it was placed back to its original spot.

Specific Hair Decorations of Hungarian Women in the Modern Period

Terézia Tomašovičová

This paper aims to create a more complex image of the unique findings of modern, feminine headcovers, respectively specific hair decorations and accessories originating in the Kingdom of Hungary. The interdisciplinary approach allows us to explore the technological and material properties and construction characteristics of these 'objects' based on archaeology findings. Iconographical sources substantially complement the gained knowledge, mainly on how the objects were worn within the whole clothing set. Combined with the written sources, the objects can be contextualised within the frame of social life in the given period.

The Unknown Collection of Coats of Arms from the Slovak Territory

Radoslav Ragač

The author presents the sofar dormant set of noble coats of arms from the Slovak territory in the Hungarian National Archive collections that were acquired in 1979. The collection comprises a rather large group of 151 handwritten and printed coats of arms of the local noble families on loose sheets of handmade paper and a folio of Latin notes with a sketch of a coat of arms. The group of printed coats of arms is older, and the Baroque graphic patterns were created in the 1730s by a Bratislava Mayor and an established art Maecenas Ján Krištof Burgstaller. According to the content analysis, the painted coats of arms probably originate between 1818 – 1838. The unknown

author was an experienced and knowledgeable heraldist working in southern Slovakia, probably around Novohrad or Gemer.

The Estate of the Lower Máriássy Manor in Markušovce

Bernadeta Kiczková – Zuzana Krempaská – Martin Ráčay

Museum of Spiš in Spišská Nová Ves has been presenting architectural and historic jewels of its affiliated branch in Markušovce since 1967. Francis V. Máriássy built the original Renaissance castle in Markušovce in 1643. A distinct Rococo conversion under Wolfgang Máriássy in the 18th century suppressed its defensive function. It changed into a representative seat with a garden pavilion known as the Summer-house Dardanely. The authors of this paper document the formation of the complex over time and present unique and specific expositions and their precious contents. Museum of Spiš also realises a reconstruction of the western farm building through a project called *Kúria Zuzana – zážitok v múzeu* (Manor-house Zuzana – A Museum Experience). There will be a polyfunctional cultural object according to the European standards by 2024 within the existing complex.

The Resurrection of the Summer-house in Senica

Marek Zelina

There were several noble seats – castles and manor-houses – in Senica. The wealthiest country gentleman in the town Štefan Vagyon had a summer-house built for his son in the 1880s in Roman Historicism. After establishing Czechoslovakia, the summer-house was owned by the Sokol Association. Strict utility adaptations from the second half of the 20th century have devalued the historical character of the building. The reconstruction completed in 2020 returned the object to its previous historical look, and now it serves as a museum with an interactive exposition of the town history.

The Restoration of an Art Nouveau Funeral Carriage

Peter Šimko

The dimensions, 410 cm (without the carriage beam), make the Art Nouveau Funeral Carriage the largest piece in the collections of the Museum of Považie region in Žilina. The restoration of the carriage was conducted by Jozef Barinka. He dismantled the carriage into pieces, had the samples chemically assessed, cleaned each part from the previous coats of paint, and sandblasted the metal parts. The wooden components were conserved against wood-borers, and the metal parts were painted with anticorrosive coating. The restorer paid particular attention to the wooden sculptures and decorations with a significantly disrupted polychromy. In the last phase, the whole carriage was painted with a shiny alkyd coat to unite the colouring of the entire piece, and the roof was finished with polyurethane coating.

Presentation of Roman Cultural Heritage in Slovakia and the Exhibition Romans and Slovakia

Juraj Kucharík

The cultural heritage from the Roman period in the area of today Slovakia consists of movable and immovable monuments. The article comprises the previous efforts to present the Roman heritage from our territory more complexly through temporary exhibitions and long-term expositions. The second part of the article is dedicated to the current exhibition *Rimania a Slovensko* [Romans and Slovakia], written from the perspective of the exhibition's supervisor. The exhibition marked the 2000th anniversary of the Kingdom of Vannius and a successful nomination of Slovak locations onto the UNESCO World Cultural and Natural Heritage List as part of the enrolment of *The Danube Limes – Western Segment*.

The Middle Danube Limes on the UNESCO World Heritage List

Ján Rajtár

The location of the *Frontiers of the Roman Empire – The Danube Limes (western segment)* was listed on the UNESCO World Cultural and Natural Heritage in 2021. Slovak sites such as the Roman Military Camp in Bratislava Rusovce and the Roman camp in Iža were included. The Roman Empire achieved the most significant expansion during the reign of Traian at the beginning of the 2nd century. The territory of Slovakia was primarily outside of the borders of the Empire, and only a small area on the right bank of the Danube belonged to the Roman Empire. A famous Roman Military Camp called Gerulata in Bratislava-Rusovce was built in the second half of the 1st century AD and lasted approximately until the beginning of the 5th century. The camp in Iža was formed during the Marcomannic Wars and ceased to exist by the end of the 4th century. The military camps Gerulata and Iža are the first two Slovak archaeology sites that became the World Heritage sites.

Underwater Archaeology and the Roman Discoveries in the Danube

Miroslava Daňová

The frontiers of the Roman Empire were protected by large armies as well as natural obstacles such as rivers, seas and mountains. Until today, traces of Roman activities remain in the Danube's river basins and some other dried out basins. The rivers within our territory have swift currents, and the visibility is relatively low. Therefore the work of archaeologists would be impossible without knowledge and cooperation with diving instructors and experts from other scientific fields (namely hydrology, information technologies, geology). An interdisciplinary team has been researching the area of the Danube river basin near the military camp in Iža since 2020. They discovered the structure of a Roman bridge that connected the legionary fortress Brigetio and the military camp Iža in the summer of 2021.

A Peculiar Mass Discovery of Roman Coins in Šamorín

Boris Stoklas

The discovery of ten Roman Coins deposited as the finding of coins from Šamorín in the collections of numismatic collection of the Museum of Coins and Medals in Kremnica (under the National bank of Slovakia) is a unique proof of the turbulent events and the economic development of minting in the period when the Roman Empire ended up in profound crisis peaking around the year 260. The usurper Regalian issued the coin Antonianus, which stands out from the collection of exclusively silver coins. The coins were discovered sometime before 2001, but the circumstances are unclear. The specific location of the discovery is also unknown. In the early Roman period, the territory of today Šamorín was part of the marginal zone of the land that belonged to the Suebian Tribe of Quadi and the province of the Upper Pannonia. Therefore the origin of the coins around the year 260 and the place of their discovery open up several questions from the perspective of historical events in the Middle Danube region after the mid-3rd century.

AUTORI 1/2022

Mgr. Miroslava Daňová, PhD.

pôsobí na Katedre klasickej archeológie TU. Zaoberá sa materiálnoú kultúrou rímskej doby. Je autorkou monografií: *Prsteň na hranici svetov, Prstene a gemy z rímskeho vojenského tábora v Iži*. Spoločne s PhDr. Klaudiou Daňovou, PhD., (AÚ SAV) a potápačskými inštruktormi pracujú na vytvorení metodiky dokumentovania v tečúcej vode a vytvárajú tak základy vedeckého potápania na Slovensku. miroslava.danova@truni.sk

PhDr. Bernadeta Kiczková

vyštudovala hudobnú vedu na Filozofickej fakulte UK v Bratislave (1980), neskôr získala titul PhDr. (1985). V rokoch 1983 – 2021 pracovala v Múzeu Spiša v Spišskej Novej Vsi ako muzikologička pre *Expozíciu klávesových hudobných nástrojov* v letohrádku Dardanely v Markušovciach. bernadeta.kiczkova@gmail.com

Ing. Zuzana Krempaská

vyštudovala banskú geológiu a geologický prieskum na VŠT v Košiciach (1983). V roku 2004 ukončila pedagogické štúdium na Žilinskej univerzite. Od roku 1983 pracuje v Múzeu Spiša v Spišskej Novej Vsi ako geologička, paleontologička, od roku 2009 je riaditeľkou múzea. Realizovala prírodovedné výskumy na Spiši i desiatky projektov a investičné rekonštrukcie budov Múzea Spiša. z.krempaska@gmail.com

PhDr. Vladimír Krupa

absolvoval štúdium archeológie na Filozofickej fakulte UK v Bratislave. Pracuje ako riaditeľ a archeológ v Balneologickom múzeu Imricha Wintera v Piešťanoch. Je autorom a spoluautorom článkov, štúdií a publikácií týkajúcich sa archeológie a histórie Piešťan a okolitých regiónov. krupa.vladimir@zupa-tt.sk

Mgr. Bc. Juraj Kucharík

pracuje ako kurátor v SNM-Historickom múzeu so zameraním na staršie dejiny a dejiny Bratislavského hradu. Pôsobí ako doktorand na Ústave pro klasickej archeológii v Prahe. Je komisárom výstavy *Rimania a Slovensko* a autorom odborných štúdií a článkov. Publikoval populárno-náučné knihy vo vydavateľstve Dajama. juraj.kucharik@snm.sk

prof. Václav Macek, CSc.

pôsobí na Katedre audiovizuálnych štúdií Filmovej a televíznej fakulty VŠMU v Bratislave. Venuje sa spracovaniu vývoja slovenského filmu a filmovej teórii. Je autorom odborných publikácií z dejín slovenskej kinematografie i editorom trojväzkových dejín európskej fotografie *The History of European Photography*. Podieľa

sa na prípravu festivalu *Mesiak fotografie*, od roku 2005 vedie Stredoeurópsky kult fotografie. vaclavmacek@sedf.sk

Ing. Miroslav Matejka

vyštudoval architektúru na Katedre architektúry Stavebnej fakulty STU v Bratislave. Venuje sa architektonicko-historickým výskumom fortifikačných stavieb, sakrálnej a profánnej architektúry stredoveku a raného novoveku. Spolupracuje s občianskymi združeniami venujúcimi sa konzervácii hradov v metodické aj fyzickej rovine. miromat@centrum.sk

doc. Ing. arch. Adriana Priatková, PhD.

vyštudovala architektúru na Stavebnej fakulte SVŠT v Bratislave (1974). Doktorandské štúdium absolvovala na Fakulte architektúry STU, kde sa aj habilitovala. Pôsobí na Katedre teórie a dejín umenia na Fakulte umení TUKE. Venuje sa medzivojnovému architektúre Košíc s presahmi na Slovensko, Maďarsko a Ukrajinu – niekdajšiu Podkarpatskú Rus. priatkova@yahoo.co.uk

Mgr. et Mgr. Martin Ráčay

vyštudoval filozofiu na Filozofickej fakulte UK v Bratislave (2005), od roku 2012 pracuje v Múzeu Spiša v kaštieli v Markušovciach ako lektor, správca depozitára a kustód fondu výtvarného umenia. kastiel@muzeumspisa.com

PhDr. Radoslav Ragač, PhD.

vyštudoval archívnicstvo a pomocné vedy historické s históriou na Filozofickej fakulte UK v Bratislave (1998). Predmetom jeho vedeckého záujmu sú stredovek a raný novovek, dejiny minorít, heraldika, sfragistika, genealógia a diplomatika, dejiny umenia a architektúry. Od roku 2020 do 30. apríla 2022 bol poverený vedením Pamiatkového úradu Slovenskej republiky. rragac@gmail.com

PhDr. Ján Rajtár, CSc.

vyštudoval archeológiu na Filozofickej fakulte UK v Bratislave (1978). Po štúdiu nastúpil do Archeologického ústavu SAV v Nitre. Viedol dlhoročný výskum rímskeho kastela v Iži, venuje sa výskumu rímskej doby, rímsko-germánskym vzťahom a rímskym vojenským zásahom v období markomanských vojen. jan.rajtar@savba.sk

RNDr. Mgr. Marián Samuel

vyštudoval geológiu na PVF UK v Bratislave a archeológiu-históriu na FF UK v Bratislave. Pracuje na Archeologickom ústave SAV v Nitre na oddelení stredoveku a súčasného novoveku. Viedol viaceré výskumov

v Nitre, jej širšom okolí i ďalších lokalitách na Slovensku. Od roku 2015 pracuje na záchranom výskume v areáli Bratislavského hradu. nrausamu@savba.sk

Mgr. Boris Stoklas, PhD.

vyštudoval archeológiu na Filozofickej fakulte UK v Bratislave (2013). V roku 2020 absolvoval doktorandské štúdium na Univerzite Hradec Králové. Pôsobí ako kurátor numizmatických zbierok na numizmatickom oddelení SNM-Historického múzea. boris.stoklas@snm.sk

Mgr. Peter Šimko, PhD.

vyštudoval históriu – náuku o spoločnosti na UCM v Trnave v roku 2009 a doktorandské štúdium v odbore slovenské dejiny ukončil v roku 2015 na TU v Trnave. Od roku 2008 pracuje v Považskom múzeu ako kustód a kurátor zbierkového fondu dopravy. V roku 2014 stál pri zrode Múzea dopravy na železničnej zastávke v Rajeckých Tepliciach. simko@pmza.sk

PhDr. Jana Šulcová

vyštudovala dejiny umenia na Filozofickej fakulte UK v Bratislave. Pôsobila v inštitúciách pamiatkovej starostlivosti (KPÚ Bratislava, PÚ SR). V bývalej Kancelárii SNR spolupracovala na úlohách výskumu a obnovy Bratislavského hradu. Výsledky svojej práce publikovala v odborných časopisoch a tematických zborníkoch. jansulcova@gmail.com

Mgr. Terézia Tomašovičová, PhD.

vyštudovala archeológiu na UKF v Nitre, doktorandské štúdium absolvovala na Ústave archeologie a muzeologie MU v Brne. V súčasnosti pôsobí na PÚ SR, kde sa venuje problematike kultúrneho dedičstva so zameraním na pravek a novovek. Spracováva nálezy súvisiace s odevnou kultúrou a vytvára ich analogické kópie. teresia.tomasovicova@pamiatky.gov.sk

PhDr. Vladimír Turčan

vyštudoval archeológiu na Filozofickej fakulte UK v Bratislave. Pôsobí ako kurátor v SNM-Archeologickom múzeu. Zaoberá sa archeologickým výskumom 1. tisícročia (rímska doba, sťahovanie národov, včasný stredovek). vladimir.turcan@snm.sk

Mgr. Marek Zelina

vyštudoval dejiny umenia a kultúry na TU v Trnave (1999). V súčasnosti pracuje ako metodik na Krajskom pamiatkovom úrade Trnava. Špecializuje sa na obnovu šľachtických sídiel i sakrálnych objektov, venuje sa aj problematike reštaurovania. marek.zelina@pamiatky.gov.sk

Pokyny pre autorov

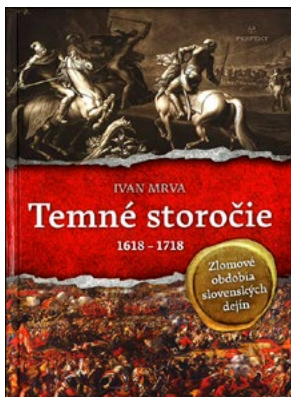
Texty: pôvodné, nepublikované, maximálny rozsah 8 normostrán vrátane poznámok a literatúry (1 NS = 1800 znakov; formát .doc, .docx, písmo Times New Roman, veľkosť 12, riadkovanie 2). Poznámky a literatúra: za článkom, upravené podľa normy ISO 690 a ISO 690-2, forma priebežných poznámok. Obrázová príloha: primeraný počet, výber najkvalitnejších obrázkov s veľkosťou min. 300 dpi. Popisy s uvedením autora obrázka alebo jeho zdroja v osobitnom súbore alebo za článkom. Resumé: do 1000 znakov (formát .doc, .docx, písmo Times New Roman, veľkosť 12, riadkovanie 2). Anotácia autora: stručná profesijná charakteristika autora s e-mailovým kontaktom, rozsah 3 – 5 riadkov.

KNIHY

Ivan Mrva Temné storočie 1618 – 1718. Zlomové obdobie slovenských dejín

Bratislava, Perfekt, 2021, 400 strán
ISBN 978-80-8226-021-5

Kniha približuje dramatické obdobie dejín Slovenska, keď sa stalo jadrom okyp-teného Uhorského kráľovstva a ocitlo sa na hranici dvoch svetov – kresťanského a moslimského. Jeho obyvatelia s vypätím síl odolávali náporom osmanských armád. Súbežne sa tu odohrávali neľútostné zápasy medzi katolíckym a protestantským táborom. V tom istom období sa domáca šľachta s podporou sedmohradských kniežat, zahraničných spojencov, ba aj Turkov chopila meča v záujme obhájenia svojich slobôd. Obyvatelstvo krajiny sužovali časté prírodné katastrofy, epidémie, neúroda, hlad a tiež rastúce daňové povinnosti.

I. Mrva napísal knihu bohatu ilustrovanú dobovými grafikami a maľbami, plnú faktografických údajov, ale aj zaujímavých dobových detailov z oblasti politiky, vojenstva, verejného a spoločenského života. V jednotlivých kapitolách prístupným štýlom priblížil pomery v Uhorsku, ktoré viedli k moháčskej katastrofe, rozdeleniu krajiny na tri časti. Podrobnú pozornosť venoval stavovským povstaniam a procesu rekatolizácie. V knihe sú pútavo opísané boje s Osmanskou ríšou. Zameriava sa aj na hospodárske pomery a spôsob života v sledovanom období. Publikácia obsahuje bohaté odkazy v poznámkach a zoznam informácií zdrojov.

Autor konštatuje, že čo bolo našim predkom na škodu, bolo nám neskôr na úžitok. Osmanské výpady, príchod posledných valašských migrantov, Chorvátov, Srbov i Maďarov, moravských a českých exulantov, židov, zimovanie cudzích žoldnierov, to všetko spestrilo a skvalitnilo slovenský genofond. Súčasne na sklonku tohto obdobia Slováci kolonizovali aj Turkov oslobodené územie na juhu Uhorska – Dolnú zem.

Michaela Kalinová (ed.) a kolektív Najnovšie poznatky z výskumov stredovekých pamiatok na Gotickej ceste III.

Rožňava, Bratislava, Gotická cesta, o. z.,
Pamiatkový úrad SR, 2020, 226 strán
ISBN 978-80-972544-1-4

Zborník prináša 12 tematických štúdií z pera slovenských i zahraničných autorov. T. Kowalski v komplexne zameranom príspevku mimoriadne významu pre dejiny našej pamiatkovej starostlivosti priblížil proces formovania reštaurátorskej práce na Slovensku od vzniku Československa do vzniku Pamiatkového ústavu v roku 1951. Reštaurátori M. Janšto a R. Boroš predložili výsledky

reštaurovania interiéru ev. a. v. kostola v Rimavskom Brezove a P. Mlích prezentoval novoreštaurované nástenné maľby Kostola Najsvätejšej Trojice v Rákoši. A. Križnarová (Slovinská) a J. Želinská sú autorkami analýzy materiálov a technik vybraných nástenných maľieb na Slovensku, ktoré vznikli okolo roku 1400. H. Markusková priblížila pomery života na Gemeri pod osmanským vplyvom a dopad osmanskej nadvlády na materiálnu i duchovnú kultúru miestneho obyvateľstva. M. Tihányiová sa venovala vývoju obce Henckovce s osobitným zreteľom na Kostol všetkých svätých. A. Botoš, M. Mordovin a D. Bešina sú autormi príspevku o archeologickom výskume zaniknutého pavlinského kláštora v Slavci-Gombaseku. Poznamky k problematike stredovekého portálu v sakrálnej architektúre na Slovensku publikovala v zborníku jeho zostavovateľka M. Kalinová. Osobitnú pozornosť venovala často sa vyskytujúcim ryhám a jamkám na portáloch kostolov, poukazujúcim na ich možný súvis s magickými praktikami. Frekventovanej téme rožňavskej Metecie sa venovali M. Šugár a J. Želinská. A. Štafura, Š. Nagy a M. Čulík prispeli organologickou štúdiou o gemerských hudobných nástrojoch a ich zvukovej autentickosti. K. Ďurian a P. Krušinský informovali o výskumoch krovových konštrukcií sakrálnych stavieb v Gemeri a Malohonte a o možnostiach využitia ich geometrickej analýzy v praxi. M. V. Prijmyč (Ukrajina) je autorom umeleckohistorickej štúdie o architektúre a nástenných maľbách gréckokatolíckej Horjanskej rotundy na Zakarpatskej Ukrajine z 13. storočia a ich atribúcií.

Lucia Gembešová (ed.) a kolektív Škola tradičných stavebných remesiel. Obnova historických drevených okien

Svätý Jur, Academia Istropolitana Nova,
2020, 69 strán
ISBN 978-80-99976-11-6

Semináre a praktické tréningy Školy tradičných stavebných remesiel, organizovanej Acadiemou Istropolitanaou Novou (AINova), sú určené odborne verejnosti, vlastníkom a správcom historických objektov a všetkým ostatným záujemcom o obnovu pamiatok. Práve im je adresovaná aj stručná, praktická a vkusná publikácia. V úvode zostavovateľka priblížila obsah doterajších podujatí cyklu. Ciele tejto vzdelávacej aktivity a význam zachrány historických, autentických umelecko- a stavebnoremeselných výrobkov priblížila A. Urandová. Otázky farebnosti historických fasád sú predmetom state tej istej autorky. Pravidelnej údržbe, jej významu a filozofii sa venoval P. Ižvolt. Význam okien v historickej stavebnej štruktúre Svätého Jura, ich typom a aktuálnym ohrozeniam sa venovala M. Kvasnicová. Informáciu o obnove fasády vinnohradníckeho domu

z rokov 2008 – 2009 prináša stať G. Habáňovej. Konkrétny postup umelecko-remeselnej obnovy historických drevených okien opísal L. Grega. Publikácia prináša prehľad o objektoch obnovených v rámci podujatia a profesijné charakteristiky autorov publikácie i organizátorov školiaceho podujatia.

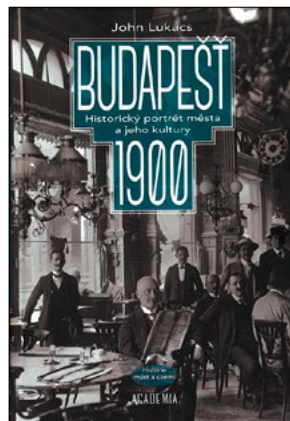

Tlačový výstup zo školenia AINova potvrdil, že umožnilo nielen získať teoretické vedomosti, ale ich aj v rámci praktických tréningov aplikovať v praxi. Vynikajúca úroveň grafickej úpravy s kvalitnými a pritom dokumentárne hodnotnými fotografiami dodala útlej ale inštruktívnej knižke estetický bonus.

John Lukacs Budapešť 1900. Historický portrét mesta a jeho kultúry

Praha, Academia, 2021, 248 strán
ISBN 978-80-200-3147-1

Kniha nedávno zosnulého amerického autora – povojnového emigranta z Maďarska – je z kategórie literatúry faktu. Stredoeurópske veľkomesto, jedno z tých, ktoré boli desiatky rokov aj našim hlavným mestom, priblížil tento uznávaný historik a budapešťiansky rodák ako dôležitú metropolu. Budapešť bola v čase svojej najväčšej slávy na prelome 19. a 20. storočia významným politickým, hospodárskym a kultúrnym strediskom viacnárrodnej a multikultúrnej krajiny s rýchlo rastúcou populáciou, intenzívnou výstavbou a dynamicky sa rozvíjajúcou kultúrou. J. Lukacs ponúka šťavnatý portrét mesta – jeho vzhľadu, zvukov, obyvateľov, umeleckej komunity, vtádzajšej spleti sociálnych a politických vzťahov. V neposlednom rade poukazuje na významnú rolu židovskej komunity. Kniha poskytuje historickú perspektívu, ktorá zaznamenáva vzostup veľkomesta a jeho pády vo víre 20. storočia.

Plastický obraz hlavného mesta Uhorska, poznanie jeho atmosféry aj diel a osudov významných predstaviteľov kultúry (B. Bartók, Z. Kodály, K. Mikszáth, G. Krúdy, E. Ady, F. Molnár, Ö. Lechner, P. Szinyei-Merse a mnohých iných) je nepochybne užitočný a inšpiratívny aj pre naše vnímanie Uhorska ako štátneho útvaru, ktorého sme boli integračnou súčasťou, a pre pochopenie dobových súvislostí fungovania multiethnic-

kého mestského prostredia v zalitavskej časti ešte prosperujúcej habsburskej monarchie na začiatku 20. storočia.

Peter Salner (ed.) a kolektív Ťažké časy. Roky 1938 – 1945 v aktuálnom spoločenskom diskurze

Bratislava, Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, Marenčin PT, 2020,
137 strán
ISBN 978-80-569-0673-6

Kniha prináša tri rôzne pohľady na historické korene a súčasné reflexie vojnového slovenského štátu a holokaustu. Predstavuje dôležitý prínos k hlbšiemu poznaniu nedávnej minulosti Slovenska a jej presahov do súčasnosti. Získané poznatky potvrdzujú, že napriek časovému odstupe, blížiacemu sa odchodu posledných svedkov doby a dostupným historickým faktom ostáva tento režim aj trištvrte storočia po jeho zániku aktuálnym problémom našej spoločnosti.

Zložitú realitu a šírku súčasného diskurzu o predmetnej téme odrážajú aj jednotlivé kapitoly monografie. Z. Panczová sa zaoberala falzifikátom *Protokoly sionských mudrcov*, ktorý vznikol v cárskom Rusku na začiatku 20. storočia. Osobitnú pozornosť venovala jeho šíreniu v slovenskom prostredí, kde v 30. rokoch 20. storočia významne prispel k formovaniu antisemitickej propagandy a protižidovského zákonodarstva a podieľal sa tak na tragickom osude desiatich tisícov slovenských židov. Panczová na základe svojich výskumov konštatovala, že protokoly dodnes „nezapadli prachom“ a naďalej im patrí významné miesto v spektre konšpiračných teórií. D. Luther sa vo svojej stati zaoberal súčasnými reflexiami vyhnania príslušníkov českej menšiny na prelome rokov 1938 – 1939 zo Slovenska. Zamerala sa na situáciu v Bratislave, kde žila početná a aktívna česká menšina. Konštatoval potrebu zamyslieť sa nad otázkou, či sme neboli v dobe prvej slovenskej republiky akokoľvek spriaznené, ale predsa len myslíme, kultúrou a historickou skúsenosťou dva odlišné svety. S. G. Lutherová reflektovala dôsledky arizačných zákonov z roku 1940, ktoré viedli k úplnému ožobráčaniu príslušníkov židovskej komunity. Opierala sa o poznatky získané v priebehu realizácie antropologického dokumentárneho filmu *Zatopené o osudoch posledných vlastníkov kaštieľa v Parížovciach*, neskôr transferovaného do Múzea lptovskej dediny v Pribyline. Východiskom jej analýzy sú názory a pocity členov rodiny s osobným vzťahom k tomuto historickému objektu. Z ich výpovedí je zrejmé, že strata majetku znamenala pre poškodených nielen ekonomicky a existenčný problém, ale negatívne zasiahla aj ich psychiku. Holokaust a jeho neskoršie dôsledky sa prejavujú aj v súčasnosti.

